INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF MULTI DISCIPLINARY STUDIES

Approved by : University Grant Commission (UGC)

MONTHLY DOUBLE-BLIND PEER REVIEWED REFERRED OPEN ACCESS INTERNATIONAL JOURNAL

www.irjms.in

E-mail : irjms2015@gmail.com irjms.in@gmail.com

Vol. IV, Special Issue -II, January, 2019 ISSN (Online): 2454-8499

Impact Factor : 1.3599(GIF), 0.679 (IIFS)

INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES

IRJMS

Executive Editor
Prof. Tanaji Jadhav

Chief Editor
Dr. Mahendra Avaghade

International Research Journal of Multidisciplinary Studies

Chief Editor
Dr. Mahendra R. Avaghade

Executive Editor
Prof. Tanaji D. Jadhav

Published by
IJRMS
Sr. No. 397, Flat No. 7, 4 Sizan Society,
Bhugaon, Tal. Mulshi, Dist. Pune 412115

Printed by
Anmol Graphics
Flat No.3, Ojas Apartment
Sr.No.57/3B, NR, Morya Vihar, Kothrud, Pune 411038

Copyrights: Editors @2019
All Rights reserved

ISSN: 2454-8499 (Online)

Issue
Available at www.irjms.in

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेखाचे नाव	लेखकांचे नाव
1)	Globalization and Social Collapse in Mahesh Elkunchwar's Play Old Stone Mansion	Dr. Sachin Gadekar
2)	Farmers Suicides in Maharashtra	Dr. Vilas Awari, Suresh Devare
3)	RPI-BM AND AIMIM ALLIANCE- DISCOURSE IN MAHARASHTRA POLITICS	Dr D. S. Shambharkar
4)	Issues in Maharashtra politics	Dr.Bhong Shriniwas Ashok
5)	Maharashtra-A Global Economy	Dr.Wahida Shaikh
6)	Politics of Infrastructure Regulation in Maharashtra	Kalpana Dixit
7)	The Role of Various Social Issues in Maharashtra Politics	Jadhav Babasaheb Kailas
8)	"Women in the democratic framework of electoral politics"	Dr. Meenal.K.Kshirsagar
9)	SABARIMALA JUDGEMENT AND RIGHT TO RELIGION OF WOMEN	Pradhnya P. Sawarkar
10)	The Gender Socialization (Special reference to the Women empowerment in India	Kasturi Dharashivkar
11)	Indian Federation and Internal Security	Dr. A.R. Kadu
12)	Challenges to India's Internal Security (An illegal immigration to India Special reference to The Rohingyas crisis)	Dr.Vidya Raut
13)	INDIA'S INTERNAL SECURITY MANAGEMENT : TRANSFORMING PHASES	Prof.P.P.Dolas
14)	Challenges to India's to Internal Security	Prof. Boyewar Yadav Baburao
15)	What is the importance of Education in Indian Politics?	Dr.Dudhkawade S.R.
16)	Education : New Role of Information Technology	Prof. Dr. Deelipsing Nikumbh
17)	Role of Print-Electronic- Social Mediaand Political World : A review	Dr. Vaibhav Suryawanshi.
18)	THE ROLE OF EDUCATION IN ECONOMIC DEVELOPMENT	Dr.Rahul Nivruttirao Dhumal.
१९)	महाराष्ट्राची जडणघडण आणि महाराष्ट्रातील लोकदैवत –	प्रा.डॉ.मधुकर श्रीरंग पवार
२०)	अकराव्या महाराष्ट्र विधान सभेतील महिला सदस्यांना सभागृहातील कामकाजा दरम्यान येणाऱ्या समस्यांचे चिकित्सक अध्ययना	डॉ. मनिषा यादव, डॉ. ममता पाथीकर
२१)	महाराष्ट्राचे राजकारण आणि आव्हानात्मक सामाजिक मुद्यांचा राजकिय अभ्यास	डॉ.गोंदकर दत्तात्रय
२२)	बहूजन आणि वंचीताचे प्रश्न : महाराष्ट्र शासना समोरील आव्हान	डॉ. जे. टी. कांबळे
२३)	महाराष्टाचे राजकारण आणि प्रादेशिक वाद : एक अभ्यास	डॉ. रमाकांत तिडके

५६)	महात्मा ज्योतिराव फुले : आधुनिक भारतीय विचारवंत	प्रा. नांगरे एन. व्ही.
५७)	भारतीय मुस्लिमांची स्थिती आणि सच्चर समिती	प्रा. नारायण राजुरवार
५८)	बहुसंस्कृतीवाद आणि समानता	प्रा. पाटील पांडुरंग विष्णू
५९)	महाराष्ट्रातील राजकीय विचारवंत : महात्मा फुले	प्रा. शेंद्रे मनिषा शिवाजी
६०)	सामाजिक विकासात शिक्षणाची भूमिका	डॉ. उमाकांत राठोड
६१)	महाराष्ट्रातील प्रादेशिक विषमता आणि नंदुरबार जिल्ह्यातील शेत मजुरांचे स्थलांतर	मदन जहाँगीर पाडवी
६२)	दुर्बल घटकांचे सक्षमीकरण : डॉ बाबासाहेब आंबेडकर एक दृष्टीक्षेप	डॉ.हेमलता राठोड
६३)	१९७० नंतरच्या महाराष्ट्रातील जात-वर्ग आणि लिंगभाव विचार विश्लेषण	प्रा. संजयकुमार कांबळे
६४)	महाराष्ट्रातील विचारवंतांचा राजकीय विकासाचा दृष्टिकोन	डॉ.राजू परभत निकम
६५)	मुद्रित, इलेक्ट्रॉनिक आणि नव इलेक्टॉनिक माध्यमांची राजकारणातील भूमिका	प्रा. महेंद्र विठ्ठल पाटील
६६)	सहमतीच्या राजकारणाचे पुरस्कर्ते : पी.डी.पाटील	डॉ. हनुमंत फाटक
६७)	'सामाजिक न्याय निर्मितीमध्ये अण्णाभाऊ साठे महामंडळाचे योगदान'	डॉ. माणिक सोनावणे
६८)	जाहीरनामा : वास्तव की,..... भ्रम ?	प्रा. जोतिराम विलास माने
६९)	लक्षवेधी सूचना व आ.गणपतराव देशमुख : २००५-२००६	श्री.योगेश महादेव माळी
७०)	भारतीय राजकीय प्रक्रियेच्या चौकटीमध्ये विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि सार्वजनिक धोरण	वैशाली प्रकाश पवार
७१)	अव्वल इंग्रजी कालखंडातील मराठी साहित्य	डॉ.संदीप रंगनाथ तापकीर
७२)	''नक्षलवाद : भारतीय अंतर्गत सुरक्षेसमोरील एक आव्हान''	डॉ. बी. जी. जोगदंड
७३)	भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेसंबंधी आव्हाने आणि उपाय	डॉ. दिगंबर बिरादार
७४)	भारताच्या अंतर्गतसुरक्षे पुढील आव्हाने	डॉ. सुरेंद्र अंबर मोरे
७५)	भारताच्या अंतर्गत सुरक्षितते समोरील प्रमुख आव्हाने	डॉ. पंडित शेषराव नलावडे
७६)	भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेपुढील आव्हाने	डॉ. अर्जुन गंगाराम येरगे
७७)	भारताची अंतर्गत सुरक्षा व दहशतवाद एक आव्हान	प्रा.नासीर कासम शेख
७८)	भारताच्या सूरक्षेसमोरील अंतर्गत आव्हाने	प्रा.मिलिंद खांदवे
७९)	भारत - श्रीलंका संबंधातील वाद	रामकिशन आवाड
८०)	भारताच्या अंतर्गत सुरक्षा व्यवस्थेसमोरील आव्हाने	डॉ. मंचक रंगनाथराव मोरे
८१)	'ओबोर' जागतिक राजकारणाचे नवे सत्ता केंद्र	डॉ. पी.एच. रघुवंशी
८२)	समकालीन राजकारणामुळे राष्ट्रीय एकात्मतेसमोर निर्माण झालेली आव्हाने-एक अभ्यास	भालचंद्र नागनाथ बिचितकर
८३)	''भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेची आव्हाने : स्वरूप व परिणाम''	डॉ. रतन व्ही. राठोड
८४)	दहशतवाद आणि भारत पाक संबंध	डॉ. नरेंद्र कृ. राईकवार
८५)	महाराष्ट्राच्या युवक चळवळीची चिकित्सा	डॉ. हनुमंत कुरकुटे

INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES
Vol. IV, Special Issue -II, January, 2019 ISSN (Online): 2454-8499 Impact Factor: 1.3599(GIF), 0.679(IIFS)

73

भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेसंबंधी आव्हाने आणि उपाय

डॉ. दिगंबर बिरादार
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय, इंदापूर, जि. पुणे

आज आंतरराष्ट्रीय पातळीवर भारताने सन्मानाचे स्थान प्राप्त केले आहे. राजकीय स्थैर्य आणि आर्थिक विकासामुळे आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात भारताला आशिया खंडातील देशांच्या तुलनेत भारताला विशेश स्थान मिळाले आहे. परंतु राष्ट्र आपल्या राष्ट्रीयत्वाची जोपासना करीत आहे. भारताच्या सुरक्षा व्यवस्थेसमोर शेजारी व बड्या राष्ट्रांकडून प्रत्यक्ष आव्हाने निर्माण केली जात आहेत. परंतु व्यक्ती आणि राष्ट्राच्या जीवनात सुरक्षितता आवश्यक आहे.

कारण भारतात विविध जाती–धर्मांचे लोक राहतात. या जाती–धर्मांच्या विविध प्रथा, परंपरा यांनी निर्माण झालेली मिश्र समाजव्यवस्था असणारा हा देश आहे. क्षेत्रफळाने ५,८७,९४९ चौ.मैल म्हणजेच ७५१७ किलोमीटरमध्ये व्यापलेला क्षेत्रफळाइतका भुप्रदेश भारताचा आहे. जगात ७ व्या क्रमांकाचे मोठे क्षेत्रफळ या देशाचे आहे. लोकसंख्येच्या बाबतीत भारताचा जगात दुसरा क्रमांक आहे.

अनेक क्षेत्रात भारताने विकास साधला आहे. कृशी क्षेत्र, राजकीय, सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, अवकाश, संशोधन इत्यादि क्षेत्रामध्ये मोलाची प्रगती आज भारताने साधली आहे.

भारत एकीकडे विकसित होत चाललेली आहे आणि अंतर्गत सुरक्षेला छेद देणाऱ्या घटना घडत आहेत. व्यक्तीचे सामाजिक जीवनातील स्वतःचे आचरण आणि आपले कर्तव्य याचे पालन, राजकीय नेतृत्व व कर्मचारी, शिक्षक, उद्योजक यात अंतर्गत मतभेद दिसून येतात. कर्तृत्ववान बनत चाललेली आहेत असे दिसून येत नाही.

कारण अंतर्गत असुरक्षा निर्माण होण्यास अनेक बाबी कारणीभूत असतात. त्यामध्ये ऐतिहासिक वारसा सातत्य, भौगोलिक स्थिती, लोकसंख्येचा आकार, प्रशासनाचा दर्जा, राष्ट्रीय ऐक्याची भावना व असमान आर्थिक विकास, गरीबी, विशमता, शिक्षण, धार्मिक परंपरा व प्रादेशिक व जागतिक घडामोडींचा परिणाम अंतर्गत सुरक्षेवर दिसून येतो. भारतास स्वातंत्र्य देत असतांना ब्रिटीशांचे असे मत होते की, भारताला स्वातंष्य मिळाल्यावर त्यांच्या अंतर्गत प्रश्नांमुळे खूप वेळ सुरक्षित राहणार नाही व लोकशाही प्रक्रिया खूप वेळ चालवू शकणार नाही. आजची देशाची परिस्थिती पाहून ते खरे ठरते की काय? असेच वाटत आहे. ७६ वर्षानंतरही भारताचा अंतर्गत सुरक्षेचा प्रश्न सुटलेला नाही. विकासाच्या मार्गावर प्रश्न सुटलेला नाही. आजही भारताच्या समोर अंतर्गत सुरक्षेसमोर प्रमुख प्रकारच्या आव्हानात्मक समस्या आहेत. त्या पुढीलप्रमाणे. त्यामध्ये भ्रष्टाचार, नक्षलवाद, संप्रदायवाद, प्रदेशवाद, दहशतवाद, लष्करी साधनसामुग्री, भाशावाद, जातीवाद, मुलतत्ववाद, सांस्कृतिक वर्चस्व, सीमावाद, सत्तावाद, आर्थिक विशमता, प्रसार माध्यमांचा दुरूपयोग, निरक्षरता, बेकारी, पर्यावरणाचे प्रदूशण, इत्यादि समस्या भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेला आव्हानात्मकपणे समोर येत आहेत ते खालीलप्रमाणे :

१) भ्रष्टाचार : भारतासमोरील सर्वात मोठी अंतर्गत व्यवस्थेतील समस्या म्हणजे भ्रष्टाचार होय. भारतामध्ये भ्रष्टाचाराचा प्रसार किंवा लागण ही सर्वदूर आहे राष्ट्रीय पातळीपासून ते स्थानिक पातळीवरील भारताच्या विकासाला बाधक म्हणजेच भ्रष्टाचार होय. भ्रष्टाचारामुळे व्यक्तिगत विकास खुंटला आहे, समाजात अस्थिरता निर्माण झाली आहे, सुरक्षेचा मोठा प्रश्न निर्माण झाला आहे.

२) संप्रदायवाद : भारताचे एक खास वैशिश्टय म्हणजे विविधतेतून एकता. ही भारतात प्रचंड विविधता दिसून येते. अनेक विविध जाती, धर्म, पंथ, रूढी, परंपरा, तसेच वेगवेगळे संप्रदाय आहेत. वारकरी संप्रदाय, हिंदू संप्रदाय, जैन संप्रदाय, मुस्लिम संप्रदाय, बौध्द संप्रदाय, पार्सी संप्रदाय, ख्रिश्चन संप्रदाय हे विविध संप्रदाय एकमेकांच्या आचार–विचारांना विरोध करतात, एकमेकांच्या धार्मिक रूढी–परंपरेला विरोध करतात आणि आपली धार्मिक रूढी–परंपरा कशी श्रेष्ठ आहे हेच दाखविण्याचा प्रयत्न करतात. म्हणून हा भारतीय अंतर्गत सुरक्षिततेला मोठा धोका निर्माण झाला आहे. हे एक राष्ट्रीय सुरक्षेच्या समोरील आव्हान आहे.

Vol. IV, Special Issue -II, January, 2019 ISSN (Online): 2454-8499 Impact Factor: 1.3599(GIF), 0.679(IIFS)

३) प्रदेशवाद : भारतात विविध प्रांत, प्रदेश होते. [illegible] भाशावाद प्रांतरचना करून एकूण २४ घटक प्रदेश निर्माण केली आहे. परंतु प्रत्येक प्रदेश हे इतर प्रदेशावर वर्चस्व गाजविण्याचा प्रयत्न करतो. महाराष्ट्रात विदर्भ, आंध्रप्रदेशात तेलंगणा, गुजरातमध्ये सौराष्ट्र मध्यप्रदेशात महाकोशल, इत्यादी प्रदेशांमध्ये हा प्रदेशवाद तीव्र होत चाललेला आहे. म्हणून प्रदेशवाद हा एक भारतीय अंतर्गत सुरक्षेच्या समोर मोठा प्रश्न आहे.

४) नक्षलवाद : भारतीय अंतर्गत सुरक्षेला सर्वात मोठा धोका जर काय असेल तर तो म्हणजे नक्षलवाद होय. भारताजवळ ३० भूभाग हा नक्षलवादाने व्यापलेला आहे. नक्षलवादी लोकांच्या कारवायांना समाज तंग आला आहे. ह्या नक्षलवादी लोकांचा लोकशाही व्यवस्थेवर विश्वास नाही. नक्षलवादी लोक हिंसाचाराचा वापर करून समाजावर अधिक दरारा करता येईल त्यातून त्यांची जी व्यवस्था आहे तिची अंमलबजावणी करण्याचा प्रयत्न करतात. त्यातून वित्तहानी, मनुष्यहानी, अशांतता पसरविण्याचा प्रयत्न करतात. त्याच्यातून देशाची अंतर्गत सुरक्षा धोक्यात आली आहे.

५) फुटीरतावाद : अखंड भारताच्या समोरील आणखी एक गंभीर समस्या निर्माण होत आहे. भारतामधील अनेक राज्यांमधून अधूनमधून अखंड भारतातून फुटून बाहेर पडण्याची स्वातंत्र्याची मागणी पुढे येत असलेचे दिसून येते. विकासातील असमतोल, जनतेचा विकास न झालेने अशा लोकांमध्ये परकेपणाची भावना निर्माण झाली. भारतात अनेक राज्यातून फुटीरतावादाच्या हिंसाचारातून ५०००० च्या वर लोक मृत्यूमुखी पडले आहेत. त्यामुळे भारतीय अखंडतेसमोर हा एक धोका निर्माण झाला आहे.

६) अल्प लष्करी साधनसामग्री : आपल्यापुढे असलेला शस्त्रपुरवठा हे एक आपल्यासमोरील आव्हान आहे. अत्यंत आधुनिक शस्त्रसाठा नाही. त्यामुळे देशाची शक्ती वाढवण्यास असमर्थ आहोत. त्यामुळे आपण शत्रूराष्ट्राला प्रतिउत्तर देण्यासाठी शक्ती उत्पन्न करू शकत नाही.

७) भाषावाद : मला असे वाटते की, भारतातील राजकीय नेत्यांनी राजकीय स्वार्थासाठी भाषावादाचे राजकारण केले आहे. काही राज्यातील प्रादेशिक पक्षांनी भाशावादाचा आधार घेऊन हा गुजराती, हा भोजपूरी, हा तेलगू असा भाशिक भेद केला. याचे रूपांतर दंगली, मोर्चा, आंदोलने, निदर्शने, उपोशण यामुळे देशातील अंतर्गत सुरक्षेतेसमोर एक आव्हान निर्माण झालेले दिसते.

उपाय :

१. केंद्र–राज्य यांच्यात सहयोगाची भावना निर्माण करणे.

२. राज्याराज्यांमध्ये सहकार्याची भावना

३. आर्थिक पॅकेजचे समान वाटप

४. विकासातील असमतोलपणा दूर करणे.

५. बेकारीचे उच्चाटन करणे.

६. भारतीय लश्कर सज्ज करणे आणि त्यांना पुरेसा शस्त्रसाठा,आधुनिक शस्त्रसामुग्री उपलब्ध करून देणे.

७. संरक्षणातील ज्या उणीवा आहेत, त्या दूर करणे.

८. सैनिक क्षेत्रातील गुन्हेगारीकरणाकडे लक्ष देणे.

९. नक्षलवादी लोकांचे मुलभूत प्रश्न समजून घेऊन ते तातडीने सोडविण्याचा प्रयत्न करणे

१०. शैक्षणिक, व्यावसायिक धोरणे आखणे, त्याची योग्य अंमलबजावणी करणे.

११. काश्मिरसारखे प्रश्न सलोख्याने व सामंजस्याने सोडविणे

१२. आदिवासी भागात शिक्षण, आरोग्य, वीज, रस्ते यांसारख्या मुलभूत सोयीसुविधांना प्राधान्य देऊन त्या प्रभावीपणे अंमलात आणल्या पाहिजेत.

१३. धार्मिक सलोखा, बंधूभाव निर्माण करणे.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. भारतीय शासन – बी. बी. पाटील

२. संरक्षणशास्त्र – बी. बी. तोडकर.

३. भारताची राष्ट्रीय सुरक्षा – प्रा. ए.पी. चौधरी

४. हिंसा ते दहशतवाद – संपादन माधवी कुटे

५. राष्ट्रीय रक्षा और सुरक्षा – डॉ. अर्जुनजी सिंह

६. भारतीय शासन एवं राजनीति – बी. एल. फाडिया

७. समकालिन जागतिक राजकारणातील प्रमुख समस्या – डॉ. ज.रा. शिंदे, डॉ. अम्हतकर

Impact Factor - 6.625 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue - 231

INDIAN CONSTITUTION'S ARTICLE 370, 35 A JAMMU & KASHMIR

Guest Editor
Dr. Somprasad Kenjale
Principal,
M. S. Kakade College, Someshwarnagar
Tal- Baramati, Dist- Pune [M.S.] India

Chief Editor
Dr. Dhanraj T. [illegible] (Yeola)

Executive Editor : Dr. Nilesh Adhav
Associate Editors : Prof. Narayan Rajurwar
: Dr. Jaya Kadam
: [illegible]
[illegible]
Dr. Sanju Jadhav

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor - 6.625 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2020 Special Issue - 331

INDIAN CONSTITUTION'S ARTICLE 370, 35 A & JAMMU & KASHMIR

Guest Editor
Dr. Somprasad Kenjale
Principal,
M. S. Kakade College, Someshwarnagar
Tal- Baramati, Dist- Pune [M.S.] India.

Executive Editor
Dr. Nilesh Adhav

Associate Editors
Prof. Narayan Rajurwar
Dr. Jaya Kadam
Dr. Devidas Waydande
Dr. Pravin Tate-Deshmikh
Dr. Sanju Jadhav

Chief Editor
Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 1000/-

19INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	भारतीय राज्यघटनेची नव उदारमतवादी चौकटीत वाटचाल	डॉ. प्रकाश पवार	09
2	३७० कलम आणि जम्मू – काश्मीर	वैशाली पवार	16
3	काश्मीरलाही बरोबर घेता येईल!	डॉ. सोमप्रसाद केंजळे	19
4	३७० कलम जम्मू – काश्मीरमधील सामाजिक व राजकीय स्थिती	डॉ. राजकुमार सुरवसे	22
5	कलम – ३७० आणि ३५ अ ची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	डॉ. राजकुमार रिकामे	24
6	कलम – ३७० आणि ३५ अ चा भारतीय संघराज्यवरील परिणाम	डॉ. दत्तात्रय वाबळे	28
7	कलम ३७० आणि राजकारण	डॉ. बाळासाहेब सोनवणे	33
8	कलम – ३७० आणि ३५ (अ) ची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	डॉ. बी. डी. तोडकर	36
9	जम्मू – काश्मीर आणि कलम ३७० ची वास्तविकता	डॉ. बेग रेहानाआरा ईस्माइल	43
10	कलम ३७० : घटनात्मक दायित्व आणि सक्ती	डॉ. निलेश आढाव	47
11	कलम ३७० आणि जम्मू – काश्मीर व भारत सहसंबंध	डॉ. जगन्नाथ साळवे	53
12	कलम 370 पूर्वीचे आणि नंतरचे जम्मू काश्मीर	प्रा. नारायण राजूरवार	59
13	३७० कलम, ३५ (अ) आणि जम्मू – काश्मीरमधील सामाजिक परिस्थिती	डॉ. जया कदम	64
14	३७० कलम, ३५ (अ) आणि काश्मीर	डॉ. आरती आढाव	69
15	काश्मीर संस्थान विलीनीकरणाचा प्रश्न आणि कलम ३७० ची निर्मिती : एक ऐतिहासिक अभ्यास	डॉ. दत्तात्रय डुबल	72
16	कलम ३७० रद्द करण्याचा निर्णय: आवश्यकता, राजकारण आणि परिणाम.	डॉ. राहूल खरात	76
17	संविधानातील कलम ३७० रद्द करणे हे देशामध्ये विशेषत:जम्मू-काश्मीरमध्ये शांतता आणि सुव्यवस्था आणण्याच्या दृष्टीने एक उत्तम पाऊल	डॉ. गजेंद्र कढाव	82
18	कलम – ३७० ची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	डॉ. दिगंबर बिरादार	85
19	भारतीय राज्यघटनेतील कलम ३७० रद्द : जम्मू-काश्मीरवरील परिणाम	प्रा. रोहित बोत्रे, श्री. रजनीकांत गायकवाड	88
20	कलम ३७० आणि जन सामन्यांच्या अपेक्षा	प्रा. संकेत केंजळे	91
21	३७० वे कलम आणि भारतीय लोकशाही	डॉ. विजयकुमार सोन्नर	93
22	कलम ३७० रद्द केल्याने भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर होणारे परिणाम	डॉ. रेश्मा पठाण	97
23	कलम ३७० रद्द आणि जम्मू काश्मीरला विकासाची सुवर्णसंधी	प्रा. प्रियांका तांबे	100
24	अनुच्छेद ३७० व ३५ (अ) आणि काश्मीर	प्रा. सतीश उढाण, प्रा. श्रीकांत देशमुख	105
25	कलम ३७० : जम्मु काश्मीरचे स्थान	डॉ. स्मृती चौधरी	107
26	कलम ३७० आणि ३५ – अ तरतुदी आणि बदल	श्री. नागनाथ चोंबे	109
27	कलम ३७० व ३५ 'अ' ची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	प्रा. गणेश मोरे	114
28	कलम ३७० आणि काश्मीर प्रश्न	प्रा. गंगाधर बनसोडे	117
29	महात्मा गांधीजींच्या विचारातील भारत	प्रा. जयश्री डंके	121
30	जम्मू आणि काश्मीरचा इतिहास आणि कलम ३७०	प्रा. जोत्सना गायकवाड	124
31	कलम ३७० आणि भारताचे राजकारण	प्रा. मदन पाडवी	127

32	कलम ३७० ची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	प्रा. महेश कुलकर्णी	133
33	कलम ३७० रद्द झाल्यानंतर जम्मू काश्मिरातील परिस्थिती	डॉ. मेघराज औटी, प्रा. महेश कुलकर्णी	135
34	काश्मीर वासियांच्या मनात आशेचा दिवा - कलम ३७० रद्द	प्रा. सौ. मृणालिनी मोहिते	137
35	ऐतिहासिक पार्श्वभूमी जम्मू काश्मीर कलम ३७०,३५ अ	प्रा. पोपट झोंबाडे	139
36	कलम ३७० समज गैरसमज एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण	प्रा. राजकुमार गांधले	142
37	कलम ३७० आणि जम्मू काश्मीरचा इतिहास	प्रा. रामदास येडे	146
37	कलम ३७० रद्द केल्याचा भारत – पाक संबंधावरील परिणाम	प्रा. सचिन घावतडके	149
38	कलम ३७० व कलम ३५ 'अ' जम्मू काश्मीर राज्यघटना आदेश १९५४	प्रा. लक्ष्मण साके	152
39	काश्मीर समस्या आणि भारतीय संविधानातील कलम ३७० : एक दृष्टीक्षेप	डॉ. प्रदीप पाटील	155
40	जम्मू काश्मीर आणि कलम ३७०	प्रा. सुनिल नेवकर	161
41	कलम ३७० निर्मिती व प्रवास	प्रा. नामदेव पवार	169
42	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर,भारतीय संविधान आणि कलम ३७०	श्री. आदिनाथ लोंढे	173
43	राज्यघटनेतील कलम ३७० रद्दबादल संविधानिक की असंविधानिक	कैलास शिंदे	176
44	कलम ३७० – काश्मीरला विशेष तरतुद देणार कलम	प्रा. दुर्गा भिसे, डॉ. अरविंद तेलंग	179
45	कलम ३७० रद्द करून भरीव विकासाच्या दृष्टीने एक पाऊल	श्री. अमोल लकडे	183
46	Indian Diplomacy and Article 370	Dr. Sanjyot Apte	188
47	Article 370 and Kashmir : Some Reflections	Dr. Harish Navale	191
48	A Geographical Study on Tourism in Jammu and Kashmir Valley	Prof. Jawahar Chaudhari	19
49	The Land and The People of Kashmir : A Historical Review	Dr. Devidas Waydande	19
50	'Article 370 : Will Abrogation Bring Development and Peace to J&K?'	Mr. Gunratna Sontakke	20
51	Article 370 of The Indian Constitution	Dr. Prakash Rodiya	20
52	Jammu & Kashmir & The Politics of Article 370 : Historical Revive	Dr. Abhijit Patil	21

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Ed

Published by –

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com **Website :** www.researchjourney.net **Mobile :** 96653

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625,
Special Issue 231 : Indian Constitution's Article 370, 35 A & J&K.
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

कलम ३७० ची एतिहासिक पार्श्वभूमी

प्रा.डॉ.दिंगबर दे.बिरादार
राज्यशासन विभाग प्रमुख
कला विज्ञान आणि वाणिज्य
महाविद्यालय इंदापूर जि.पुणे,
पिन – ४१३१०६

पार्श्वभूमी

जवळ जवळ २०० वर्ष इंग्रजांचे भारतावर राजकीय वर्चस्व होते ऑगस्ट १९४७ ला भारताला स्वातंत्र्य मिळाले भारताबरोबर जम्मु काश्मीरला देखील स्वातंत्र्य मिळाले जम्मु काश्मीरचा तात्कालीन राजा हरिसिंह यांना भारत किंवा पाकिस्तानात विलिन न होता स्वातंत्र्य राहायाचे होते

२० ऑक्टोबर १९४७ रोजी पाकिस्तान आर्मी लष्कराचे समर्थन असलेल्या पाकिस्तानातील आझाद काश्मिर सेनेने जम्मु काश्मीर वर हल्ला केला अशा असामान्य राजकीय परिस्थीती राजा हरिसिंह याने आपल्या राज्यास भरतात विलीन करण्याचे ठरविले त्यानंतर काश्मीरचे राजे हरिसिंह आणि प.जवाहरलाल नेहरू यांनी २६ ऑक्टोबर १९४७ जम्मु व काश्मीर भारतात सामीलनाम्यावर हस्ताक्षर केले. आणि पुढे या सामीलनामा जम्मु काश्मीर राज्याने केवळ तीनच विषयावर आपल्या हक्कास सोडून ते भारताला प्रदान केले. १) संरक्षण २) परकिय कामकाज आणि ३) संचार म्हणून जम्मु काश्मीरचे भारतावर विलीनी करण करताना भारताने काय ? आश्वासने दिलेले होते. ते लक्षात घेणे म्हत्वाचे आहे.

जम्मु काश्मीरचे राज्यातील जनता संविधाने सभेद्वारे राज्यातील अंतर्गत राज्यघटना ठरवला आणि राज्याचा संविधान सभेचानिर्णय होईपर्यंत भारताची घटना या राज्याबाबत केवळ अंतरिम व्यवस्था उपलब्ध करून देईल असे आश्वासन देण्यात आले होते. या आस्वासनाच्या आस्वासन भारताच्या राज्यघटनेत कलत नं.३७० व उपलब्ध करून दिले होते. या ३७० च्या कलमाची अमलाबजावणी १७ नोव्हेंबर १९५२ पासून सुरू झली आणी या कलमाची मुसुदातयार करण्याची जबाबदारी एन गोपालस्वामी अय्यंगार यांच्यावर सोपवली होती. तसेच त्यांनी जम्मु काश्मीर चे महाराज हरिसिंह यांचे दिवाण म्हणून काम केले होते म्हणुन एन गोपाल स्वामीवर अय्यंगार यांच्यावर जबाबदार सोपवली होती.

कलम ३७० ला मसूदा समीतीचे अध्यक्ष असलेल्या डॉ. बाबासाहेबांचे विरोध होता. भारताच्या राज्यटनेतील कलम १ आणि कलम ३७० जम्मु काश्मीर राज्यातील लागू असतील तसेच कलम १ मध्ये भारताला राज्यांचा संघ म्हणून घोषित करतात आले होते म्हणून जम्मू काश्मीर देखील भारतीय संघाचा भाग असेल म्हणून भारतीय राज्याघटने पहिल्या सूचीमध्ये १५वे राज्य म्हणून जम्मू काश्मीरचा उल्लेख आहे.

कलम ३७० चे घटनेतील शिर्षक

जम्मू व काश्मीर राज्याबाबत तात्पूरत्या तरतूदी

- राज्यघटनेतील भाग २१ मधील कलम ३७० नूसार जम्मू काश्मीर राज्याला विशेष दर्जा देण्यात आला आहे. म्हणूजेच राज्यघटनेत भाग २१ मध्ये आर्टिकला ३७० देण्यात आले आहे.
- कलम ३७० नूसार जम्मूकाश्मीर राज्याला खालील एक राज्यघटना असेल

ISSN : 2348-7143
February

- दहशतवादी करवाया भारताचे सार्वभौमत्व आणि क्षेत्रीय अखंडतेस आव्हान राष्ट्रध्वज व राज्यघटना यांचा अवमान अशा काही गोष्टी वगळया उर्वरित अधिकार राज्य विधीमंडळाला म्हणजेच प्रतिबंधात्मक स्थान बध्दते बाबत संसदेने केलेले कायदे देखील या राज्याला लागू होत
- राष्ट्रापत्तीला जम्मू कश्मीरमध्ये आर्थिक आणिबाणी लागू करण्याचा आधिकार नाही.
- जम्मू कश्मीर स्वांतत्र्य झेंडा असेल.
- दूहेरी नागरिकत्व असेल.
- राज्य कर्तव्याचा भाग ४A चा राज्याला लागू होत नाहीत.
- मुलभूत अधिकार मात्र काही प्रमाणात या राज्यात लागू होत नाहीत.
- सर्वोच्च न्यायालयाचे विशेष आवश्यक अधिकार क्षेत्र निवडणूक आयोग आणि मधलेखापरीक्षक अधिकार क्षेत्र राज्याला लागू होते.
- सार्वजनिक नोकऱ्या स्थायी मालमत्तेचे आधिगृण बसन आणि सरकारी शिष्यवृत्या चा बाबतचे विशेष आधिकार राज्याला स्थायी लोकांनाच देण्यात आला आहे.
- राष्ट्रपतीना जाहीर अधिक सुचने द्रारे कलम ३७० या अमल संपूष्ठाता आला आहे. किंवा ते काही अपवाद व फेरबदला सहित अमंलात राहील असे घोषित करण्याचा अधिकार असेल राष्ट्रपतीना असे केवळ राज्याच्या विधानसभेच्या शिफारशीनूसारच करता येईल
- कलम ३७० मूळे जम्मू काश्मीर मध्ये माहितीचा आधीकार या सारखे कायदे लागू करता येत नाही
- जम्मू काश्मीर विधानसभेचा कार्यकाळ सहा वर्षाचा असतो तसेच इतर राज्याचा कार्यकाळ पाच वर्ष असतो. कलम न ३७० व्दारे करण्यात आलेली ही विशेष तरतूद आहे.

परंतू भारतीय मोदीनेनृत्वा खालील सरकारणे भारतीय संविधानातील कलम ३७० हे हटवण्यात आले आणि राज्यघटना दूरूस्ती बिलपास करून ३७० च्या कलमात विशेष तरतूदी करणयात आले त्या संशोधात्मक तरतूदी पूढील प्रमाणे आहेत.

कलम ३७० हटवल्यानंतर काय होणार

- जम्मू काश्मीर राज्याला विशेष राज्याला दर्जा राहणार नाही.
- नवा कायदा करण्यासाठी राज्याच्या सरकाची समंतीची गरज नसेल.
- राज्याच्या कायदयात केंद्रसरकार हस्तक्षेप करू शकेल.
- जम्मू काश्मीर मधील संपत्ती खरेदी,गूंतवणूकीचा मार्ग मोकळा होईल.
- स्वतंत्र झेंडा रद्द आणि तिरंगा अस्तित्वात येईल.
- स्वातत्र राज्यघटना संपूष्टात येईल.
- दूहेरीनागरीकत्व रद्द आणि एकेरी नागरीकत्व.
- बाधकाम क्षेत्रातील कंपन्याना तेथे गूतवणूकीसाठी संधी मिळणार.

- कोणताही भारतीय नागरिक येथे नोकरी करू शकेल संपत्ती खरेदी करू शकेल.जम्मू कश्मीर येथील निवडणूकीत उभे राहण्याचा व मतदान करण्याचा अधिकार राहील.
- लडाख विधानसभेशिवाय केंद्रशासित प्रदेश असे आणि जम्मू कश्मीर आणि विधानसभेचा एक केंद्र शासित प्रदेश असेल अशी शिफारस करण्यात आलेली आहे.

म्हणजेच भारताच्या संसदेने तयार केलेली संपूर्ण कायदे नियम व तेथे लागू होईल आणि भारतीय इतर राज्याप्रमाणे जम्मू कश्मीरला देखील एकच राज्यघटना लागू होईल अशा पदधतीचा परिणामकारक संशोधनात्मक बदल झालेला दिसून येतो.

संदर्भ :–

१. 'कलम ३७० व ३५ अ' – अरविंद गोखले
२. 'कलम ३७० व ३५ अ' – वासूदेव कूलकर्णी
३. 'Artcal 370 to 35A*
४. भारतीय शासन आणि राजकारण – बी.बी.पाटील
५. New Paper दैनिक लोकमत,लोकसत्ता ६ नोव्हेंबर २०१९
६. भारतीय राज्यघटना:– महाराष्ट्रराज्य गॅजेट
७. भारतीय शासन आणि राजकारण – भा.ल भोळे

Peer reviewed Journal Impact Factor: 7.265 ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred Journal

June-2021 Volume-11 Issue-21

Changing Perspectives of Language, Literature, Science and Social Science

Chief Editor
Dr. R. V. Bhole
'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.)

Dr. Mahadeo Walunj
Principal
College of Arts, Bhigwan, Indapur, Dist. Pune Maharashtra

Dr. Ranjan Kalita
Principal
Rangapara College, Amaribari, Rangapara, Assam

Executive Editors
Dr. Prashant Chavare, Rakesh Ch. Sarkar, Mr. Santosh P. Mane

Address
'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

June-2021 Volume-11 Issue-21

On

Changing Perspectives of Language, Literature, Science and Social Science

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.)

Dr. Mahadeo Walunj
Principal
College of Arts, Bhigwan, Indapur, Dist. Pune Maharashtra

Dr. Ranjan Kalita
Principal
Rangapara College, Amaribari, Rangapara, Assam

Executive Editors

Dr. Prashant Chavare, Rakesh Ch. Sarkar, Mr. Santosh P. Mane

Editorial Board

Dr. Bhaskar Gatkul
Prof. Sham Satarle
Prof. Sandip Sathe
Dr. Surendra Shirsat
Mr. Atul Sarmah
Dr. Pradnya Lamture
Prof. Balasaheb Kharat
Mr. Nupam kr Palit
Dr. Rakesh Moulick

Published by- Principal, College of Arts, Bhigwan, Indapur, Dist. Pune Maharashtra & Principal, Rangapara College, Amaribari, Assam

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title
1	अध्ययन - अध्यापनातील स्थित्यंतरे (औपचारिक शिक्षणाकडून ऑनलाईन शिक्षणाकड.....) डॉ. महादेव पंढरीनाथ वाळुं
2	COVID-19 – भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम प्रा. शाम मातंे
3	उजनी धरण : एक अभ्यास प्रा. भाऊसो नवनाथ सकुंडे
4	कोविड – १९ : खेळ, खेळाडूवरील परीणाम व उपाय योजना श्री. सुरेश मच्छिंद्र शिंदे
5	पुणे प्रशासकीय विभागातील प्रमुख धर्मनिहाय लोकसंख्येचा भौगोलिक विश्लेषणात्मक अभ्यास (2001 ते 2011) -रवींद्र हांडे
6	सागरशास्त्राचे जनक छत्रपती शिवाजी महाराज Dr.Madhukar Vithoba Jadhav
7	कोकणची लोककला : दशावतार Prof. Tendolkar Dipa Dattaram
8	कोरोनाचा मराठी भाषेवरील प्रभाव डॉ. सीमा नाईक - गोसावी
9	कोव्हिड १९ च्या परिप्रेक्षातील ई - गव्हर्नन्सची उपयुक्तता प्रा. डॉ. झाकीर हुसेन हाकीम मंद्रे
10	असमीया खान-पान और इसका बदलता चलन बर्णा शर्मा
11	प्राथमिक शिक्षा पर कोविड –19 का प्रभाव सीमा यादव, डॉ.मृत्युन्जय मिश्रा
12	अधोबोधन संकल्पना आणि प्रतिमान ***श्री. अंकुश रामचंद्र बनसोडे***
13	शाश्वत विकास आणि भारत प्रा. सौ. रुपाली गोवर्धन दिकोंडा
14	"कोरोणा 19 महामारीचे भारतातील सामाजिक परीणाम" बाळासाहेब भानुदास खरात
15	गोपाळ गणेश आगरकरांच्या सुधारणावादी लेखनाचा ऐतिहासिक अभ्यास श्री. सुरेश नामदेव दांडगे, डॉ. बब्रुवान केरबाजी मोरे
16	कोव्हीड काळामध्ये शैक्षणिक ग्रंथालयासमोरील आव्हाने डॉ.सौ.अपर्णा मकरंद कुलकर्णी
17	चिरकाल भूजल विकासात भूजल संचयन, पुनर्भरण आणि व्यवस्थापनाची भूमिका प्रा. डॉ. अनिल निवृत्ती शिंदे
18	वैद्यकिय व्यवसायातील अनैतिकता : एक विवेचन डॉ. अतुल म. महाजन
19	विशिष्ट कालखंडाचा अभ्यास : संज्ञा व १९८० नंतरचा कालखंड (ग्रामीण भाग) डॉ. प्रज्ञा नागेश लामतुरे
20	ठाणे पालघर जिल्ह्यातील आदिवासी लोसंख्येतील साक्षरतेचा भौगोलिक अभ्यास प्रा. मानकरे ज्ञानेश्वर रघुनाथ. डॉ.के.बी कणकुरे
21	जवाबदार पर्यटन: शाश्वत विकासासाठी सर्वोत्कृष्ट पद्धती प्रा. सुनील दशरथ साळवे, डॉ. सुहास आव्हाड

22	स्वास्थ्य पर कोविड-19 महामारी का प्रभाव **डॉ. प्रीति वैश्य**	85-88
23	स्त्रियांच्या सामाजिक समस्या व स्त्रियांच्या सबलीकरणासाठी केलेले उपाय व कायदे **डॉ.गजानन बापुराव ठाकरे**	89-93
24	कोव्हीड - 19 महामारीचे भारतातील सामाजिक जिवनावरील परिणाम **प्रा. कांबळे शिवाजी ईरबा**	94-97
25	'कोविड–१९' चा जनजीवनावरील प्रभाव आणि परिणाम. **प्रा. डॉ. मधुकर गणेश मोकाशी**	98-101
26	कोव्हीड-१९: विषाणू संसर्ग, प्रादुर्भाव आणि परिणाम, वर्षे २०२० **प्रा .डॉ . दिगंबर बिरादार**	102-108
27	राष्ट्रवादी नेते छ. राजे शाहू महाराज **डॉ. विशाल आर जाधव**	109-110
28	'श्रीमान योगी' कादंबरी व तिची 'गरुडझेप' व 'श्रीमान योगी' हे नाट्यरूपांतरे **प्रा. डॉ. गेजगे देविदास साधू**	111-116
29	आधुनिक कुक्कुटपालन व्यवसायाचा अभ्यास **डॉ. शकुंतला माने**	117-121
30	नांदेड जिल्ह्यातील भूईमूग पीकाचा भौगोलिक अभ्यास **प्रा.डॉ.यु.एस.कानवटे**	122-125
31	शाश्वत शेती विकासासाठी "उन्नत शेती समृद्ध शेतकरी" मोहिमेअंतर्गत राबविण्यात येणाऱ्या शासकीय योजना. **डॉ. लहू सिताराम वावरे, डॉ. साळवे जगन्नाथ मोतीराम, प्रा. प्रताप बाबुराव शिंदे**	126-130
32	लोककला आणि लोकजीवन **प्रा.शिवाजी वाघमारे**	131-133
33	भाषा आणि जनमाध्यमांची अध्यापन शास्त्रामधील उत्क्रांती **डॉ. जनार्धन परकाळे**	134-136

Journal of Research & Development' A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal
Impact Factor-7.265, ISSN 2230-9578, 25June 2021 Volume 11 Issue 21
Changing Perspectives of Language, Literature, Science and Social Science

कोव्हीड-१९: विषाणू संसर्ग, प्रादुर्भाव आणि परिणाम, वर्ष २०२०

प्रा .डॉ . दिगंबर बिरादार

विभाग प्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग, कला , विज्ञान आणि वाणिज्य, महाविद्यालय, इंदापूर

प्रस्तावना

आज जगातील सर्वच म्हणजे जवळ -जवळ 188 पेक्षा जास्त देशात कोरोना , अर्थात covid-19 या जागतिक महामारीने विळखा घातलेला दिसून येतो ,17 नोव्हेंबर 2020 पासून चीन मध्ये कोरोना विषाणूचा प्रसार होण्यास सुरुवात झाली. तेव्हाच या महाभयंकर विषाणू संसर्गाची जाणीव जगाला आली. म्हणून पुढील काळात जागतिक आरोग्य संघटनेला 11 मार्च 2020 रोजी covid-19 जागतिक महामारी म्हणून घोषित करण्यात आली. म्हणूनच संपूर्ण जगाच्या सामाजिक ,राजकीय आर्थिक, घडामोडीवर याचा भारीचा मोठा फटका बसला व प्रती घातक परिणाम झालेला दिसून येतो. आर्थिक तसेच जीवित हानी मोठ्या प्रमाणात झालेली दिसून येते, त्याच्या अभ्यास करणे हे फार महत्त्वाचे वाटते म्हणून या संशोधन लेखनामध्ये वर्ष 2020 या वर्षातील मामारीचा परिणाम याचा चिकित्सक दृष्टीकोनातून आढावा घेण्यात आलेला आहे.

Origin of the research work:-

covid-19 विषाणूचा संसर्ग प्रादूर्भाव आणि परिणाम जगातील सर्वच खंडातील वेगवेगळया देशातील लोकांच्या जन जीवनावर आर्थिक, व्यवहारावर व जीवीतावर अर्थात जीवनावर कोणता परिणाम झाला तसेच भारतातील नागरी जीवनावर तसेच आर्थिक क्षेत्रावर कोण कोणता परिणाम यामुळे झाला, तसेच या covid-19 संसर्ग प्रादुर्भावामुळे वातावरणात जीवनात झालेले बदल उपलब्ध माहितीच्या आधारे संकलन करून त्याचे विश्लेषण पद्धतीने चिकित्सकपणे, विश्लेषण करण्यात आलेले आहे

* interdisciplinary relevance :

या संशोधनाचा परिणाम हा जीवनातील इतर वेगवेगळया विषयावर तसेच क्षेत्रावर झाले आहे. आर्थिक, सामाजिक, राजकीय क्षेत्रावर झालेला तर दिसून येतो पण यांच्या अभ्यास आरोग्यशास्त्र, अर्थशास्त्र, भूगोल, संख्याशास्त्र, मानसशास्त्र समाजशास्त्र ,आंतरराष्ट्रीय संबंध आणि राजकारण अर्थात राज्यशास्त्र इत्यादी विषय अभ्यासकांना याचा उपयोग मोठ्या प्रमाणात होईल म्हणून मानवी, समाजाला मार्गदर्शक म्हणून उपायात्मक दृष्टिकोनातून आधार प्राप्त होईल

* review of research and development in the subject National status : -

हे शोध पेपर जागतिक माहामारी covid-19 या संसर्ग माहामारीच्या परिणामाचा अभ्यास करणारा आहे. या जागतिक माहामारीचा विविध कार्यावर तसेच आर्थिक अनुषंगाने सांस्कृतिक दृष्टीने कसा परिणाम होतो आणि त्यातून देशाच्या विकासावर कसा परिणाम झालेला आहे . जागतिक पातळीवर, देश पातळीवर ,स्थानिक पातळीवर ही बिमारी एक नवीन मार्ग दाखवते याचा अभ्यास आपल्याला होतो. तसेच जागतिक प्रशासन unsco तसेच who प्रशासनाला कोणती खबरदारी घेतली पाहिजे, याचा आणि कोण कोणत्या दृष्टिकोनातून पावले उचलली पाहिजेत आणि पुढील खबरदारी घेण्यासाठी जागतिक आरोग्य समिती डब्ल्यू .एच. ओ प्रतिबंधात्मक पावले उचलण्यासाठी याचा उपयोग होईल . तसेच सामाजिक अर्थात सार्वजनिक जीवनात कोण कोणत्या खबरदाऱ्या घेतल्या पाहिजेत, प्रत्येक देशाच्या अंतर्गत व बाह्य राष्ट्र राज्याशी कोणते संबंध असावेत त्यासंबधी त्याबद्दल आरोग्याच्या दृष्टिकोनातून घ्यावयाची काळजी यासाठी या संशोधन पेपराचा उपयोग होईल. त्याचा अभ्यास करण्यात उपयोग होईल या अनुषंगाने चिकित्सकपणे संशोधन मांडण्यात आलेला आहे .

signifieance of studay :

वरील अभ्यासाची आवश्यकता अथवा महत्त्व विचारात घेत असताना तसेच covid-19 संसर्ग विषाणूचा परिणाम किती मोठ्या प्रमाणात झालेला आहे .जगात जीवित हानी किती प्रमाणात झाली व्यक्तींना म्हणजेच समाजाला कोण कोणत्या खबरदाऱ्या घ्याव्या लागणार आहेत . एखाद्या विषाणूच्या संसर्गाचा परिणाम संपूर्ण मानव जातीला कशा पद्धतीने नष्ट करू शकतो ,आणि त्यातून डब्ल्यू . एच . ओ . ला कोणती भूमिका घ्यावी यासंदर्भात उपायोजना अर्थात सतर्कतेचा इशारा घेऊन काम करता येते, संपूर्ण जगात किती लोकांना covid-19 चा बाधा झाला आहे . किती जणांचा मृत्यू झाला कुठल्याही अशा व्हायरल विषाणूचा परिणाम रोखण्यासाठी जागतिक पातळीवर प्रयोगशाळांच्या मर्यादा यातून लक्षात येईल इंटरनेट तसेच तंत्रज्ञान यांच्या मुळे जग छोटे झाले कोणत्याही देशाला संसर्ग अथवा आर्थिक फटका बसल्यास त्याच्या फटका संपूर्ण जगाला बसतो,म्हणून मानवाने आपले सामाजिक जीवन जगत असताना, आपली भूमिका खूप जबाबदारीची असली पाहिजे याची जाणीव होण्यासाठी महत्त्व आहे. आर्थिक जीवनात याचा परीणाम किती मोठ्या प्रमाणात झाला आहे . आणि ही माहारामारी कशा पद्धतीची होती . त्यावर कशा पद्धतीने उपाययोजना करता येईल. या संदर्भात कोणतीही खबरदारी घेता येईल याचा अभ्यास होणे महत्त्वाचे आहे. म्हणून अभ्यासाची आवश्यकता आहे.

objective of research :-

covid-19 या संसर्गजन्य विषाणूची पार्श्वभूमी ,उगम ,स्वरूप ,प्रसार याचा अभ्यास करणे.

covid-19 या संसर्गजन्य विषाणूच्या परिणामाची स्वरूप आर्थिक व जीवित हानी अभ्यासणे,व्यवसायावर झालेला परिणाम जाणून घेणे.

जागतिक अर्थव्यवस्थेला बसलेला फटका अभ्यासणे.

जीवित हानी मानवी जीवनावर झालेला परिणाम अभ्यासने .

covid-19 विषाणू संसर्ग प्रादुर्भावाचे स्वरूप अभ्यासणे.

डब्ल्यू. एच .ओ .ची भूमिका अभ्यासणे .

जागतिक देशाच्या राजकीय नेतृत्व आणि घेतलेल्या भूमिकेचा अभ्यास करणे.

ovid-19 या संसर्ग आजारावर वॅक्सिंग तयार करण्याच्या संदर्भात जागतिक प्रयोगशाळेचा केलेला प्रयत्न अभ्यासणे ,त्यातून विविध देशात तयार केलेल्या व्यक्तींचा आढावा घेणे.

व्यक्तीने निसर्गासोबत राहून जगले पाहिजे, निसर्गाच्या विरोधात गेल्यानंतर त्याचा काय? परिणाम होतो याचा अभ्यास करणे

Research methodology :-

*Research methodology :-

प्रस्तुत संशोधन पेपर हे वस्तुनिष्ठ उपलब्ध माहितीच्या आधारे चिकित्सक ,ऐतिहासिक वर्णनात्मक ,विश्लेषणात्मक स्वरूपाचा असून माहितीचे स्रोत दुय्यम साधणे हाच राहिलेला आहे .या कालखंडात घडलेल्या घटना, डब्ल्यू. एच. ओ .या विषयांना स्पर्श करणाऱ्या घटना, घडामोडी परिस्थिती , जागतिक पातळीवरील नियोजन, राष्ट्र पातळीवरील नियोजन ,जिल्हा पातळीवरील नियोजन यांचा अहवाल, युनेस्कोचा अभ्यासाचा अहवाल ,विविध प्रकाशित करण्यात आलेले स्वरनिका, नियतकालिके, ग्रंथ ,राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय सचिवालय प्रकाशित पुस्तके, डब्ल्यू. एच. ओ .चा अहवाल ,इत्यादी दुय्यम साधनाचा अभ्यास करून हे संशोधन पर पेपर मांडण्यात आलेला आहे.

प्रस्तावना ,(introduction)

आर्थिक वर्ष 2020 हे जागतिक मनुष्याच्या जीवनावर आलेले एक जैविक विषाणूजन्य अर्थात नैसर्गिक कठोर संकटाचे वर्ष म्हणून उगवलेले दिसते, कारण या वर्षात जागतिक मानवी जीवनात अनेक प्रकारचे संकटे आली संपूर्ण

...चक्रीवादळ ,टोळधाड, अमेझॉन चा वनवा लेबनान युद्ध ,अनुबॉंम ,बेरोजगारी आणि covid-19 अर्थात ...संकटाला सामना करण्यासाठी जगात अनेक ठिकाणी वेगवेगळे प्रयत्न झालेले दिसून येतात. कारण हा ...तिक महामारी म्हणून जागतिक आरोग्य संघटनेला 11 मार्च 2020 रोजी घोषित करावी लागली. म्हणून ...रोग्य शत्रू विरोधात प्रत्येक जण उभे राहिलेला दिसून येतो, तरी या बिमारी नुकसानक सोंक मृत्युमुखी पडले ...मोठ्या प्रमाणात आर्थिक नुकसान झाली, दैनंदिन जीवन विस्कळीत झाले, नागरिक बेरोजगार झाले. म्हणून या ... अर्थात कोरोना सारख्या विषाणूचा प्रसार कसा झाला, त्याचे स्वरूप काय त्यांच्या प्रॉब्लेम म्हणजेच ...ची व्याप्ती क्षेत्र आणि संपूर्ण मानव जातीला त्याचा चांगला विशेषता वाईट परिणामाचा आढावा घेण्यात येणार ...पुढीलप्रमाणे मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

covid-19 या संसर्ग विषाणू चे स्वरूप आणि प्रसार:

covid-19 अर्थात कोरोना या महाभयंकर असा जिवघेण्या विषाणूजन्य वायरचा उगम हा चीनमधील ...शहरातील एक विज्ञान प्रयोग शाळेतून प्रयोग करीत असताना व्हायरस निर्माण होऊन मानवी शरीरात प्रवेश ...दिसून येतो ,साधारणता डिसेंबर जानेवारी 2019 -20 या आर्थिक वर्षामध्ये निर्माण झालेला दिसून येतो. ...च्या काळात चीन मधील वटवाघळाच्या माध्यमातून मनुष्याच्या शरीरात प्रवेश झाला . आणि अनुमानित ...निष्कर्ष काढण्यात आला होता, तेव्हा तैवान 19 मार्च 2020 ला जागतिक आरोग्य परिषद सहभागी होणारा ,होणार ...नसल्याने तैवाने जाहीर केले कारण अमेरिका आणि चीनमध्ये वाद निर्माण होण्याची शक्यता आहे . परिषदेत सहभाग घेणार नसलो तरी जगभरात वैद्यकीय साधनाचा पुरवठा करणार असल्याचे तैवाने स्पष्ट केले,

जिनिव्हा कोरोनाच्या संकट विरोधात जागतिक पातळीवर नीपक्ष प्रयत्न स्वतंत्र यंत्रणा मूल्यमापन करण्याची 60 पेक्षा अधिक देशांनी मत व्यक्त केले, तसेच जागतिक आरोग्य परिषदेच्या म्हणजेच डब्ल्यू. एच .ओ या 73 व्या सत्रात या बाबतचा मसुदा सादर झाला, असून यामध्ये कोरोनाविषाणूचा उगम आणि स्वरूप प्रसार याचा शोध घेण्याचीही मागणी करण्यात आली, केंद्रीय आरोग्य मंत्री डॉ.हर्षवर्धन हे व्हिडिओ कॉन्फरन्सच्या माध्यमातून या परिषदेला उपस्थित राहिले.

कोरोनाच्या उगमा बाबत चीन .कडे सगळेच देश बोट दाखवतात, आणि त्याची स्वतंत्र चौकशी करावी याला जवळजवळ सर्व देश पाठिंबा दिलेला दिसून येतो, तसेच या सर्वसमावेशक चौकशीला चीन तयार आहे. असे चीनचे अध्यक्ष शी जिंपिंग यांनी कॉन्फरन्स घेऊन सांगितले उलट तपास करण्यासाठी चिनने संयुक्त राष्ट्रांना दोन अब्ज डॉलरची मदतही जाहीर केलेली दिसून येते या बाबतीत कोरूनाचा उगम हा कोठे झाला हे आजतागायत जगभरातील शास्त्रज्ञांना सांगता आलेले नाही ,हा विषय खुप संदिग्ध असा राहिलेला आहे.

या कोरोना वायरस चे स्वरूप नाव(covid -19-, 12480019)

कोरोना व्हायरस चे प्रकार एकूण सात प्रकार
कोरोना व्हायरस आहेत . ते पुढील प्रमाणे

* पहिला प्रकार :human coronavirus(Hcov- 229-E) यात सर्दी ताप जुखाम होते,
* दुसरा प्रकार: human coronavirus (NL63204
यात छोटे बच्चे वयस्कर और श्वसन संबंधी बिमारी रहती है
* तिसरा प्रकार : coronavirus Oc43 यात सर्दी ताप असी लक्षणे दिसून येतात
* चौथा प्रकार :human coronavirus Hkul यात
71 वर्षाच्या व्यक्तीला होऊ शकतोशिवसेना चा त्रास मोठ्या प्रमाणात होतो
* पाचवा प्रकार :म... कोरोनाव्हायरस :पशु यातून मानवात प्रवेश प्रसार

15th INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY CONFERENCE

१५वी आंतरराष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद

भाग तीन

'Contribution of Shahu Maharaj, Mahatma Phule and Dr. Babasaheb Ambedkar at National and International Levels'

'जागतिक स्तरावर शाहू महाराज, महात्मा फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान'

संपादक

डॉ. स्नेहल तावरे

डॉ. शोभा इंगवले

अनुक्रमणिका

संपादकीय - डॉ. स्नेहल तावरे /९
डॉ. शोभा इंगवले

१) सर्व क्षेत्रांत समानता तत्त्व आणि महिला अधिकारांचे समर्थक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — डॉ. नीलम गोऱ्हे /११

२) युगपुरुषांचा पत्रव्यवहार - एक चिंतन — डॉ. माधवी खरात /१५

३) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जलधोरण विषयक विचार — डॉ. मंजुश्री बोबडे /१९

४) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : एक कला प्रेमी — डॉ. चंद्रकांत मंडलिक /२३

५) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे ग्रंथलेखन-राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय-अनुबंध ! — डॉ. मधुकर मोकाशी /२७

६) थोर समाजसुधारक, व्यासंगी अभ्यासक आणि शिक्षण प्रसारक : भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — डॉ. चंद्रकांत रुद्राक्षे /३१

७) जागतिक स्तरावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक योगदान — डॉ. यशवंत गायकवाड/३५

८) देशपातळीवरील पाणी प्रश्न आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार आणि कार्य — डॉ. सूर्यकांत गित्ते /३९

९) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे अर्थशास्त्रातील योगदान — डॉ. रमेश देसाई /४३

१०) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : शोषित वर्गांबाबतचे वैश्विक विचार — डॉ. सुभाष आहेर /४७

११) सामाजिक समतेचे उध्वर्यु : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर — डॉ. नंदिनी रणखांबे /५१

१२) डॉ. आंबेडकर यांचे पाकिस्तान विषयक धोरण — डॉ. संतोष कदम /५५

१३) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : स्त्री मुक्तीचे उद्गाते — डॉ. संजय गायकवाड /५९

१४) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे अर्थशास्त्रविषयक विचार — डॉ. आर. एम. कोठारी /६३

१५) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षणविषयक विचार — डॉ. हरेश शेळके /६६

१६) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक, स्वातंत्र्यातील योगदान — [illegible] /[illegible]

१७) भारतीय चिंतक, आधुनिक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — [illegible] /[illegible]

१८) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे बौद्ध धर्मासाठी योगदान — [illegible] /[illegible]

१९) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक स्वातंत्र्यातील योगदान — [illegible] /[illegible]

२०) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक न्याय आणि लोकशाही संदर्भातील योगदान — [illegible] /[illegible]

२१) सामाजिक न्याय डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान — [illegible] /[illegible]

२२) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे 'मूकनायक' आणि 'बहिष्कृत भारत' — [illegible] /[illegible]

२३) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि दलितांचा सहकारी — [illegible] /[illegible]

२४) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : आर्थिक व सामाजिक विचार — डॉ. एस.डी. [illegible] /१०१

२५) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे यांचे योगदान — डॉ. मीना आहेर /१०५

२६) समता, स्वातंत्र्य, बंधुता, सामाजिक न्यायाचे पुरस्कर्ते - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — प्रा. चंद्रा [illegible] /१०९

२७) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक कार्य - एक समाजशास्त्रीय अध्ययन — प्रा. दत्तात्रय घुगरे /११३

२८) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषी संदर्भात विचार — प्रा. एस. पी. गोंड /११७

२९) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे लोकशाहीतील योगदान — प्रा. ए. डी. दुधाळ /१२१

३०) मानवतावादी व्यक्तिमत्त्व : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — प्रा. सुनंदा वाघमारे /१२४

३१) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय, धार्मिक विचार — प्रा. शिल्पा कुलकर्णी /१२८

३२) विचारवंत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — प्रा. दत्तात्रय सावंत /१३१

३३) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान — प्रा. कृष्णा पाडवी /१३५

३४) जातीयता आणि अस्पृश्यता निवारण संदर्भात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार — प्रा. प्राची जोशी /१३९

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जागतिक स्तरावरील योगदान

डॉ. दिगंबर दे. खिरदार
भ्रमणध्वनी : ९५२२६०१०८७

प्रस्तावना –

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारतीय समाजजीवनात मोलाचे योगदान आहे. परंतु त्याचबरोबर जागतिक स्तरावर पण मोठया प्रमाणात योगदान आहे. मुळात बाबासाहेबांचे वेगवेगळ्या प्रश्नांच्या संदर्भातील विचार जागतिक समाजाला धरूनच होते संपूर्ण जागतिक समाजासंदर्भात होते म्हणून डॉ. बाबासाहेबांना समाज क्रांतिकारक असे संबोधले जाते. त्यांना भारतीयच नव्हे तर संपूर्ण जागतिक, सामाजिक क्रांती घडवून आणायची होती. विवेकबुद्धी जागृती असलेला व बुद्धिप्रामाण्यवादी समाज घडविणे हे त्यांचे ध्येय होते. त्यामुळेच त्यांचा सामाजिक विचार हा आंबेडकर विचार म्हणून विश्वाचा केंद्रबिंदू मानावा लागेल. भारतीयच नव्हे तर जगातील समाजाच्या सर्वांगीण विकास करण्यासाठी त्यांनी स्त्रियांच्या शिक्षणावर जास्तीत जास्त भर दिला.

समाजामध्ये समता, बंधुता निर्माण करण्यासाठी बहुमोल कार्य बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले आहे. त्यांनी समाजात गुलामगिरी विरुद्ध संघर्ष केला व समाजाला गुलामगिरीतून मुक्त करण्यासाठी प्रयत्न केले. त्यांनी जगातील लोकांची मानसिकता बदलण्यासाठी प्रयत्न केले तसेच सामाजिक वर्णभेद, जातिभेद, धर्मभेद, गरीब श्रीमंत इत्यादींचे निर्मूलन करण्याचा प्रयत्न केला.

स्त्रीशिक्षण आणि स्त्रीस्वातंत्र्य –

डॉ. बाबासाहेबांनी समाजाच्या सर्वांगीण विकासासाठी, उन्नतीसाठी जागतिक स्तरावर स्त्रीशिक्षणावर अधिक भर दिलेला आहे. त्यामुळे जागतिक स्त्रियांचे जीवनमान सुधारेल अशा दृष्टीने विचार करायला पाहिजे. स्त्रियांना योग्य संस्कार देणे, वळण लावणे अत्यंत गरजेचे आहे. स्त्री स्वातंत्र्य आणि स्त्री चरित्र या गोष्टींचा बाबासाहेबांनी जागतिक पातळीवर विचार केलेला आहे. त्याचे उदा. म्हणजेच भारतामध्ये हिंदू कोड बिल होय. हिंदू कोड बिलाच्या दृष्टीने मतभेद झाल्याने त्यांनी केंद्रीय मंत्रिपदाचा राजीनामा दिला. तसेच आंतरजातीय विवाहास उत्तेजन असे बाबासाहेबांचे विचार होते.

धर्मविषयक विचार –

जगात अनेक देशात अनेक जाती धर्मांचे, वंशाचे लोक राहतात. यांच्यामध्ये

एकता साधण्यासाठी लोकांच्या मानसिकतेते बदल करण्यासाठी अतोनात प्रयत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेले दिसतात. कारण वंश, धर्म, जात ही माणसाच्या मानसिकतेतूनच निर्माण होते म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी संपूर्ण जगातील मानवजातीसाठी 'ॲनिहिलेशन ऑफ कास्ट' हे लिहलेले पुस्तक क्रांतीकारक मानावे लागेल. त्यांचे विचार एका भाषणाच्या निमित्ताने तयार करण्यात आले होते. त्या भाषणाचा आशय या पुस्तकात आढळतो जातिव्यवस्थेविषयी लोकांमध्ये जागृती निर्माण करण्याचे मोलाच कार्य केले आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे धर्माचे अस्तित्व मान्य करतात मात्र धर्म हा बुद्धिप्रामाण्यावर आधारलेला असावा. धर्मातील कर्मठपणा, अनिष्ठरुढी, परंपरा बंद झाल्या पाहिजे. धर्माबाबत उदारमतवादी दृष्टिकोन असायला पाहिजे असे त्यांना वाटते. कट्टर धर्माचे विरोधक होते. जातिव्यवस्थेच्या कर्मठपणामुळे त्यांनी हिंदू धर्मावर टीका केली. डॉ. आंबेडकरांना समताधिष्ठित समाज निर्माण करणे हे त्यांच्या सामाजिक विचारांचे ध्येय होते. 'बुद्ध धर्म' स्वीकारून ध्येयाची पूर्तता होईल असे त्यांना वाटत होते इत्यादी धार्मिक विचारांचे योगदान जागतिक स्तरावर होते.

समाज परिवर्तन –

जागतिक समाजक्रांती बुद्धिप्रामाण्यवादी समाज घडविते हे डॉ. आंबेडकरांचे ध्येय होते. भारतीय संस्कृतीतील किंवा कुठल्याही देशातील व्यक्तीपुजक वृत्ती त्यांना पसंत नव्हती.

स्त्री पुरुष समानता : राखीव जागा –

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आग्रही मत होते की, स्त्री पुरुष समानता झाली पाहिजे असे जागतिक स्तरावर ते सांगतात. शिक्षण हे स्त्री पुरुषांसाठी महत्त्वाचे साधन आहे. त्याच्या माध्यमातून समानता व बंधुता निर्माण होते. जागतिक स्त्रियांप्रमाणे भारतीय स्त्रियांना समाजात पुरुषांप्रमाणे मानाचे व आदराचे स्थानक असले पाहिजे, स्त्रियांनी आपल्या चारित्र्यावर भर द्यावा, आपल्या मुला मुलींवर चांगले संस्कार करावेत, स्त्रिया ही पुरुषांप्रमाणे ताठ मानेने जीवन जगल्या पाहिजेत.

तसेच डॉ. बाबासाहेबांनी समाजातील स्त्रियांना तसेच पुरुषांना राखीव जागांची तरतूद संविधानात केली होती. समाजातील सर्व जातीतील अनुसूचित जाती व जमती, ओ.बी.सी या वर्गातील लोकांच्या समाजाची प्रगती व्हावी त्यासाठी राखीव जागा ठेवल्या जेणेकरून त्यांचा आर्थिक, शैक्षणिक, सामाजिक विकास होईल.

अशाप्रकारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जागतिक समाज जीवनातील वेगवेगळ्या प्रश्नांच्या संदर्भात आपले विचार मांडले आणि त्यातून त्यांचे जागतिक, सामाजिक विचार कळले. आज संपूर्ण जगाला ते एक मार्गदर्शक ठरले आहेत असे डॉ. बाबासाहेबांचे जागतिक स्तरावरील वैचारिक, सामाजिक, मानसिक, राजकीय, आर्थिक स्तरावरील विचार हे मोलाचे योगदान ठरले आहेत.

संदर्भ सूची -

१) धनंजय कीर- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर.
२) गंगाधर पानतावणे/सुरेश धुमाळ - महाराष्ट्रातील समाज सुधारक.
३) डॉ. प्रशांत गेडाम - महापुरुष डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर.
४) विजय सुरवाडे - समकालीन सहकाऱ्यांच्या आठवणीतील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर.
५) भा. ल. भोळे - डॉ. आंबेडरांचा वैचारिक वारसा, सुगावा प्रकाशन.
६) डॉ. एस. एस. गाठाळ - आंबेडकरी चळवळीचा इतिहास.

ISSN : 2454-7905
MAH/NAN/10936/2015
SJIF 2023 - Impact Factor : 8.024

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 9, Vol. I, Issue- LXXXV, July 2023

- Cheif Editor -

Pallavi Laxman Shete

Quartly Research Journal

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

ISSN: 2454 – 7905

SJIF Impact Factor: 8.024

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed Referred Journal

Quarterly Research Journal

(Arts-Humanities-Social Sciences- Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical-Ayurveda, Pharmaceutical, MSW, Journalism, Mass Communication, Library sci., Faculty's)

www.wiidrj.com

Vol. I ISSUE - LXXXV Year – 9 July 2023

:: Editor in Chief ::

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Address for Correspondence

Editor in Chief : Mrs. Pallavi Laxman Shete Website: www.wiidrj.com

Ramkrishna Nagar near Ganpati Mandir Vasmat Road Parbhani (India - Maharashtra)

Email: siddhiprakashan674@gmail.com / Shrishprakashan2009@gmil.com

Mob. No: +91-9623979067 **Director : Mr. Tejas Rampurkar, Hyderabad.**

(For International contact only +91-8857894082)

Editorial Board

Dr. P. Neelkantrao Dept. of Economics, Pratibha Niketan Mahavidyalaya, Nanded. (MH., India.)	**Dr. Suhas Pathak** Dept. of School of Media studies S.R.T.M.U. Nanded. (MH., India.)
Dr. Pramod Ravindra Deshpande Wake Forest School of Medicine, Dept. of Cancer Biology, Winston Salem, NC, USA.	**Dr. Sachin G. Khedikar** Principal & Professor, Dept. of Rachana-Sharir. Shri. O. H. Nazar Ayurved College. SURAT (India.)
Dr Ashutosh Gupta Dept. of Sanskrit. HNB Garhwal University, Srinagar Garhwal Uttrakhand 246174 (India.)	**Dr. Mayuresh M. Rampurkar** Sardar Vallabhbhai Patel Hospital,(Neurosurgery), Ahmedabad. (G.India.)
Dr. Manish Deshpande N.S.B.College, Nanded. (MH., India.)	**Dr. Kulkarni J. N.** Library sci. S.R.T.M.U.Nanded. (MH., India.)

Co-Editorial Board

Dr. N. N. Bandela Dept. of Envi. Science Dr.B.A.M.U. Aurangabad. (MH., India.)	**Dr. Suman K. S.** Dept. of Oriental languages, Loyola College,(Autonomous) Affiliated to University of Madras, Nungambakkam, Chennai-600034 (India.)
Dr. S. P. Hangirgekar Dept. of Chemistry Shivaji University, Kolhapur. (MH., India.)	**Dr. Baswaprabhu Jirli** Dept. of Extension Education, Institute of Agricultural Sci. BHU, Varanasi. (India.)
Smt. Martha B. Department of English. Dr. B.R. Ambedkar F.G. College, Ladgeri, Bidar. Karnataka (India.)	**Dr. Chandan Bora** Dept. Of Commerce (MH., India.)
Dr. Mahesh Joshi Dept. Of Education S.R.T.M.U. Nanded.(MH., India.)	**Dr. Mangesh W. Nalkande** Dept. of Kayachikitsa Govt. Ayurved College, Nanded. (MH., India.)
Dr. Viraj Vilas Jadhav Professor and HOD, Dept. of Rachanasharir. Shri dhanwantry ayurvedic College and hospital sector 46 B CHANDIGARH. (India.)	**Dr. M.B. Kulkarni** Govt. Medical College, Nanded. (MH., India)

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed Referred)

(ISSN – 2454 7905)

COPYRIGHT WARRANTY AND AUTHORISATION FORM

Date:

TO,
THE PUBLISHING EDITOR,
Worldwide International Inter Disciplinary Research (A Peer Reviewed Referred),
Parbhani.

SUBJECT: COPYRIGHT WARRANTY AND AUTHORISATION FORM
(The article cannot be published until this copyright authorization agreement is received by the Editor)

DECLARATION

I/We .... the

author/authors of the paper titled..

....authorize

you to publish the above mentioned article Worldwide International Inter Disciplinary Research (A Peer Reviewed)

I/We hereby declare that:

1. This article authored by me/us is an original and genuine research work. It does not infringe on the right of others and does not contain any libelous or unlawful statements. It has not neither been submitted for publication nor published elsewhere in any print/electronic form.
2. I/We have taken permission from the copyright holder to reproduce the matter not owned by me and acknowledged the source.
3. I/We permit editors to publish the said paper in the journal or in any other means with editorial modification, if any.
4. I/We assign all the copyright of this article to the journal, and have not assigned any kind of rights for its publication to any other publisher(s).
5. I/We agree to indemnify the Editors, Worldwide International Inter Disciplinary Research (A Peer Reviewed Referred) against all claims and expenses arising from any breach of warranty on my/our behalf in this agreement.
6. In case of a paper by multi-authored article, I/corresponding authors have obtained permission to enter into agreement and assign copyright from all the co-authors, in writing and all the co-authors have thoroughly read and agreed with above warranties and authorization.
7. All disputes subject to jurisdiction of Nanded court only.

Name : ....

Official Address :..

.... Pin ....

e-mail id :..

Mobile and Phone No. : ....

Signature of the Author(s) : ....

INDEX

Sr. No.	Title of the Paper	Name of Author	Page No.
01.	EFFECT OF SIMULATION BASED FIRE PREVENTION BUNDLE ON FIRE PREPAREDNESS AND DECISION MAKING SKILLS AMONG NURSES WORKING IN HOSPITALS	Birdev Deokate	01
02.	EFFECTIVENESS OF PLANNED HEALTH TEACHING ON KNOWLEDGE OF ADOLESCENT GIRLS REGARDING PUBERTAL CHANGES IN SELECTED ORPHANAGES	Krutika Tidke	09
03.	IMPACT OF SMARTPHONES ON NURSING STUDENTS	Ms. Mansi Bhosale	13
04.	AN EVALUATORY STUDY TO ASSESS THE EFFECTIVENESS OF SELF INSTRUCTIONAL MODULE ON KNOWLEDGE AND ATTITUDE REGARDING SELECTED DISASTER PREPAREDNESS AMONG SCHOOL TEACHERS OF SELECTED SCHOOLS IN URBAN COMMUNITY	Navneet Jones	19
05.	A STUDY FOR NURSES ON EFFECTIVENESS OF AWARENESS PROGRAM ON KNOWLEDGE AND ATTITUDE REGARDING LEGAL ASPECTS IN PSYCHIATRY	Ramesh H. Patil	26
06.	A STUDY TO ASSESS KNOWLEDGE, ATTITUDE AND PRACTICE OF REGARDING HAND HYGIENE AMONG THE NURSING STAFF AT SELECTED PUBLIC HOSPITAL IN METROPOLITAN CITY	Priya Talagaonkar	34
07.	TO ENSURE PATIENT SAFETY IN BHAKTIVEDANTA HOSPITAL & RESEARCH INSTITUTEBY RATIONAL PRESCRIPTION AUDIT	Deepak Mali Narendra Pande Sivaprasad Gourabathini, Vijaykumar Gawali Ila Gosh Prafulla Samant Sunita Pande PritiGode	40
08.	IMPACT OF RESTRAIN POLICY ON NURSING EMPOWERMENT IMPACT OF RESTRAIN POLICY ON NURSING EMPOWERMENT AMONG STAFF NURSES OF SELECTED HOSPITAL	Mr. Shubham Patil	47

23.	CHANGING PATTERN OF DEMAND FORE-BANKING SERVICES	Dr. Anurath Chandre	115
24.	REVIEW OF NAVAK GUGGULA AND ITS EFFICACY IN THE MANAGEMENT OF STHOULYA (OBESITY): A CASE STUDY	Dr. Apoorva Rajkumr Badwane Dr. Chinmay D. Wadodkar Dr. Rahul Singh	119
25.	SINGLE OBSERVATIONAL STUDY OF HBA1C SAMPLING OF POST COVID-19 PATIENTS TO EVALUATE THE POSSIBILITY OF DIABETES MELLITUS AS UPDRAVA	Dr. Manish Bale Dr. Pallavi Gune	128
26.	Role of Vamana Karma in Urdhwaga Amlapitta- A case study	Dr. Mugdha Ratnadeep Malvankar Dr. Deepak Kumar Parida	135
27.	डॉ. सूरज सिंह नेगी के उपन्यासों में वृध्दों की दयनीय स्थिति और उपेक्षा	कु राजकन्या राघोजी भगत	141
28.	भारतीय सिनेमा में हिन्दी का योगदान	डॉ.शाहेदा मुनाफ	144
29.	ओमप्रकाश वाल्मीकि के साहित्य में चित्रित दलित समाज का यथार्थ।	शांति सुमन दीपांकर	148
30.	'मधु धवन के उपन्यासो में नारी अस्मिता'	डॉ. राठोड बाळु भोपू	153
31.	वाढत्या घटस्फोटामुळे सामाजिक स्थिरता धोक्यात	प्रा. डॉ. नंदा पंढरीनाथ कंधारे	157
32.	भारतीय लोकशाही राष्ट्रीय नेतृत्व, महात्मा गांधीचे योगदान	डॉ. दिगंबर बिरादार	161
33.	जी-२० आणि भारत	अमित ए. बोरसे	166
34.	नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 विचारमंथन	डॉ. संतोष शहापूरकर	170
35.	भटक्या – विमुक्तांचे साहित्य : एक जीवन हुंकार	प्रा. डॉ. सोनवले राजकुमार रंगनाथ	174
36.	कृतीशील समाजसुधारक : संत गाडगेबाबा महाराज	Dr. Ganesh Govindrao Mane	179
37.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक योगदान	डॉ. विठ्ठल शंकर केदारी	182
38.	उपनिषदातील शिक्षण पध्दती	प्रा. अभय सखाराम पाटील डॉ. मंजुषा कुलकर्णी	186
39.	मनोरूग्ण आणि नातेवाईक	डॉ. प्रकाश तुकाराम शिंदे गोविंद लक्ष्मण तांगडे	189
40.	एक शून्य बाजीराव : मराठी रंगभूमीच्या कक्षा विस्तारणारे नाटक	शीतल पावसकर भोसले	192
41.	भारतातील अनुसूचित जमातीची सामाजिक स्थिती	प्रा. डॉ. उल्हास रामजी राठोड	198
42.	वर्ग ९ मध्ये अध्ययन करणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा अभ्यास	डॉ. अमोल मांडेकर	202

"भारतीय लोकशाही राष्ट्रीय नेतृत्व, महात्मा गांधीचे योगदान"

डॉ. दिगंबर बिरादार

...विभाग प्रमुख आणि रिसर्च गाईड कला, विज्ञान आणि वाणिज्य, महाविद्यालय ... जि. पुणे

... (introduction)

... 2022 हा भारतीय स्वातंत्र्य अमृतमहोत्सव वर्ष म्हणून साजरा करण्यात आला. आपल्याला ... 1947 ला स्वातंत्र्य मिळालेल्या भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्याचा अभ्यास करणे महत्वाचे ठरते. भारतीय ... महाराष्ट्रातील व भारतातील अनेक नेत्यांनी व क्रांतीवीरांनी मोठे योगदान दिले. इंग्रजांची दीडशे ... उखडून टाकण्यामध्ये सर्वात मोठे योगदान हे महात्मा गांधींचे होते या कडे दुर्लक्ष करता येणार नाही ... "इन्कलाब जिंदाबाद" अशा घोषणा भारत मातेसाठी देऊन फासावर गेले पण महात्मा गांधींनी ... मार्गाने भारताला इंग्रजी सत्तेच्या गुलामातून मुक्त केले, म्हणून गांधीजींचे स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान ... होते राजकीय, सामाजिक व त्याचबरोबर आर्थिक दृष्टिकोनातून त्यांचे नेतृत्व अनमोल असेच होते

...सामाजिक सुधारणा ही उच्चवर्गीय पुरतीच मर्यादित होत्या, नेमस्तांची चळवळ सामान्य लोकांपर्यंत न ... टिळकांनी या चळवळीला व्यापक रूप देण्याचा प्रयत्न केला, शिवजयंती, गणेश उत्सव यासारख्या उत्सवाची ... करून स्वातंत्र्याची चळवळ व्यापक करण्याचा प्रयत्न केला, परंतु हीच जहालवादी लोकांनी चळवळ सुद्धा ... मध्यमवर्गीयान पुरतीच मर्यादित राहिली, म्हणून गांधीजींनी स्वातंत्र्याचा लढा किंवा चळवळ खऱ्या ... सामान्य माणसांपर्यंत नेण्याचा प्रयत्न केला महात्मा गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली खऱ्या अर्थाने मास पॉलिटिक्स ... झाली हे फार मोठे योगदान स्वातंत्र्य लढ्यातील गांधीजींचे होते. राजकारण केवळ शहर व उच्चवर्गीय पुरते ... न ठेवता ग्रामीण भागापर्यंत राजकारण नेण्याचे महत्त्वाचे कार्य गांधीजींनी केले. भारतीय स्वातंत्र्य ... लोकांना जागृत करण्याच्या प्रयत्नही गांधीजींनी आपल्या वेगवेगळ्या अहिंसेच्या मार्गाने करण्यात ... दिसून येते.

...गांधी जिवन परिचय :- (introduction)

महात्मा गांधीजींचा जन्म 2 ऑक्टोबर 1869 रोजी गुजरात मधील पोरबंदर येथे झाला. त्यांचे पूर्ण नाव ...मोहनदास करमचंद गांधी असे होते. त्यांच्यावर बालपणी वैष्णोपंथाचे कौटुंबिक संस्कार झाले गांधीजींचे वडील ...राजकोट संस्थानात दिवाण होते. त्यांना मान व प्रतिष्ठा होती. गांधीजींच्या आईचे नाव पुतळाबाई होते तसेच त्यांचे ...धार्मिक वृत्तीचे होते. त्यांचा प्रभाव गांधी जीवनावर फार मोठ्या प्रमाणात झालेला आहे. महात्मा गांधी आणि कस्तुरबा यांचा 1881 मध्ये विवाह झाला. त्यांचे वैवाहिक जीवन सुखी समाधानाची होती. मनीलाल, ...रामदास आणि देवदास अशी त्यांना तीन मुले होती 22 फेब्रुवारी 1944 रोजी कस्तुरबा गांधी यांचे निधन झाले ...पुढे 30 जानेवारी 1948 रोजी महात्मा गांधीजींची हत्या करण्यात आली आणि अहिंसेचा महान पुजाऱ्यांची ...हत्या व्हावी अशी अनपेक्षित जीवन त्यांच्या वाट्याला आले. परंतु गांधी शरीर रूपाने, तरीही गांधीजींचे विचार ... आणि त्यांचे भारतीय स्वातंत्र्याच्या आंदोलनातील योगदान आणि त्यांचे महत्व अनन्यसाधारण होते. याची आजही आपल्याला अत्यंत आवश्यकता आहे. याच्याकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही असे आपल्याला दिसून येते.

महात्मा गांधीजी चे साहित्य मौलिक स्वरूपाचे होते.त्यांनी लिखाण केलेले दिसून येते त्यांचे अनेक प्रकारचे ग्रंथ उल्लेखनीय आहे.त्यापैकी हिंदवी स्वराज्य किंवा भारतीय स्वराज्य, आत्मकथा किंवा माझे सत्याचे प्रयोग, सत्य प्रभात, ब्रह्मचर्या, खादी, ग्रामसेवा, आत्मशुद्धी, गीताई, धर्मनीती, नीती धर्म, आरोग्याची गुरुकिल्ली आश्रमवासीयाकडून, सत्यविरांची कथा, रामनामाचे महत्त्व, सत्याग्रह अनासक्ती योग, इत्यादी शिवाय ते यंग इंडिया व हरिजन वृत्त पत्राचे संपादक होती या माध्यमातून गांधीजींनी स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये अनेक प्रकारचे योगदान दिल्याचे दिसून येते.

अभ्यासाचा उद्देश :- (objective)

१ गांधीजींच्या कार्याचा परिचय करून देणे .

२ ऐतिहासिक परिस्थितीचा आढावा घेणे .

३ स्वातंत्र्य आंदोलनातील गांधीजींचे नेतृत्व .

४ स्वातंत्र्य आंदोलनातील गांधीजींची कार्य .

५ मूल्याधिष्ठित राजकारणाचा अभ्यास करणे .

६ अहिंसात्मक मार्गाचा परिचय

७ असहकार अंदोलनाचा परिचय

८ स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान

९ प्रेरणादायी इतिहास महिलांचे योगदान

१० सविनय कायदेभंगाचे योगदान

११ चलेजाव आंदोलनाचा अभ्यास करणे इत्यादी

significance of the study

१ गौरव शाली इतिहासाचा अभ्यास करणे.

२ गांधीपर्व, शांतता पर्व.

३ राजकीय सहजीवन

४ भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील गांधीजींच्या योगदानाचा अभ्यास करणे

५ स्त्रियांच्या योगदानाचा परिचय आज महत्व.

६ सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीचे महत्व अभ्यासने इत्यादी

Methodology :-

वरील शोध पेपर वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर करून तसेच प्राथमिक साधनाचा ही वापर करण्यात आलेला आहे आणि त्याला दुय्यम साधनाचा सुद्धा जोड देण्यात आलेली आहे

मूल्याधिष्ठीत राजकारणावर अधिक भर :

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये महात्मा गांधीजींनी अनन्यसाधारण योगदान दिलेले आहे. त्यांच्या योगदानाची मोल अनमोल असेच आहे. गांधीजींनी नीतिमत्तेवर आधारित राजकारण करण्याला महत्त्व दिले म्हणजेच मूल्याधिष्ठित राजकारणावर अधिक भर दिले, धर्मावर आधारित राजकारण असले तरच राजकारणाला प्रतिष्ठा प्राप्त होते, अन्यथा राजकारण हा धंदा बनतो आणि म्हणून गांधीजींच्या मते राज्याचे साध्य आणि साधने

...पाहिजे, अशा प्रकारे गांधीजींनी नीतिमत्तेच्या राजकारणाला महत्त्व दिली राजकारणात नैतिकता ...त्यांनी प्रयत्न केला, एक वचन, एक वाक्यता, आश्वासनाचे पालन करणे, बोले तैसा चाले त्याची वंदावे ...पद्धतीने सत्याला महत्त्व गांधीजींनी आंदोलनामध्ये दिलेले दिसून येते.

...अवलंब :-

महात्मा गांधींनी भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये फार मोलाचे कार्य केल्याचे दिसून येते म्हणजेच ...पेक्षा आत्मबल श्रेष्ठ असते म्हणून महात्मा गांधीजींनी इंग्रजांबरोबर लढत असताना शस्त्राचा वापर न करता ...लढले पाहिजे म्हणून त्यांनी अहिंसेचा मार्गाला प्राधान्य दिले हिंसेने हिंसा वाढते रक्तपात होतो म्हणून ...त्या मार्गाने लढा लढण्यासाठी अहिंसेचाच अवलंब केला पाहिजे सत्याग्रह करणाऱ्यांनी देखील आयुष्यभर ...ठेवून ठेवली पाहिजे हाच गांधीजीचा खरा प्रभावी मार्ग आहे असे गांधींनी म्हणतात गांधींना हिंसेचा मार्ग ...नव्हता असंकाराची चळवळ शिगेला पोहोचल्यानंतर चौरा चौरी येथील पोलीस ठाण्यावर हल्ला झाल्या ...नंतर ही चळवळ थांबवली होती हे दिसून येते ब्रिटिश साम्राज्याबरोबर शस्त्रास्त्राने लढा देणे मूर्खपणाचे आहे ...भारतालाच नाही तर संपूर्ण जगाला गांधीजींनी अहिंसेचा मार्ग दिलेला आहे आणि या मार्गातून भारतीय ...लढा यशस्वी केल्याची दिसून येते असे आढळून येते.

...हकार चळवळीचे योगदान :-

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये अशहकार चळवळीचे योगदान अत्यंत मोलाचे आहे असल्याचे दिसून येते ...शांचा भारतात सत्ता प्रस्थापित करण्याचा हेतू आर्थिक फायदे उचलले हा होता राजकीय सत्तेपेक्षा भारतातील ...र्थिक परिस्थितीचा स्वतःच्या आर्थिक फायद्यासाठी उपयोग करून घेतला म्हणून ब्रिटिशांना व्यापारामध्ये अधिक ...होता म्हणून गांधींनी ब्रिटिशांचा व्यापार अडचणीत आणण्यासाठी असहकार चळवळ सुरू केली केल्याचे दिसून ...दोन प्रकारच्या असहकार गांधीजींनी स्वीकारला प्रशासकीय आणि आर्थिक या क्षेत्रात सहकार्याची चळवळ ...मलात आणण्याच्या गांधीजींनी प्रयत्न केला विशेष ब्रिटिश प्रशासनाला राज्यकारभार करण्यासाठी सहकार्य न ...णे व या मार्गाने ब्रिटिशांना अडचणीत आणणे उदाहरणात न्यायालयावर बहिष्कार न्यायालयात न जाण्याचे ...वाहन गांधीजींनी हिंदुस्थानातील वकिलांनी वकिलांना केली केल्याची दिसून येते तसेच कोणत्याही प्रकारच्या ...सरकारी सेवेत काम न करता ब्रिटिश प्रशासनावर बहिष्कार टाकले हा गांधीजींच्या महत्त्वाचा हेतू स्वातंत्र्य ...लढ्यातील असहकार चळवळीचा असल्याचा दिसून येतो या गांधीजीच्या आवाहनांना मोठ्या प्रमाणात प्रतिसाद मिळाला अनेकांनी वकील सोडून दिली काही अधिकाऱ्यांनी आपली परी सोडली व अशा प्रकारचे प्रशासकीय क्षेत्रात ब्रिटिशांना अडचणीत आणण्याचे काम महात्मा गांधीजींनी असहकार चळवळीच्या माध्यमातून केल्याचे दिसून येते आर्थिक क्षेत्रात परदेशी मालावर बहिष्कार टाकून स्वदेशी चळवळीला प्रोत्साहन देण्याचे कार्य महात्मा गांधीजींनी केली केल्याचे दिसून येते ब्रिटिशांच्या आर्थिक धोरणामुळे बंद पडलेले उद्योग धंदे जीवित होवे म्हणून व्हावे म्हणून ...याचबरोबर ब्रिटिशांच्या व्यापारी धोरणा धोक्यात या ब्रिटिशांचा व्यापार धोक्यात यावा या दृष्टीने परदेशी कपड्यावर बहिष्कार घालण्याचे कार्य सुद्धा महात्मा गांधीजींनी केल्याचे दिसून येते याचाच एक प्रतिकात्मक भाग म्हणून परदेशी कपड्याच्या होळ्या करण्याचा कार्यक्रम गावागावातून प्रतिसाद मिळाला इंग्रजा विरुद्ध अतिशय असंतोष वाढण्यात वाढण्यास यामुळे मदत झाली त्याचबरोबर सामान्य जनतेमध्ये राजकीय जागृती असहकार चळवळ चळवळीने केली.

[illegible] पाहिजे. अशा प्रकारे गांधीजींनी [illegible] सहकार्याने [illegible] कला, एक [illegible] [illegible] महत्त्व गांधीजींनी [illegible] दिसून येते.

[illegible]

[illegible] गांधीजी भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत [illegible] महत्त्वाचे कार्य केल्याचे दिसून येते म्हणजेच [illegible] येत असते म्हणून महात्मा गांधीजींनी [illegible] प्रसंगात [illegible] वापर न करता [illegible] पाहिजे म्हणून त्यांनी अहिंसेचा मार्गाचा [illegible] हिंसा [illegible] म्हणून [illegible] साध्य करण्यासाठी अहिंसेचाच अवलंब केला पाहिजे सत्याग्रह करणारी [illegible] पाहिजे हाच गांधीजींचा खरा प्रभावी मार्ग आहे असे गांधीजी म्हणतात गांधीजींना हिंसेचा मार्ग [illegible] चळवळ [illegible] पाहिल्यानंतर [illegible] चळवळ थांबवली होती हे दिसून येते ब्रिटिश साम्राज्यावर [illegible] नाही तर संपूर्ण जगाला गांधीजींनी अहिंसेचा मार्ग दिला आहे आणि या मार्गातून भारतीय [illegible] केल्याची दिसून येते असे आढळते.

असहकार चळवळीचे योगदान :

भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीमध्ये असहकार चळवळीचे योगदान अत्यंत महत्त्वाचे आहे असल्याचे दिसून येते [illegible] भारतात सत्ता प्रस्थापित करण्याचा हेतू आर्थिक फायदा [illegible] हा होता राजकीय सत्तेचा भारतातील [illegible] परिस्थितीचा स्वतःच्या आर्थिक फायद्यासाठी उपयोग करून घेतला म्हणून ब्रिटिशांना व्यापारामध्ये अधिक [illegible] होता म्हणून गांधीजींनी ब्रिटिशांचा व्यापार अडचणीत आणण्यासाठी असहकार चळवळ सुरू केली केल्याचे दिसून [illegible] प्रकारच्या असहकार गांधीजींनी स्वीकारल्या प्रशासकीय आणि आर्थिक या क्षेत्रात सहकार्याची चळवळ [illegible] आणण्याच्या गांधीजींनी प्रयत्न केला विशेष ब्रिटिश प्रशासनाला राज्यकारभार करण्यासाठी सहकार्य न [illegible] या मार्गाने ब्रिटिशांना अडचणीत आणणे उदाहरणार्थ न्यायालयावर बहिष्कार न्यायालयात न जाण्याचे [illegible] गांधीजींनी हिंदुस्थानातील वकिलांनी वकिली बंद केल्याचे दिसून येते तसेच कोणत्याही प्रकारच्या [illegible] सरकारी काम न करता ब्रिटिश प्रशासनावर बहिष्कार टाकणे हा गांधीजींच्या महत्त्वाचा हेतू [illegible] भारतातील असहकार चळवळीचा असल्याचा दिसून येतो या गांधीजींच्या आवाहनाला मोठ्या प्रमाणात प्रतिसाद [illegible] अनेकांनी वकील [illegible] सरकारी अधिकाऱ्यांनी आपापल्या नोकरी व अशा प्रकारचे प्रशासकीय क्षेत्रात [illegible] ब्रिटिशांना अडचणीत आणण्याचे काम महात्मा गांधीजींनी असहकार चळवळीच्या माध्यमातून केल्याचे दिसून येते [illegible] आर्थिक क्षेत्रात परदेशी मालावर बहिष्कार टाकून स्वदेशी चळवळीला प्रोत्साहन देण्याचे कार्य महात्मा गांधीजींनी [illegible] केल्याचे दिसून येते ब्रिटिशांच्या आर्थिक [illegible] ग्राम उद्योग जीवित राहावे म्हणून व्हावे म्हणून [illegible] ब्रिटिशांच्या व्यापारी [illegible] या ब्रिटिशांचा व्यापार थांबवावा या दृष्टीने परदेशी [illegible] बहिष्कार [illegible] कार्य [illegible] महात्मा गांधीजींनी केल्याचे दिसून येते याचाच एक प्रतिकात्मक भाग [illegible] परदेशी [illegible] होळ्या करण्याचा कार्यक्रम [illegible] प्रतिसाद मिळाला [illegible] विरुद्ध अतिशय [illegible] सामान्य जनतेत राजकीय जागृती असहकार [illegible] चळवळीत [illegible]

स्त्रियांचा सहभाग :

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये भारतातील अनेक स्त्रियांनी सहभाग नोंदविला होता. असहकार चळवळीत सक्रिय सहभाग स्त्रियांचा सुद्धा असल्याचा दिसून येतो. त्यामध्ये उषा मेहता, सरोजिनी नायडू, [illegible] कृपलानी, राणी लक्ष्मीबाई, बेगम हजरत महल, भिकाजी कामा, दुर्गा बाई, [illegible] मेहता, विजय लक्ष्मी पंडित, लक्ष्मी सहगल, रमादेवी चौधरी, अशा अनेक स्त्रियांनी असहकार चळवळीत [illegible] सहभाग घेऊन भारतीय स्त्रियांना स्वातंत्र्य चळवळीत उतरण्याचे कार्य असहकार चळवळीत [illegible] पूर्णपणे भाग घेतला आणि भारतीय स्वातंत्र्याचे आंदोलन यशस्वी केले त्यात महात्मा गांधीजींचे [illegible] अनन्यसाधारण आहे.

खादी वापरण्याचा सल्ला :-

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामधील महात्मा गांधीजींचे योगदान अभ्यास करीत असताना या चळवळीचा [illegible] भाग म्हणजे महात्मा गांधीजींनी जनतेला व कार्यकर्त्यांना खादी वापरण्याचा सल्ला दिला की त्यामुळे [illegible] हातमाग परत चालू होतील व तसेच स्वाभिमान व स्वदेशी अभिमान जागृत होईल स्वावलंबनाला व [illegible] चालना मिळविण्यासाठी सूतकताईचे आव्हान गांधीजींनी केले [illegible] बनतील व स्वदेशीचा प्रसार होईल थोडक्यात असहकार चळवळीने ब्रिटिशांच्या व्यापाराला [illegible] चालना मिळाली असहकार चळवळीचे मोठे योगदान ठरेल अशी अभ्यासांती निदर्शनास येते.

सविनय कायदेभंग चळवळीचे योगदान

स्वातंत्र्याचे चळवळीतील महत्त्वाचे योगदान म्हणजे काय कायदेभंगाची चळवळ 1930 [illegible] देण्यासाठी ब्रिटिश संसदेने केलेल्या अन्यायकारक कायद्यांना विरोध करण्यासाठी ब्रिटिशांना [illegible] गांधीजींनी आक्रमक मार्ग अवलंबिला तो म्हणजे संविधान सविनय कायदेभंग संसदेने केलेले [illegible] विरोध करण्यासाठी व सविनय कायदेभंगाची चळवळ सुरू केली यापूर्वी देखील गांधीजींनी ब्रिटिशांच्या [illegible] कायद्याचला म्हणजे विरोध केला होता. कायद्याला स्वातंत्र्यलढ्यातील जनतेने विरोध केला स्वातंत्र्य [illegible] लोकांना तुरुंगात डामण्याच्या उद्देशाने रौलेट कायद्यांची जी निर्मिती झाली होती त्याला देखील गांधीजींनी [illegible] केला व्यक्ती स्वातंत्र्याची गरज म्हणून गांधीजींनी विरोध या कायद्याला केला. कायद्याला [illegible] ब्रिटिशांनी लादलेल्या करांना देखील विरोध करण्याची सविनय कायदेभंगाची चळवळ महात्मा गांधीजींनी [illegible] केली म्हणून मिठावरील कराचा विरोध करण्यासाठी दांडी यात्रा काढली लोकांना या कराचा विरोध [illegible] आव्हान महात्मा गांधीजींनी केले या चळवळीला लोकांचा चांगला प्रतिसाद मिळाला आणि [illegible] बनविण्याचे काम सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीने केले. जागोजागी मोठ्या प्रमाणावर [illegible] ठिकाणी लोकांनी जमाव - जमून मूठभर मीठ उचलून विरोध दर्शविला मुंबईमध्ये देखील [illegible] जाऊन शांततेचा मार्गाने आयुष्याच्या मार्गाने मिठावरील कराचा विरोध दर्शविला [illegible] प्रकारच्या आंदोलन झाले तर न भरण्याचे आव्हान लोकांनी केले या चळवळीमुळे देखील [illegible] आणि उत्स्फूर्तपणे लोक समतीने कायदेभंगाच्या चळवळीत आले या चळवळीमध्ये सहभाग [illegible] पुरुषाप्रमाणे स्त्रियांनी सुधा स्वतः होऊन रस्त्यावर असले अशा ब्रिटिशांना विरोध करण्यासाठी या चळवळीचे [illegible] योगदान स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये दिले यामुळे चळवळीतील स्त्री-पुरुषांचा सहभाग पाहून ब्रिटिश सरकार हादरले

चले जाव चळवळ 1942:

या लढ्यात शेवटचा भाग म्हणजे चले जाव चळवळ होय गांधीजींच्या ब्रिटिशावरील विश्वास संपत चालला होता ब्रिटीश सरकार न्याय व स्वातंत्र्यप्रिय आहे. त्यामुळे भारतीय जनतेने हक्क परत देतील हा गांधीजींचा विश्वास त्यांच्या ओघात संपुष्टात आला म्हणून गांधीजींनी ब्रिटिशांच्या विरोधात आक्रमक भूमिका घेतली आणि म्हणून ब्रिटीश सरकारला हिंदुस्थानातून हाकलून देण्यासाठी मोठे योगदान दिल्याचे आपल्याला दिसून येते आणि म्हणून ब्रिटिश सरकारला हिंदुस्थानातून हाकलून देण्यासाठी गांधीजींनी चलेजावची हाक दिली व सर्व जनतेला विरोधात गांधीजींचे आव्हान त्यांनी चले जावो चळवळीत केले या आव्हानाला मोठा प्रतिसाद मिळाला हजारो स्त्री-पुरुषांनी चले जावचे आव्हाने केली यानंतर ब्रिटिशांना गांधीजींच्या व चळवळी पुढे झुकावे लागले व स्वातंत्र्य देण्याचे ब्रिटिशांनी मान्य करण्यास सुरुवात केली आणि फक्त अखंड हिंदुस्तान स्वातंत्र्य न देता मोहम्मद अलीची जीनाला हाताशी धरून वेगळया पाकिस्तानची मागणी पुढे आणली परंतु या चळवळीचाच परिणाम म्हणून हिंदुस्तान ला स्वातंत्र्य द्यावे लागले.

इत्यादी पद्धतीने भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनामध्ये महाराष्ट्रातील विविध क्रांतिकारकांचे व भारतातील महात्मा गांधीचे योगदान असल्याचे आपल्याला दिसून येते म्हणून गांधीजी आज भारताच्या अमृत महोत्सव वर्षा सुद्धा महात्मा गांधीजी अमर आहेत असे आपल्याला दिसून.

संदर्भ ग्रंथ :-

१) डॉ . डोळे न्या .य, 'राजकीय विचारांचा इतिहास'

२) प्रा . कुलकर्णी सुधाकर, निवडणूक राजकीय विचारवंत

३) डॉ . साबळे आर. डी 'भारतीय राजकीय विचारवंत' .

४) गुप्त रामचंद्र, 'प्रमुख राजनीति क विचार'

५) कुलकर्णी सुधाकर, 'निवडक राजकीय विचारवंत'

६) अमितदास गुप्ता, 'भारत संदर्भ महात्मा गांधी'

७) शर्मा राम विलास, 'प्रगती और परंपरा '

८) लक्ष्मण शास्त्री जोशी, 'लोकमान्य टिळक लेख संग्रह'

९) Dr. B. R .Ambedkar, 'Ranade, Gandhi and jinnah'

१०) Dhawan G., 'N political philosophy of Mahatma Gandhi'

११) Mahajan V.D, 'recent political thought'

"भारतीय लोकशाही राष्ट्रीय नेतृत्व, महात्मा गांधीचे योगदान"

डॉ. दिगंबर बिरादार

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख आणि रिसर्च गाईड, कला, विज्ञान आणि वाणिज्य, महाविद्यालयात, इंदापूर जि. पुणे

प्रस्तावना (introduction)

15 ऑगस्ट 2022 हा भारतीय स्वातंत्र्य अमृतमहोत्सव वर्ष म्हणून साजरा करण्यात आला. आपल्याला 15 ऑगस्ट 1947 ला स्वातंत्र्य मिळालेल्या भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्याचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे ठरते. भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात महाराष्ट्रातील व भारतातील अनेक नेत्यांनी व क्रांतिवीरांनी मोठे योगदान दिले. इंग्रजांची दोनशे वर्षांची सत्ता उलथून टाकण्यामध्ये सर्वात मोठे योगदान हे महात्मा गांधींचे होते. या कडे दुर्लक्ष करता येणार नाही अनेक जण "ईन्कलाब जिंदाबाद" अशा घोषणा भारत मातेसाठी देऊन फासावर गेले पण महात्मा गांधींनी अहिंसेच्या मार्गाने भारताला इंग्रजी सत्तेच्या गुलामातून मुक्त केले, म्हणून गांधीजींचे स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान अद्वितीय होते. राजकीय, सामाजिक व त्याचबरोबर आर्थिक दृष्टिकोनातून त्यांचे नेतृत्व अनमोल असेच होते .

सामाजिक सुधारणा ही उच्चवर्गिय पुरतीच मर्यादित होत्या, नेमस्तांची चळवळ सामान्य लोकांपर्यंतच होती. टिळकांनी या चळवळीला व्यापक रूप देण्याचा प्रयत्न केला, शिवजयंती, गणेश उत्सव यासारखे उत्सवाची सुरुवात करून स्वातंत्र्याची चळवळ व्यापक करण्याचा प्रयत्न केला, परंतू हीच जहालवादी लोकांची चळवळ सुद्धा शहरी व मध्यमवर्गीयान पुरतीच मर्यादित राहिली, म्हणून गांधीजींनी स्वातंत्र्याचा लढा किंवा चळवळ खऱ्या अर्थाने सामान्य माणसांपर्यंत नेण्याचा प्रयत्न केला महात्मा गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली खऱ्या अर्थाने मॉस पॉलिटिक्स सुरुवात झाली हे फार मोठे योगदान स्वातंत्र्य लढ्यातील गांधीजींचे होते. राजकारण केवळ शहर व उच्चवर्गीय पुरते मर्यादित न ठेवता ग्रामीण भागापर्यंत राजकारण नेण्याचे महत्त्वाचे कार्य गांधीजींनी केले, भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील लोकांना जागृत करण्याच्या प्रयत्नही गांधीजींनी आपल्या वेगवेगळ्या अहिंसेच्या मार्गाने करण्यात आल्याचे दिसून येते.

गांधी जिवन परिचय :- (introduction)

महात्मा गांधीजींचा जन्म 2 ऑक्टोबर 1869 रोजी गुजरात मधील पोरबंदर येथे झाला. त्यांचे पूर्ण नाव मोहनदास करमचंद गांधी असे होते, त्यांच्यावर बालपणी वैष्णोपंथाचे कौटुंबिक संस्कार झाले गांधीजींचे वडील राजकोट संस्थानात दिवाण होते, त्यांना मान व प्रतिष्ठा होती. गांधीजीच्या आईचे नाव पुतळाबाई होते तसेच त्यांचे आई-वडील धार्मिक वृत्तीचे होते. त्यांचा प्रभाव गांधी जीवनावर फार मोठ्या प्रमाणात झालेला आहे. महात्मा गांधी आणि कस्तुरबा यांचा 1881 मध्ये विवाह झाला, त्यांचे वैवाहिक जीवन सुखी समाधानाची होती. मनीलाल, रामदास आणि देवदास अशी त्यांना तीन मुले होती 22 फेब्रुवारी 1944 रोजी कस्तुरबा गांधी यांचे निधन झाले आणि पुढे 30 जानेवारी 1948 रोजी महात्मा गांधीजींची हत्या करण्यात आली आणि अहिंसेचा महान पुजाऱ्यांची हत्या व्हावी अशी अनपेक्षित जीवन त्यांच्या वाट्याला आले, परंतु गांधी शरीर रूपाने, तरीही गांधीजींचे विचार मात्र आणि त्यांचे भारतीय स्वातंत्र्याच्या आंदोलनातील योगदान आणि त्याचे महत्व असामान्यसाधारण होते. याची आजही आपल्याला अत्यंत आवश्यकता आहे. याच्याकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही असे आपल्याला दिसून येते .

महात्मा गांधीजी चे साहित्य मौलिक स्वरूपाचे होते.त्यांनी लिखाण केलेले दिसून येते त्यांचे अनेक प्रकारचे ग्रंथ उल्लेखनीय आहे.त्यापैकी हिंदवी स्वराज्य किंवा भारतीय स्वराज्य, आत्मकथा किंवा माझे सत्याचे प्रयोग, मंगल प्रभात, ब्रह्मचरिया, खादी, ग्रामसेवा, आत्मशुद्धी, गीताई, धर्मनीती, नीती धर्म, आरोग्याची गुरुकिल्ली, आश्रमवासीयाकडून, सत्यविरांची कथा, रामनामाचे महत्त्व, सत्याग्रह अनासक्ती योग्य, इत्यादी शिवाय ते यंग इंडिया व हरिजन वृत्त पत्राचे संपादक होती या माध्यमातून गांधीजींनी स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये अनेक प्रकारचे योगदान दिल्याचे दिसून येते.

अभ्यासाचा उद्देश :- (objective)

१ गांधीजींच्या कार्याचा परिचय करून देणे .

२ ऐतिहासिक परिस्थितीचा आढावा घेणे .

३ स्वातंत्र्य आंदोलनातील गांधीजींचे नेतृत्व .

४ स्वातंत्र्य आंदोलनातील गांधीजींची कार्य .

५ मूल्याधिष्ठित राजकारणाचा अभ्यास करणे .

६ अहिंसात्मक मार्गाचा परिचय

७ असहकार अंदोलनाचा परिचय

८ स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान

९ प्रेरणादायी इतिहास महिलांचे योगदान

१० सविनय कायदेभंगाचे योगदान

११ चलेजाव आंदोलनाचा अभ्यास करणे इत्यादी

significance of the study

१ गौरव शाली इतिहासाचा अभ्यास करणे.

२ गांधीपर्व, शांतता पर्व.

३ राजकीय सहजीवन

४ भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील गांधीजींच्या योगदानाचा अभ्यास करणे

५ स्त्रियांच्या योगदानाचा परिचय आज महत्व.

६ सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीचे महत्व अभ्यासने इत्यादी

Methodology :-

वरील शोध पेपर वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर करून तसेच प्राथमिक साधनाचा ही वापर करण्यात आलेला आहे आणि त्याला दुय्यम साधनाचा सुद्धा जोड देण्यात आलेली आहे

मूल्याधिष्ठीत राजकारणावर अधिक भर :

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये महात्मा गांधीजींनी अनन्यसाधारण योगदान दिलेले आहे. त्यांच्या योगदानाची मोल अनमोल असेच आहे. गांधीजींनी नीतिमत्तेवर आधारित राजकारण करण्याला महत्त्व दिले, म्हणजेच मुल्याधिष्ठित राजकारणावर अधिक भर दिले, धर्मावर आधारित राजकारण असले तरच राजकारणाला प्रतिष्ठा प्राप्त होते, अन्यथा राजकारण हा धंदा बनतो आणि म्हणून गांधीजींच्या मते राज्याचे साध्य आणि साधने

दोन्ही सर्वांभूत पाहिजे, अशा प्रकारे गांधीजींनी नीतिमत्तेच्या राजकारणाला महत्त्व दिले राजकारणात नैतिकता आणण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला, एक वचन, एक वाकवता, आश्वासनाचे पालन करणे, बोले तैसा चाले त्याची वंदावे पाउले अशा पद्धतीने सत्याला महत्त्व गांधीजींनी आंदोलनामध्ये दिलेले दिसून येते

अहिंसेचा अवलंब :-

महात्मा गांधींनी भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये फार मोलाचे कार्य केल्याचे दिसून येते म्हणजेच शस्त्रबळापेक्षा आत्मबळ श्रेष्ठ असते म्हणून महात्मा गांधीजींनी इंग्रजांबरोबर लढत असताना शस्त्राचा वापर न करता सत्याने लढले पाहिजे म्हणून त्यांनी अहिंसेचा मार्गाला प्राधान्य दिले हिंसेने हिंसा वाढते रक्तपात होतो म्हणून शांततेच्या मार्गाने लढा लढण्यासाठी अहिंसेचाच अवलंब केला पाहिजे सत्याग्रह करणाऱ्यांनी देखील आयुष्यभर श्रद्धा ठेवून ठेवली पाहिजे हाच गांधीजीचा खरा प्रभावी मार्ग आहे असे गांधींनी म्हणतात गांधीना हिंसेचा मार्ग मान्य नव्हता असंकाराची चळवळ हिंसेला पोहोचल्यानंतर चौरा चौरी येथील पोलीस ठाण्यावर हेच खाल्या झाल्यानंतर ही चळवळ थांबवली होती हे दिसून येते ब्रिटिश साम्राज्याबरोबर शस्त्राने लढा देणे मूर्खपणाचे आहे आणि भारतालाच नाही तर संपूर्ण जगाला गांधीजींनी अहिंसेचा मार्ग दिलेला आहे आणि या मार्गातून भारतीय स्वातंत्र्यलढा यशस्वी केल्याची दिसून येते असे आढळून येते.

असहकार चळवळीचे योगदान :-

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये असहकार चळवळीचे योगदान अत्यंत मोलाचे आहे असल्याचे दिसून येते ब्रिटिशांचा भारतात सत्ता प्रस्थापित करण्याचा हेतू आर्थिक फायदे उचलले हा होता राजकीय सत्तेपेक्षा भारतातील आर्थिक परिस्थितीचा स्वतःच्या आर्थिक फायद्यासाठी उपयोग करून घेतला म्हणून ब्रिटिशांना व्यापारामध्ये अधिक रस होता म्हणून गांधींनी ब्रिटिशांचा व्यापार अडचणीत आणण्यासाठी असहकार चळवळ सुरू केली केल्याचे दिसून येते दोन प्रकारच्या असहकार गांधीजींनी स्वीकारला प्रशासकीय आणि आर्थिक या क्षेत्रात सहकार्याची चळवळ अमलात आणण्याच्या गांधीजींनी प्रयत्न केला विशेष ब्रिटिश प्रशासनाला राज्यकारभार करण्यासाठी सहकार्य न करणे व या मार्गाने ब्रिटिशांना अडचणीत आणणे उदाहरणात न्यायालयावर बहिष्कार न्यायालयात न जाण्याचे आव्हान गांधीजींनी हिंदुस्थानातील वकिलांनी वकिलांना केली केल्याची दिसून येते तसेच कोणत्याही प्रकारच्या सनदी सेवेत काम न करता ब्रिटिश प्रशासनावर बहिष्कार टाकले हा गांधीजींच्या महत्त्वाचा हेतू स्वातंत्र्य लढ्यातील असहकार चळवळीचा असल्याचा दिसून येतो या गांधीजीच्या अहवालांना मोठ्या प्रमाणात प्रतिसाद मिळाला अनेकांनी वकील सोडून दिली काही अधिकाऱ्यांनी आपली परी सोडली व अशा प्रकारचे प्रशासकीय क्षेत्रात ब्रिटिशाना अडचणीत आणण्याचे काम महात्मा गांधीजींनी असहकार चळवळीच्या माध्यमातून केल्याचे दिसून येते आर्थिक क्षेत्रात परदेशी मालावर बहिष्कार टाकून स्वदेशी चळवळीला प्रोत्साहन देण्याचे कार्य महात्मा गांधीजींनी केली केल्याचे दिसून येते ब्रिटिशांच्या आर्थिक धोरणामुळे बंद पडलेले उद्योग धंदे जीवित होवे म्हणून व्हावे म्हणून त्याचबरोबर ब्रिटिशांच्या व्यापारी धोरणा धोक्यात या ब्रिटिशाचा व्यापार धोक्यात यावा या दृष्टीने परदेशी कपड्यावर बहिष्कार घालण्याचे कार्य सुद्धा महात्मा गांधीजींनी केल्याचे दिसून येते याचाच एक प्रतिकात्मक भाग म्हणून परदेशी कपड्याच्या होळ्या करण्याचा कार्यक्रम गावागावातून प्रतिसाद मिळाला इंग्रजा विरुद्ध अतिशय असंतोष वाढण्यात वाढण्यास यामुळे मदत झाली त्याचबरोबर सामान्य जनतेमुळे राजकीय जागृती असहकार चळवळ चळवळीने केली.

चले जाव चळवळ 1942

या नंतर शेवटचा भाग म्हणजे चले जाव चळवळ होय गांधीजींच्या ब्रिटिशांवरील विश्वास संपत चालला होता ब्रिटीश सरकार न्याय व स्वातंत्र्यप्रिय आहे त्यामुळे भारतीय जनतेने हक्क परत देतील हा गांधीजींचा विश्वास काळाच्या ओघात संपुष्टात आला म्हणून गांधीजींनी ब्रिटिशांच्या विरोधात आक्रमक भूमिका घेतली आणि म्हणून ब्रिटीश सरकारला हिंदुस्थानातून हाकलून देण्यासाठी मोठे योगदान दिल्याचे आपल्याला दिसून येते आणि म्हणून ब्रिटीश सरकारला हिंदुस्थानातून हाकलून देण्यासाठी गांधीजींनी चलेजावची हाक दिली व सर्व जनतेला विरोधात विरोधीचे आव्हान त्यांनी चले जावो चळवळीत केले या आव्हानाला मोठा प्रतिसाद मिळाला हजारो स्त्री-पुरुषांनी चले जावचे आव्हाने केली यानंतर ब्रिटिशांना गांधीजींच्या व चळवळी पुढे झुकावे लागले व स्वातंत्र्य देण्याचे ब्रिटिशांनी मान्य करण्यास सुरुवात केली आणि फक्त अखंड हिंदुस्थान स्वातंत्र्य न देता मोहम्मद अलीची जीनाला हाताशी धरून वेगळ्या पाकिस्तानची मागणी पुढे आणली परंतु या चळवळीचाच परिणाम म्हणून हिंदुस्थान ला स्वातंत्र्य द्यावे लागले.

इत्यादी पद्धतीने भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनामध्ये महाराष्ट्रातील विविध क्रांतिकारकांचे व भारतातील महात्मा गांधींचे योगदान असल्याचे आपल्याला दिसून येते म्हणून गांधीजी आज भारताच्या अमृत महोत्सव वर्षा सुद्धा महात्मा गांधीजी अमर आहेत असे आपल्याला दिसून.

संदर्भ ग्रंथ :-

१) डॉ . डोळे न्या .य. 'राजकीय विचारांचा इतिहास'

२) प्रा . कुलकर्णी सुधाकर. निवडणूक राजकीय विचारवंत

३) डॉ . नाबळे आर. डी 'भारतीय राजकीय विचारवंत' .

४) गुप्त रामचंद्र. 'प्रमुख राजनीति क विचार'

५) कुलकर्णी सुधाकर. 'निवडक राजकीय विचारवंत'

६) अमितदास गुप्ता. 'भारत संदर्भ महात्मा गांधी'

७) शर्मा राम विलास. 'प्रगती और परंपरा '

८) लक्ष्मण शास्त्री जोशी, 'लोकमान्य टिळक लेख संग्रह'

९) Dr. B. R. Ambedkar. 'Ranade, Gandhi and jinnah'

१०) Dhawan G., 'N political philosophy of Mahatma Gandhi'

११) Mahajan V.D. 'recent political thought'

Recent Advances in Humanities, Commerce, Management, Engineering, Science & Technology

Editors

Dr. Walunj Mahadeo
Dr. A. A. Keste
Dr.Sharad Karne
Santosh P. Mane
Dr. Ranjan Kalita
Dr. Prashant Chavare,
Dr. Deka R. M

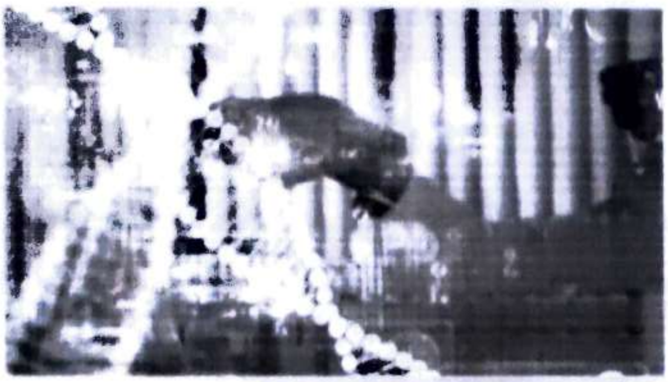

Recent Advances in Humanities, Commerce, Management, Engineering, Science & Technology

Editors

Dr. Walunj Mahadeo Principal College of Arts, Bhigwan , Tal. Indapur Dist. Pune	**Dr. Ranjan Kalita** Principal Rangapara College, Amaribari Assam	**Dr. A. A. Keste** Principal Dattakala Group of Institutions Faculty of Engineering
Dr. Prashant Chavare IQAC Co-ordinator College of Arts, Bhigwan, Maharashtra	**Dr. Sharad Karne** Director. Dattakala Group of Institutions, Maharashtra	**Dr. Deka R. M.** Convener Vice- Principal Rangapara College

Santosh P. Mane
Assistant Professor
IQAC Coordinator & Head Department of Geography,
Sameer Gandhi Kala Mahavidyalaya (Commerce & Science College) Malshiras,
Solapur, Maharashtra, India

Title	: Recent Advances in Humanities, Commerce, Management, Engineering, Science & Technology
Editors Name	: Dr. Walunj Mahadeo, Dr. Ranjan Kalita, Dr. A. A. Keste, Dr. Prashant Chavare, Dr.Sharad Karne, Dr. Deka R. M., Santosh P. Mane
Publishing Agency	: Jyotikiran Publication, Pune
Publisher Address	: Santosh Pandurang Mane Sr. No. 204, Sahajeevan Society, Bhekrinagar, Hadpsar, Pune-8 Mob- 8888454089 Email- jyotikiranpublicationpune@gmail.com
Printed By	: Amitsons Digital Copier 106, Paras Chamber, 1st Floor, Above Bank Of India, Near Laxminarayan Theatre, Swargate, Pune- 411009
Edition Details	: 1st
ISBN	: 978-9-39-481914-6
Copyright	: Dr. Walunj Mahadeo, Dr. Ranjan Kalita, Dr. A. A. Keste, Dr. Prashant Chavare, Dr.Sharad Karne, Dr. Deka R. M., Santosh P. Mane
Publication Date	: 30/09/2022

ISBN: 978-93-94819-15-3
Pub. Date: 2 Oct. 2022
Volume: III

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1	नरवाल खाप का सामाजिक क्षेत्र में योगदान **प्रदीप, स्वेता चौधरी, डॉ. भावना यादव**	1-4
2	अर्थशास्त्र हे सामाजिक **शास्त्र** **प्रा.वैशाली वसंत पवार**	5-6
3	संत तुकारामांचे **स्वराज्य** उभारणीतील योगदान **व** स्वातंत्र्य चळवळीतील प्रेरणा **किरण ज्ञानदेव चव्हाण**	7-11
4	मृदा संसाधन, संरक्षण एवं चुनौतियां **Dr. Manita Kaur Virdi**	12-14
5	अन्नप्रदूषण कारणे व उपाय : एक तात्विक **आढावा** **प्रा.डॉ. [illegible]**	15-16
6	हिंदी गजलों में अभिव्यक्त जीवन-मूल्य एवं रिश्ते **प्रा. डॉ. बंग नरसिंगदास ओमप्रकाश**	17-18
7	पर्यावरण **व्यवस्थापनाचा** भौगोलिक अभ्यास **प्रा. डॉ. राजाराम महादेव थोरात**	19-23
8	अनुवाद के माध्यम से विचारों का संप्रेषण **Gauri Tyagi**	24-27
9	१९९० नंतरची मराठी **कथा** **सहा.प्रा.सुनील माणिक भिसे**	28-31
10	उत्तराखण्ड में वाय पर्यटन की संभावनाऐं एवं चुनौतियां	32-35
11	मानसशास्त्रातील उदयोन्मुख शाखा **प्रा. डॉ. गणेश वायकोस**	36-38
12	महात्मा जोतीबा फुले यांचे पुणे नगरपालिका विकासातील योगदान: एक ऐतिहासिक अभ्यास **डॉ. दत्तात्रय रामचंद्र डुबल**	39-41
13	ग्रामीण आर्थिक विकास में चुरवा और बाड़ी योजना के प्रभाव का मूल्यांकन : ग्राम मोहदी के विशेष संदर्भ में डॉ.ए.राजशेखर श्री. गोपाल वर्मा	42-47
14	उज्ज्वल भारतासाठी संवैधानिक मूल्यांच्या जाणीवेची गरज **एकनाथ विश्वनाथ पवार-नायक**	48-53
15	**ग्रामीण भागातील गरीबांमधील गरीबांच्या अन्न सुरक्षेसाठी अंत्योदय योजनेचे महत्व व अंमलबजावणी** **श्री.भिसे किशोर सुखदेव प्राचार्या डॉ.वृषाली सुरेंद्र रणधीर**	54-56
16	छठी से आठवीं श्रेणी तक के आदिवासी छात्रों के शारिरिक क्षमता का मानक तैयार करना **डॉ. पंकज रामसुरत चौधरी**	57-58
17	भाषा विषयाच्या **अध्ययन-अध्यापनात** माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर करतांना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे **निलेश अशोक पाटील**	59-60
18	भारतीय **स्वातंत्र्य** अमृत महोत्सव वर्षाच्या अनुषंगाने , स्वातंत्र्य लढ्यातील **महात्मा** गांधीजींचे योगदान **डॉ.दिगंबर बिरादार**	61-65
19	"गांधी जी के **ग्राम** स्वराज का उत्तराखण्ड की महिलाओं पर प्रभाव" **Bhashkaranand Pant, Naheed Ahmed**	66-69
20	वादळी पाणी **व्यवस्थापन** **संध्या शिवहार आडाव, डॉ. एन.के.वाघमारे**	70-73

Recent Advances in Humanities, Commerce, Management, Engineering, Science & Technology

ISBN: 978-93-94819-15-3
Pub. Date: 2 Oct. 2022
Volume: III

भारतीय स्वातंत्र्य अमृत महोत्सव वर्षाच्या अनुषंगाने , स्वातंत्र्य लढ्यातील महात्मा गांधीजींचे योगदान

डॉ. दिवाकर बिरादार

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख आणि रिसर्च गाईड कला , विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय , इंदापूर जि . पुणे

E-mail ddbirda@gmail.com

प्रस्तावना (Introduction)

आज 15 ऑगस्ट 2022 हा भारतीय स्वातंत्र्य अमृतमहोत्सव वर्ष म्हणून साजरा करीत असताना 15 ऑगस्ट 1947 ला स्वातंत्र्य मिळालेल्या भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्याचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे ठरते . भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात महाराष्ट्रातील व भारतातील अनेक नेत्यांनी व क्रांतिवीरांनी मोठे योगदान दिले. इंग्रजांची दीडशे वर्षांची सत्ता उलथून टाकण्यामध्ये सर्वात मोठे योगदान हे महात्मा गांधींचे होते . या कडे दुर्लक्ष करता येणार नाही अनेक जण " इन्कलाब जिंदाबाद " अशा घोषणा भारत मातेसाठी देऊन फासावर गेले पण महात्मा गांधींनी अहिंसेच्या मार्गाने भारताला इंग्रजी सत्तेच्या गुलामातून मुक्त केले, म्हणून गांधीजींचे स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान अद्वितीय होते राजकीय, सामाजिक व त्याचबरोबर आर्थिक दृष्टिकोनातून त्यांचे नेतृत्व अनमोल असेच होते . सामाजिक सुधारणा ही उच्चवर्गीय पुरतीच मर्यादित होत्या, नेमस्तांची चळवळ सामान्य लोकांपर्यंतच होती. टिळकांनी या चळवळीला व्यापक रूप देण्याचा प्रयत्न केला, शिवजयंती, गणेश उत्सव यासारखे उत्सवाची सुरुवात करून स्वातंत्र्याची चळवळ व्यापक करण्याचा प्रयत्न केला , परंतु हीच जहालवादी लोकांची चळवळ सुद्धा शहरी व मध्यमवर्गीयान पुरतीच मर्यादित राहिली. म्हणून गांधीजींनी स्वातंत्र्याचा लढा किंवा चळवळ खऱ्या अर्थाने सामान्य माणसापर्यंत नेण्याचा प्रयत्न केला महात्मा गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली खऱ्या अर्थाने मास पॉलिटिक्सला सुरुवात झाली हे फार मोठे योगदान स्वातंत्र्य लढ्यातील गांधीजींचे होते . राजकारण केवळ शहर व उच्चवर्गीय पुरते मर्यादित न ठेवता ग्रामीण भागापर्यंत राजकारण नेण्याचे महत्त्वाचे कार्य गांधीजींनी केले, भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील लोकांना जागृत करण्याच्या प्रयत्नही गांधीजींनी आपल्या वेगवेगळ्या अहिंसेच्या मार्गाने करण्यात आल्याचे दिसून येते .

• गांधी जिवन परिचय (Introduction)

महात्मा गांधीजींचा जन्म 2 ऑक्टोबर 1869 रोजी गुजरात मधील पोरबंदर येथे झाला . त्यांचे पूर्ण नाव मोहनदास करमचंद गांधी असे होते, त्यांच्यावर बालपणी वैष्णवपंथाचे कौटुंबिक संस्कार झाले गांधीजींचे वडील राजकोट संस्थानात दिवाण होते , त्यांना मान व प्रतिष्ठा होती . गांधीजींच्या आईचे नाव पुतळाबाई होते तसेच त्यांचे आई-वडील धार्मिक वृत्तीचे होते त्याचा प्रभाव गांधी जीवनावर फार मोठ्या प्रमाणात झालेला आहे . महात्मा गांधी आणि कस्तुरबा यांचा 1881 मध्ये विवाह झाला. त्यांचे वैवाहिक जीवन सुखी समाधानाची होती. मनीलाल , रामदास आणि देवदास अशी त्यांना तीन मुले होती 22 फेब्रुवारी 1944 रोजी कस्तुरबा गांधी यांचे निधन झाले ,आणि पुढे 30 जानेवारी 1948 रोजी महात्मा गांधीजींची हत्या करण्यात आली आणि अहिंसेचा महान पुजाऱ्याची हत्या व्हावी अशी अनपेक्षित शेवट त्यांच्या वाट्याला आले, परंतु गांधी शरीर रूपाने . तरीही गांधीजींचे विचार मात्र आणि त्यांचे भारतीय स्वातंत्र्याच्या आंदोलनातील योगदान आणि त्यांचे महत्त्व असामान्यसाधारण होते याची आजही आपल्याला

ISBN: 978-93-94819-15-3
Pub. Date: 2 Oct. 2022
Volume: III

अत्यंत आवश्यकता आहे .याच्याकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही असे आपल्याला दिसून येते .

महात्मा गांधीजी चे साहित्य मौलिक स्वरूपाचे होते.त्यांनी लिखाण केलेले दिसून येते त्यांचे अनेक प्रकारचे ग्रंथ उल्लेखनीय आहे.त्यापैकी हिंदवी स्वराज्य किंवा भारतीय स्वराज्य, आत्मकथा किंवा माझे सत्याचे प्रयोग, मंगल प्रभात , ब्रह्मचर्या, खादी , ग्रामसेवा ,आत्मशुद्धी ,गीताई ,धर्मनीती, नीती धर्म ,आरोग्याची गुरुकिल्ली , आश्रमवासीयाकडून , सत्यविरांची कथा , रामनामाचे महत्त्व , सत्याग्रह ' अनासक्ती योग्य ,इत्यादी शिवाय ते यंग इंडिया व हरिजन वृत्त पत्राचे संपादक होती या माध्यमातून गांधीजींनी स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये अनेक प्रकारचे योगदान दिल्याचे दिसून येते

अभ्यासाचा उद्देश (objective)

१ गांधीजींच्या कार्याचा परिचय करून देणे .
२ ऐतिहासिक परिस्थितीचा आढावा घेणे .
३ स्वातंत्र्य आंदोलनातील गांधीजींचे नेतृत्व .
४ स्वातंत्र्य आंदोलनातील गांधीजींची कार्य
५ मुल्याधिष्ठित राजकारणाचा अभ्यास करणे .
६ अहिंसात्मक मार्गाचा परिचय
७ असहकार अंदोलनाचा परिचय
८ स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान
९ प्रेरणादायी इतिहास महिलांचे योगदान
१० सविनय कायदेभंगाचे योगदान
११ चलेजाव आंदोलनाचा अभ्यास करणे इत्यादी

*significance of the study

१ गौरव शाली इतिहासाचा अभ्यास करणे.
२ गांधीपर्व , शांतता पर्व .
३ राजकीय सहजीवन
४ भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील गांधीजींच्या योगदानाचा अभ्यास करणे
५ स्त्रियांच्या योगदानाचा परिचय आज महत्त्व
६ सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीचे महत्त्व अभ्यासने इत्यादी

*Methodology :-

वरील शोध पेपर वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर करून तसेच प्राथमिक साधनाचा ही वापर करण्यात आलेला आहे .. आणि त्याला दुय्यम साधनाचा मुद्धा जोड देण्यात आलेली आहे

*मूल्याधिष्ठीत राजकारणावर अधिक भर :

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये महात्मा गांधीजींनी अनन्यसाधारण योगदान दिलेले आहे . त्यांच्या योगदानाची मोल अनमोल असेच आहे . गांधीजींनी नीतिमत्तेवर आधारित राजकारण करण्याला महत्त्व दिले, म्हणजेच मूल्याधिष्ठित राजकारणावर अधिक भर दिले ,धर्मावर आधारित राजकारण असले तरच राजकारणाला प्रतिष्ठा प्राप्त होते, अन्यथा राजकारण हा धंदा बनतो आणि म्हणून गांधीजींच्या मते राज्याचे साध्य आणि साधने दोन्ही शुचीर्भुत पाहिजे, अशा प्रकारे गांधीजींनी नीतिमत्तेच्या राजकारणाला महत्त्व दिली राजकारणात नैतिकता आणण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला ,एक वचन ,एक वाक्यता, आश्वासनाचे पालन करणे ,बोले तैसा चाले त्याची वंदावे पाऊलेअशा पद्धतीने सत्याला महत्त्व गांधीजींनी आंदोलनामध्ये दिलेले दिसून येत

* अहिंसेचा अवलंब :-

महात्मा गांधींनी भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये फार मोलाचे कार्य केल्याचे दिसून येते म्हणजेच शस्त्रबळापेक्षा आत्मबळ श्रेष्ठ असते म्हणून महात्मा गांधीजींनी इंग्रजांबरोबर लढत असताना शस्त्राचा वापर न करता सत्याने लढले पाहिजे म्हणून त्यांनी

ISBN: 978-93-94819-15-3
Pub. Date: 2 Oct. 2022
Volume: III

अहिंसेच्या मार्गाला प्राधान्य दिले हिंसेने हिंसा वाढत जाते होतो म्हणून गांधीजींच्या मार्गाने लढा लढण्यासाठी अहिंसेचाच अवलंब केला पाहिजे सत्याग्रह करणाऱ्यांनी ईश्वरावर आणि सत्यावर श्रद्धा ठेवून ठेवली पाहिजे हाच गांधीजींचा एक प्रभावी मार्ग आहे असे गांधीजी म्हणतात गांधीजींना हिंसेचा मार्ग मान्य नव्हता असहकाराची चळवळ हिंसेला पोहोचल्यानंतर चौरा चौरी येथील पोलीस ठाण्यावर हल्ला झाल्याचे कळल्यानंतर ही चळवळ थांबवली होती हे दिसून येते ब्रिटिश साम्राज्याविरोधात अहिंसात्मक लढा देणे मूर्खपणाचे आहे आणि भारतासाठीच नाही तर संपूर्ण जगाला गांधीजींनी अहिंसेचा मार्ग दिलेला आहे आणि या मार्गातून भारतीय स्वातंत्र्यलढा यशस्वी केल्याचे दिसून येते असे आढळून येते

असहकार चळवळीचे योगदान :-

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये असहकार चळवळीचे योगदान अत्यंत मोलाचे आहे असल्याचे दिसून येते ब्रिटिशांचा भारतात सत्ता प्रस्थापित करण्याचा हेतू आर्थिक फायदे उकळणे हा होता राजकीय सत्तेपेक्षा भारतातील आर्थिक परिस्थितीचा स्वतःच्या आर्थिक फायद्यासाठी उपयोग करून घेतला म्हणून ब्रिटिशांना व्यापारामध्ये अधिक रस होता म्हणून गांधीजींनी ब्रिटिशांचा व्यापार अडचणीत आणण्यासाठी असहकार चळवळ सुरू केली केल्याचे दिसून येते दोन प्रकारच्या असहकार गांधीजींनी स्वीकारल्या प्रशासकीय आणि आर्थिक या क्षेत्रात सहकार्याची चळवळ असल्याने आणण्याच्या गांधीजींनी प्रयत्न केला विशेष ब्रिटिश प्रशासनाला राज्यकारभार करण्यासाठी सहकार्य न करणे व या मार्गाने ब्रिटिशांना अडचणीत आणणे उदाहरणार्थ न्यायालयावर बहिष्कार न्यायालयात न जाण्याचे आवाहन गांधीजींनी विद्यापीठातील विद्यार्थी वकिलांना केली केल्याचे दिसून येते सरकारी कार्यालयांशी प्रकारच्या सर्व [illegible] ब्रिटिश प्रशासनावर बहिष्कार टाकणे हा गांधीजींच्या असहकाराचा हेतू असहकार चळवळीचा असल्याचा दिसून येतो या गांधीजींच्या आवाहनाला मोठ्या प्रमाणात प्रतिसाद मिळाला अनेकांनी वकिली सोडून दिली काही अधिकाऱ्यांनी आपली पदे सोडली व अशा प्रकारे प्रशासकीय क्षेत्रात ब्रिटिशांना अडचणीत आणण्याचे काम महात्मा गांधीजींनी असहकार चळवळीच्या माध्यमातून केल्याचे दिसून येते आर्थिक क्षेत्रात परदेशी मालावर बहिष्कार टाकून स्वदेशी चळवळीला प्रोत्साहन देण्याचे कार्य महात्मा गांधीजींनी केली केल्याचे दिसून येते ब्रिटिशांच्या आर्थिक धोरणामुळे बंद पडलेले उद्योग पुन्हा सुरू होते म्हणून खादी म्हणून स्वावलंबनाकडे ब्रिटिशांच्या व्यापारी धोरणाचा व ब्रिटिशांचा व्यापार धोक्यात यावा या दृष्टीने परदेशी कापडावर बहिष्कार घालण्याचे कार्य सुद्धा महात्मा गांधीजींनी केल्याचे दिसून येते यावरच एक प्रतीकात्मक भाग म्हणून परदेशी कापडाच्या होळ्या करण्याचा कार्यक्रम गावागावातून प्रतिसाद मिळाला इंग्रजांविरुद्ध असंतोष वाढण्यास वाढण्यास कारणीभूत ठरला सामान्य जनतेमुळे राजकीय जागृती असहकार चळवळीने केली

स्त्रियांचा सहभाग :-

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये भारतातील अनेक स्त्रियांनी सहभाग नोंदविला होता असहकार चळवळीत सक्रिय सहभाग स्त्रियांचा सुद्धा असल्याचा दिसून येतो उदाहरणार्थ उषा मेहता

ISBN: 978-81-[illegible]
Pub. Date: 3 Oct 2022
Volume: III

[illegible] मायदू [illegible] पुस्तिका [illegible] गांधी [illegible] इतर [illegible] विद्यार्थी कार्या [illegible] आणि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सहभाग [illegible] बहिष्कार टाकून अनेक विद्यार्थी असहकार चळवळीत सक्रिय सहभाग घेऊन राष्ट्रीय शिक्षणाचा स्वातंत्र्य चळवळीत उतरण्याचे काम असहकार चळवळीने केले विद्यार्थी या पूर्णपणे [illegible] आणि राष्ट्रीय स्वातंत्र्याचे आंदोलन [illegible] केले म्हणून महात्मा गांधींचे योगदान [illegible] आहे

• खादी वापरण्याचा संदेश

राष्ट्रीय स्वातंत्र्य लढ्यामधील महात्मा गांधींचे योगदान [illegible] असताना या चळवळीचा एक भाग म्हणजे महात्मा गांधींनी जनतेला व कार्यकर्त्यांना खादी वापरण्याचा संदेश दिला की त्यामुळे [illegible] हातमाग पुन्हा चालू होतील व [illegible] स्वाभिमान व स्वदेशी अभिमान जागृत होईल स्वावलंबनाला व स्वदेशीला चालना मिळविण्यासाठी सूत काढण्याचे आवाहन गांधीजींनी केले [illegible] सर्व सुरू झाले पाहिजे की लोक [illegible] [illegible] व स्वदेशीचा प्रसार होईल [illegible] असहकार चळवळीने ब्रिटिशांच्या [illegible] [illegible] स्वदेशीला चालना मिळाली असहकार चळवळीचे मोठे योगदान [illegible] अशी [illegible] [illegible]

• सविनय कायदेभंग चळवळीचे योगदान

स्वातंत्र्याच्या चळवळीतील महत्त्वाचे योगदान म्हणजे [illegible] कायदेभंगाची चळवळ 1930 या [illegible] [illegible] करण्यासाठी ब्रिटिश सरकारने केलेल्या अन्यायकारक कायद्याला विरोध करण्यासाठी [illegible] आवाहन करण्यासाठी गांधीजींनी आक्रमक [illegible] [illegible] ची म्हणजे [illegible] सविनय कायदेभंग सरकारने केलेल्या अन्याय कायद्याला विरोध करण्यासाठी व सविनय कायदेभंगाची चळवळ सुरू केली दांडी येथील गांधीजींनी ब्रिटिशांच्या कायद्याला या कायद्याचा म्हणजे विरोध केला होता कायद्याला [illegible] जनतेने विरोध केला स्वातंत्र्य चळवळीतील लोकांना पुढील प्रश्नांचा उद्देशाने रचलेल्या कायद्याची ही निर्मिती झाली होती त्याला देखील गांधीजींनी विरोध केला आणि स्वातंत्र्याची गरज म्हणून गांधीजींनी विरोध या कायद्याला केला कायद्याला विरोध न करता ब्रिटिशांनी लादलेल्या कराला देखील विरोध करण्याची सविनय कायदेभंगाची चळवळ महात्मा गांधीजींनी सुरू केली म्हणून मिठावरील कराचा विरोध करण्यासाठी दांडी यात्रा काढली लोकांना या कराला विरोध करण्याचे आवाहन महात्मा गांधीजींनी केले या चळवळीला लोकांचा चांगला प्रतिसाद मिळाला आणि हजारो स्त्री-पुरुष निर्भय बनविण्याचे काम सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीने केले .आयोजकी मोठ्या प्रमाणावर निदर्शने झाली व अनेक ठिकाणी लोकांनी जमाव . जमून मूठभर मीठ उचलून विरोध दर्शविला मुंबईमध्ये देखील लोकांनी समुद्रकिनारी जाऊन [illegible] [illegible] [illegible] मार्गाने मिठावरील कराचा विरोध दर्शविला अनेक शहरामधून अशा प्रकारच्या आंदोलन झाले तर न भरण्याचे आवाहन लोकांनी केले या चळवळीमुळे देखील स्वातंत्र्याला गती मिळाली आणि उत्स्फूर्तपणे लोक सामील कायदेभंगाच्या चळवळीत आले या चळवळीमध्ये सहभाग लक्षणीय हो[illegible]

स्त्रियांनी सुद्धा स्वतः होऊन [illegible] 69 / 118

ब्रिटिशांना विरोध करण्यासाठी या [illegible]

योगदान स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये दिले यामुळे

ISBN: 978-93-94819-15-3
Pub. Date: 2 Oct. 2022
Volume: III

चळवळीतील स्त्री-पुरुषांचा सहभाग पाहून ब्रिटिश सरकार हादरले

* चले जाव चळवळ 1942

या लढ्यात शेवटचा भाग म्हणजे चले जाव चळवळ होय गांधीजींच्या ब्रिटिशावरील विश्वास संपत चालला होता ब्रिटीश सरकार न्याय व स्वातंत्र्यप्रिय आहे . त्यामुळे भारतीय जनतेने हक्क परत देतील हा गांधीजींचा विश्वास काळाच्या ओघात संपुष्टात आला म्हणून गांधीजींनी ब्रिटिशांच्या विरोधात आक्रमक भूमिका घेतली आणि म्हणून ब्रिटीश सरकारला हिंदुस्थानातून हाकलून देण्यासाठी मोठे योगदान दिल्याचे आपल्याला दिसून येते आणि म्हणून ब्रिटिश सरकारला हिंदुस्थानातून हाकलून देण्यासाठी गांधीजींनी चलेजावची हाक दिली व सर्व जनतेला विरोधात विरोधीचे आव्हान त्यांनी चले जावो चळवळीत केले या आव्हानाला मोठा प्रतिसाद मिळाला हजारो स्त्री-पुरुषांनी चले जावचे आव्हाने केली यानंतर ब्रिटिशांना गांधीजींच्या व चळवळी पुढे झुकावे लागले व स्वातंत्र्य देण्याचे ब्रिटिशांनी मान्य करण्यास सुरुवात केली आणि फक्त अखंड हिंदुस्तान स्वातंत्र्य न देता मोहम्मद अलीची जीनाला हाताशी धरून वेगळ्या पाकिस्तानची मागणी पुढे आणली परंतु या चळवळीचाच परिणाम म्हणून हिंदुस्तान ला स्वातंत्र्य द्यावे लागले ,

इत्यादी पद्धतीने भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनामध्ये महाराष्ट्रातील विविध क्रांतिकारकांचे व भारतातील महात्मा गांधीचे योगदान असल्याचे आपल्याला दिसून येते म्हणून गांधीजी आज भारताच्या अमृत महोत्सव वर्षा मुद्धा महात्मा गांधीजी अमर आहेत असे आपल्याला दिसून

संदर्भ ग्रंथ :-

१) डॉ . दोळे न्या .य . 'राजकीय विचारांचा इतिहास '

२) प्रा . कुलकर्णी सुधाकर, निवडणूक राजकीय विचारवंत

३) डॉ . मावळे आर . डी 'भारतीय राजकीय विचारवंत ' .

४) गुप्त रामचंद्र , ' प्रमुख राजनीति क विचार '

५) कुलकर्णी सुधाकर ,'निवडक राजकीय विचारवंत '

६) अमितदास गुप्ता, ' भारत संदर्भ महात्मा गांधी '

७) शर्मा राम विलास , 'प्रगती और परंपरा '

८) लक्ष्मण शास्त्री जोशी , 'लोकमान्य टिळक लेख संग्रह '

९) Dr. B.R .Ambedkar , 'Ranade ,Gandhi and jinnah '

१०) Dhawan G., 'N political philosophy of Mahatma Gandhi'

११)Mahajan V.D , 'recent political thought '

ISSN 0975-3486

Vol-II, Issue-16

AN INTERNATIONAL LEVEL REFERRED REGISTERED RESEARCH JOURNAL

AN INTERNATIONAL REFERRED RESEARCH JOURNAL

S.S.M.

A WAY TO SUCCESS.....

R.A.E.

JAIPUR INDIA

RESEARCH ANALYSIS AND EVALUATION

रिसर्च एनालिसिस एण्ड इवैल्युएशन

www.ssmrae.com

EDITOR

Dr. KRISHAN BIR SINGH

www.ssmrae.com

International Referred Research Journal Related to Higher Education For all Subject

RESEARCH ANALYSIS AND EVALUATION

ISSN 0975-3486 RNI RAJBIL 2009/30097

EDITORIAL BOARD

VOL. II, Issue : 16 · January -2011

Editor
Dr. Krishan Bir Singh

Editor's Office
A- 215, Moti Nagar, Street No.7 Queens Road Jaipur- 302021, India

Contect -0141-2359838
09413970222,08107775568
E-mail: dr.kbsingh@yahoo.Com
professor.kbsingh@gmail.Com

इस शोध पत्रिका के प्रकाशन, सम्पादन एवं मुद्रण में पूर्णतः सावधानी बरती गई है। किसी भी प्रकार की त्रुटि महज मानवीय भूल मानी जाये। त्रुटी हेतु सम्पादन, मुद्रक जिम्मेदार नहीं होगा।

Prof. K. Yugindro Singh -India

Prof. Stephen R. Farmer -UK

Asst.Prof. Bharat Ranjan - India

Prof. Engell, James -USA

Prof. TR Bhatt - India

Prof. Toru Iwami - Japan

Asst.Prof. Jaki Mumtaj - India

Prof. Purtle Jenny - Canada

Prof. Susan Hunston - UK

Dr. Vilas Aghav- India

1. Editing of the research journal is processed without any remittance. **The selection and publication is done after recommendation of subject expert Refree.**
2. Thoughts, language vision and example in published research paper are entirely of author of research paper. It is not necessary that both editor and editorial board are satisfied by the research paper. The responsibility of the matter of research paper is entirely of author.
3. Along with research paper it is compulsory to sent Membership form and copyright form. Both form can be downloaded from website i.e. **www.ssmrae.com**
4. In any Condition if any National/International university denies to accept the research paper published in the journal then it is not the responsibility of Editor, Publisher and Manangement.
5. Before re-use of published research paper in any manner, it is compulsory to take written acceptance from Chief Editor unless it will be assumed as disobedience of copyright rules.
6. All the legal undertaking related to this research journal are subjected to be hearable at jaipur jurisdiction only.
7. The research journal will be sent by normal post. If the journal is not received by the author of research paper then it will not the responsibility of Editor and publisher. The amount of registered post should be given by the author of research paper. It will be not possible to sent second copy of research journal.
8. Authors are requested to follow the author's Guide lines available on its website or before sending research paper Contect Chief Editor -09413970222 , 08107775568

Contents

Chemistry
BIOCHEMICAL INTRUSION
* Dr. Subhra Mishra 65-67

Botany
ALTERNARIASPORE
* S.D. Lohare 4-5
PHENOLOGICAL STUDIES
* Nishant , Komal, Peeyusha 37-40
STUDY OF MICROFLORA OVER
* S.D. Lohare 31

Microbiology
PRODUCTION OF STREPTOMYCIN
* Komal , Nishant ,Sonali 43-49

Psychology
A STUDY OF CHILDREN MENTAL
* Dr. Mamta Awasthi , Apoorwa Pandey 83-85

Management
FEMALE WORKER UNDER
* Nidhi Garg **Dr. H.R. Yadav 75-76
A STUDY ON EMPLOYEE WELFARE
* Brajesh Verma 103-105

Commerce
GLOBALIZATION, DEVELOPMENT
* Dr. V. N. Jayle 29-30
E- MARKETING-A GLOBAL APPROACH
* Dr. Haridas G. Patil 62-64

ABST
CORPORATE FINANCIAL DISCLOSURE
* Dr. Neel Kamal Purohit 6-7

Economics
WOMEN EMPOWERMENT
*Dr. V.J.R. Emerlson Moses 25-28
भारतीय शेती: अल्प उत्पादकतेची कारणे व उपाय
* डॉ. महेश प्रभाकरराव देशमुख 152-153
भारतातील अन्नसमस्या स्वरूप कारणे आणि उपाय
* प्रा. देशमुख संदिपकुमार बालासाहेब 154-156

Law
CONTEMPT OF COURT: NEED
* Smt. Shradha Pandey 10-11

Computer Science
USING XML TO BUILD
*Anand Prakash 77-78

Marketing Management
MANAGING CHALLENGES
* Sandeep Kumar Malu 18-20

CS & IT
THE ANTS
* Beena Biswas 71-72

Mathematics
THREE MACHINES FLOWSHOP
*Vijay Singh 79-80

Punjabi
श्री गुरू ग्रंथ साहिब : संपूर्ण मानवता का मार्गदर्शन
* अविनाश कौर 111-112

Marathi Litt.
उग्ड़ं गुपित : शैलीचिकित्सा
* प्राचार्य डॉ. उज्ज्वला शिवाजी देवरे 145-148
काशीबाई कानिटकर यांचे कादंबरी लेखन
* डॉ. विजय वारकड 161

Drawing
SIGNIFICANCE & NEED
*Dr. I. U. Khan ** Neha Bhargava 86-87

Dance
बनारस घराना
* गीता शर्मा 108-110
आधुनिक परिवेश में शास्त्रीय संगीत
* डॉ. शकुन्तला नागर 125-127

Sociology
IN NORTH-WESTERN MAHARASHTRA
* Dr. A.S. Paithane 52-53
PANCHAYAT RAJ DEVELOPMENT
* Sanjukumar. S. M. ** Jyoti. K. H 88-91
MGNREGA AND RURAL EMPLOYMENT
* Sanjeevkumar. ** Dr. Laxman 100-102
दूरदर्शन के कार्यक्रम एवं महिलाओं में जागरूकता
* डॉ. आरती रावत 116-118

मेळघाटातील कोरकू जमातीचा सामाजिक विकासाचे
* प्रा. रवि सोपान डाखोरे 159-160
महात्मा ज्योतीबा फुले यांचे धर्मविषयक विचारांचे
* प्रा. रवि सोपान डाखोरे 164-165

Political Science

ELECTORAL SYSTEM
* Sushila Meena 81-82
वर्तमान समय में गांधीवादी दर्शन की प्रासंगिकता
* संदीप कुमार 128-129
महात्मा गाँधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार गारन्टी अधिनियम
* सावन राम मैनर 130-131
न्यायालयीन सक्रियता व भारतातील राजकिय परिस्थिती
* प्रा. राजेश काचरू गायकवाड 142-144

Public Administration

राजस्थान में पर्यटन विकास
* डॉ.रचना शर्मा 119-122
पंचायतराजचे लोकशाहीवादी स्वरूप
* प्रा. दिगम्बर देविदासराव बिरादार 149-151

Geography

PUNJAB : GROWTH OF
* Satish Kumar 32-33
URBANIZATION & ENVIRONMENTAL
*Piyal Basu Roy, **Maitreyee Roy 97-99

History

SIR CHHOTU RAM & COMMUNALISM
* Punny Vij 8-9
नेहरू जी का संविधान निर्माण में योगदान
* कमलेश कुमार सारसर 113-115
मध्यकालीन राजस्थान के प्रशासन में व्यापारिक
* डॉ. (श्रीमती) सुमन ढाका 132-134
ऐतिहासिक सन्दर्भों में जैन 'प्रबंध' साहित्य
* डॉ. रविन्द्र सिंह 140-141
कल्याणीचे चालुक्यकालीन वडेश्वर मंदिर
* डॉ. अनिल कठारे 166-168
मा. आ. किशनराव मक्काजी राठोड यांचे शैक्षणिक कार्य
* प्रा. अशोक भवरे 169-170

Hindi

भारतेन्दु का यात्रा साहित्य
* डॉ. सन्त राम वैश्य 106-107
हास्योन्मुख मूल्य के प्रति स्वातन्त्र्योत्तर हिन्दी कवि
* डॉ. कांति सुधा 135-137
कविवर दिनकर के पुराख्यानों की प्रासंगिकता
* डॉ. कांति सुधा 138-139

English

T.S.ELIOT: A VISION
* Virender Singh 1-3
DESPONDENCY OF TEUFELSDROCKH
* Dr. Manisha Singh 12-13
INDIA AS METAPHOR IN THE POETRY
* Dr. V. M. Rasure 14-15
EXISTENTIALISM ORIENTAL
* Dr. Divya Tripathi 16-17
INFLUENCE OF BHAGVADGITA
* Dr. S. P. Singh 23-24
MODERN MAN: EXISTENCE
* Dr. Mani Shankar Mishra 41-42
CANTICLES' - THE SONG
* Dr. Annie John 50-51
TURNING 'PURPLE' INTO 'GREEN':
* Pratibha 92-94

Education

ADMINISTRATIVE BEHAVIOUR
* Manjunath B. Kori 68-70
THE TEACHER AS A PERSON
* Bhanu Lata Sharma 95-96

Sports

EFFECT OF SELECTED WEIGHT
* Dr.Rakesh Dubey 56-57

Research Paper

STUDY OF WOMAN EMPOWERMENT
* Prof. Savita Gire 21-22
A STUDY OF EMOTIONAL
* Raju G. 34-36
SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS
* Swapnil H. P. ** Sarkale A. B. 54-55
INSIGHT OF OTHER HEALTH SERVICE
* Akash. Wankhede 58-61
ECOFEMINISM
* Prof. Balasaheb Sagade 73-74
भारत और भूटान के आपसी संबंध
* डॉ. वन्दना वाजपेयी 123-124
लोकगीते व त्यांचे स्वरूप
* डॉ. सुनील आनंदराव राठोड 157-158
सिंदखेड राजा स्थापत्यकला :- ऐतिहासिक अभ्यास
* प्रा. डॉ. जमाले हरि नारायण 162-163
खेळांचा प्रसार व प्रचार होण्यासाठी जळगांव जिल्हा क्रीडा
* विलास पुरूषोत्तम नारखेडे 171-172

International Referred Research Journal, January,2011,ISSN-0975-3486, RNI:RAJBIL 2009/300097,VOL-II*ISSUE-16

January 2011

नक्षलवादचे दहशतवादी स्वरूप

* प्रा. दिगम्बर देविदासराव बिरादार

* महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालय, उदगीर, लातूर

प्रस्तावना –

नक्षली समस्या आज भारतापूढील सर्वात बिकट समस्या बनली आहे देशातील जवळपास 200 जिल्हे नक्षलवादी दहशतवादाच्या प्रभावाखाली असून अनेक ठिकाणी नक्षलवांद्यांनी समांतर सरकारे स्थापन केलेली आहे.

नक्षलवाद हे साम्यवादाचे भारतीय मॉडेल आहे .ती एक दहशतवादी आंदोलन असून **शस्त्रशिवाय समाज परिवर्तन अशक्य** आहे असे त्याची धारणा आहे. भारतात नक्षलवादाचा जन्म पं. बंगालमधील दार्जिलींगजवळच्या नक्षलबारी या गावतला .भुमिहिन शेतमजुरांनी जमिनदारांनी केलेलल्या शेतमजुरांनी हातात शस्त्र घेतले आणि येथूनच नक्षलवादाला सुरुवात झाली. बडे जमिनदार शेतमजुर भुमिहिनाचे शोषण करतात त्यांच्या विरोधात शस्त्र उचलल्याशिवाय आपली मुक्ताता नाही म्हणून या बडया जमिन्दारांना लढण्यासाठी सर्वेदनशिल मनाचे तरुण एकत्र **आले** आणि त्यांनी नक्षलवादाची सुरुवात केली. नक्षलवादि स्वतःला दहशतवादी समजत नाहीत. नक्षलवादांच्या मते दहशतवाद हा भांडवलवादि शासनाने आपला **स्वार्थ** साधण्यसाठी लोकांचे लक्ष विचलीत करण्यासाठी जाणीवपुर्वक चालवलेला विध्वंस आसुन त्यांचा नक्षलवाद हा भांडवलदाराच्या

विरोधातला आहे. नक्षलवादांच्या मते नक्षलवाद हा त्यागावर असून नक्षलवाद म्हणजे साक्षात वैराग्य आहे असे ते नेहमी सागत असतात.भारतातील नक्षलवादाला मार्क्स, लोनिन, माओ याच्या विचाराचे मजबुत अधिष्ठान आहे.या विचारावर असीम भक्ती आसणारे आज या हिसंक **चळवळीचे** नेतृत्व करीत आहेत. भारतात प्रामुख्याने पं.बंगालल, **आंध्र प्रदेश**,कर्नाटक महाराष्ट्र आसाम,छत्तीसगड, झारखंड ओरिसा, केरळ या राज्यात नक्षलवादी दहशतवादाने मोठया प्रमाणात थैमान घातले आहे. एकूण 40 च्या वर नक्षली सांटना कार्यरत असून आंध्रमधील **peoples War group** च्या नेत्यानी या सर्व संघटनाना एकत्रीत आण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे त्याच बळ आणखी वाढले आहे.

लोकशाहीच्या ठिकाणी भुमिहीन, कष्टकरी, आदिवासींचे नक्षली सरकार आस्तीत्वात आणण्यासाठी त्यांचा संघटीत सशस्त्र लढा चालू आहे. कौंडापली सितारामैय्या, चारु मुजूमदार, कन्यु सन्याल, बि सत्यनारायण, टी नागीरेड्डी, कुनिकल नारायन, के पि.आर गोपालन यानी या आंदोलनाचे नेतृत्व केले तर सध्या छात्रधर महातो, सुभाश यादव, को **बार्ड गांधी** या नेत्याना नक्षलवादी समजून पोलिसांनी ताब्यात **घेतले** आहे. नक्षली दहशतावादाचं बौध्दीक नेतृत्व करणे , त्याना अथपूरवठा करणे आणि व्यवस्थेविरुध्द चिथावणी दिल्याचा त्यांच्यावर आरोप आहे.

भारतातील नक्षलवाद हा प्रामुख्याने आदिवासी तरुणांच्या मदतीने चाललेला संघर्ष आसलातरी समाजातील सर्वच थरातील उच्चशिक्षीत ज्यांना भांडवलवाद, चंगळवाद भोशणाचा तिव्र तिटकारा वाटतो आशा सर्वच बुध्दीजवी लोकांनी त्यात सक्रिय सहभाग घेतला आहे. डॉक्टर, इंजिनीअर प्राध्यापक, वकिल, पदविधर, तरुण आपले सर्वस्व त्यागुन आज सक्रिय झालेले आढळतात . सध्यातरी नक्षल्यांचा संघर्श बडे जमिनदार आणि पोलिस यांच्यापुरताच मर्यादित आहे.

नक्षली दहशतवादयाची **कार्यपध्दती** :

नक्षल्यांच्या हिसांत्मक संघर्षावर पूर्ण विश्वास आहे. खून करणे अपहरण ,शरीराचा एखादा अवयव कापून टाकणे , खंडणी गोळा करणे, शासकिय इमारती,रेल्वेमार्गा उध्दवस्त करणे, आपल्या विचारांचा प्रसार करणे हिच त्यांची कार्यपध्दती आहे.

नक्षलवादयाची कारणे :

1.जनिदार पध्दत आणि भुमिहिनाचे शोषण : जमिनदारी पध्दत ही भारतातील विशमतेचे कारण आहे इतर कोणत्याही भागापेक्षा आदिवासी भागात या जमिनदारीचे आणि त्यांच्या शोषणाचे प्रमाणपत्र अधिक आसल्यामुळे आपली मुक्तता करण्यासाठी नक्षलवदयांनी याच भागात हातात भास्त्र उचलले आणि जमिनदाराशी दोन हात करायला सुरुवात केली. जमिनदारकडून आदिवासी भुमिहिन कष्टकऱ्याचे जे शोषण होते त्यांच्यावर जे अन्याय अत्याचार होतात ते ऐकले तरी अंगावर शहारे येतात. बडे जमिनदार आपल्या भागातील **अनभिशीक्त सम्राटचं** असून राजकिय, आर्थीक , धार्मिक बडे सर्व शक्ती । तयांच्या हाती एकवटली आहे. आणि या शक्तीच्या जोरावर ते आपली मनमानी आदिवासी कष्टकारी बांधवावर लादतात

ii) माओचा प्रभाव

मार्क्सचा विचार हा कारखाण्यातील कामगाराभावेती फिरणारा असून उदयोग प्रधान राष्ट्रतच तो प्रभावी ठरेल आणि शेवटी तो नष्ट होऊन जोईल असा हेतूपुरस्पर प्रचार शडवलवादयांनी करायला सुरुवात केली पण भार्क्सवाद हा विचार शोषणातून मुक्ती देणारा मग ते शोणण कोणाकडूनही होत असेल त्यांच्या मुक्तीचा मार्ग आहे हे ते शडवलवादि विसरलेले दिसताला. इंग्लड जर्मणीतील कारखानारकडून कामगाराचे शोषण असो, चिनमधील बडया जमिनदाराकडून भुमिहिनाचे शोषण असो अथवा भारतीतील उच्च जातीकडून निम्नजातीचे होणारे शोषण असो या सर्वातून मुक्तीचा मार्ग म्हणजे मार्क्सवाद होय याची जाणीव माओने जगाला

करुन दिली. त्याने आपल्या कर्तृत्वाने चिनमधील कष्टकऱ्या-जमिनदाराच्या तावडीतून मुक्तात करुन समता स्थितीत समाज निर्माण करण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला त्याचा प्रभाव भारतातील नक्षलवादयावर स्पष्ट जाणवतो यातूनच नक्षलवादयांना बडया जमिनदारा विरुध्द संघटीत उठाव करण्याची प्रेरणा मिळाली माओचा शांततेवर विश्वास नव्हता.

iii) शासनाचे धोरण :

शासनाच्या शंडवळशाजीच्या आणि बडया जमिनदारांना अनुकूल धोरणामुळे आदिवासी बहूल भागातील भुमिहीन उच्चशिक्षित तरुणांना शासनदरबारी आपल्यासमोरील पर्याय असल्याची भावना त्यांच्यात निर्माण झाली. नेहरुनी भारतात समाजवादि समाजरचनेचे आश्वासन भारतीयांना दिले होते. तसे ते त्यांचे स्वप्नही होते.त्यामुळे साम्यवादि विचार अधिकच तिव्र बनत. अतिडाव्या विचारांचे कडवे समर्थक आसलेल्या असंतुष्ठ लोकांनी आदिवासींना सरकार विरुध्द संघटीत करण्याचा प्रयत्न केले त्यातूनच नक्षलवादि आंदोलन उभे राहिले.

iv) बुध्दीजीवी वर्गाचे मार्गदर्शन :

भारतात मार्क्स लेलिन माओ यांच्या विचारांचा पगडा असलेला आणि चंगळवादि भांडवलवादि विचारांचा तिरस्कार करणारा असतूष्ठ लोकांचा एक बुध्दीजवी वर्ग मोठया प्रमाणात आढळतो. आशा लोकांनी नक्षलवादि तरुनाना प्रेरणा देवून त्यांचे बौध्दीक नेतृत्वकेले.

v) शासनाची आदिवासी संबंधी संवदेनशुन्यता

शासन आदिवासिना भारतायेच नारिक मानते काय ? हा प्रश्न पडतो कारण या भागात गेल्यावर आदिवासिंची हलाखीची परिस्थिती लक्षात येते. या भागात मूलभूत सोई सुविधाचा अभाव आढळतो. रस्ते, विज, दवाखाने , शाळा या गष्टींना दूर्बीण घेवूनच शोधावे लागते. पाण्याची मूबलकता असली तरी अशुध्द पाण्यामुळे आनेक साथीच्या रोगांना आमंत्रण मिळते. पुरेशा अन्नाअभावी आनेक बालके कूपोशीत आहेत. दरवर्षी हजारो बालके कूपोषणामुळे मृत्युमुखी पडतात. पण शासनाकडून यावर कोणत्याही उपायोजना अमलात येत नाहीत.

vi) नक्षली नेतृत्वाची मानसिकता :

नक्षली नेतृत्व हे माओच्या हिसंक, विचाराने पूर्णपणे ग्रासले गेले आहे. शांततामय मार्गाने समाजपरिवर्तन शक्य आहे. यावर त्यांचा विश्वासच नाही. एकामानाने त्यांच्या मध्ये विचारांतील पोथीनिष्ठा निर्माण झाली आहे. हिंसक कारवायासाठी आसे नेतृत्व तरुनांना शडकावत आसते.

vii) तरुणातील असंतोष

नक्षलवादामध्ये त्यांना आपल्या अनेक समष्याची उत्तरे सापडल्याचा भास होतो. आशा तरुणाच्या भावनिक दूर्बलतेचा फायदा नक्षलवादि नेतृत्व उचलते आणि त्यांना हिंसक कारवायांना प्रेरित करते. त्यामुळे नक्षलदयांना आणखी बळ मिळते.

ix) दफ्तर दिरंगाई :

बडया शासकिय अधिकाऱ्याकडून होणारी दफ्तर दिरंगाई ही सूध्दा नक्षलवाद बळावण्यास मोठया प्रमाणात कारणीभुत ठरणारी ... विविध शासकिय योजना लालफीत शाहित आडकूण बसल्या आहेत एखादया शासकिय योजनेचा लाभ मिळवण्यासाठी आदिवासींना सतत खेटे मारावे लागतात. त्यामुळे आशा योजनांचा लाभ नच घेतलेलाच बरा असा विचार बळावतो सरकार हे असेच आसते आपलयासाठी काहीच करत नाही हा विचार रुजुन बसतो आणि नक्षलवादाचे चांगलेच फावते.

x) असंतुलित आर्थीक विकास :

देशातील इतर भागापेक्ष आदिवासी बहूल भागाच्या विकासावर म्हणावा तेवढा पैसा खर्च होताना दिसत नाहीत विकासाच्या जास्तीत जास्त योजना शहरी भागावर राबविल्या जातात त्यामुळे आदिवासी लोकांत वेगळे पणाची भावना निर्माण होते.

नक्षलवादाचे दूष्परिणाम

आज चळवळीला सुरुवात होवून 40–45 वर्षाच्या काळ लोटला तरी साध्य मात्र कांहीच झाले नाही. उलट त्याचे दूष्परिणामच जास्त पूढे आले. त्यामुळेच की काय प्रारंभीच्या काळात चळवळीला असलेला मोठा जनाधार हळूहळू कमी होत असून नक्षलवाद अस्ताकडे झुकत चालाला आहे.

i) मानवि हक्काचे उल्लंघन :

मानवांना जन्मजातच आणि घटनेने कांही अधिकार दिलेले आसतात जे त्याच्या विकासासाठी आवश्यक आसतात. अशा हक्कांचे या नक्षलवदामुळे उल्लंघन होत असल्याचे आढळून येते बडे जमिनदाराच नव्हे तर गरिब आदिवासींच्या हक्काचे सुध्दा हरण आज झाल्याचे विदारक चित्र आपल्यासमोर येत आहे. आदिवासींना आज स्वतंत्रपणे विचारसुध्दा करता येत नलाही. त्यांना आपल्या परिने जीवन जगता येत नाही.

ii) नव्या शोषणाला सुरुवात :

नक्षलवादि चळवळीची सुरुवात शोषणापासून मुक्तीसाठी झाली पण आज नक्षलीनीच शोषणाला सुरुवात केली आहे. आम्ही तुमचे रक्षणकेर्ते आहोत. आम्हीच तुम्हाला सरकारच्या पोलिसाच्या बडया जमिनदाराच्या त्रासातून मूक्त करणार आहोत. त्यामुळे अम्हाला नित्यनेमाने ठराविक अन्नधान्य आणि आर्थीक पुरवठा करणे हे तुमचे कर्तव्य ठरते असे म्हणून जो वसूली कार्यक्रम चालू आहे.

iii) आदिवासीच्या वाटयाला हिंस्र भरण :

नक्षलवाद्यांचा हिसेवर विश्वास आहे. आपल्या आंदोलनात अडसर ठरणाऱ्याचा अमानुशपणे खून करेन. त्यांच्या भारीराच्या एखादा अवयव कापणे, अशा मार्गाचा ते अवलंब करतात. सुरुवातीला त्यांच्या या क्रोयीची झळ बडे, जमिनदार, पोलिस आणि मवाळवादि मार्क्सवादि नेते होते. पण नंतरच्या काळात ज्याचे रक्षा करावयाचे त्यांवरच ही आपत्ती कोसळली आहे. पोलिसांचा खबऱ्या आसणे, शाळेत मूलांना पाठवणे,मतदान भाग घेणे, भासकिय योजनेचा लाभ घेणे, अशा आनेक कारणासाठी नक्षलवादयांनी निरपराध आदिवासी बांधवाची अमानुशपणे हत्या केली आहे.

iv) भ्रष्टाचारात वाढ :

भ्रष्टाचारामुळे आनेक समस्या निर्माण होत आसल्या तरी नक्षलवादि चळवळीमुळे भ्रष्टाचारात वाढ होत असल्याचे निस्पन्न होत आहे. नक्षलवादाच्या भितीमुळे विकास कामावर

[illegible] कामावर उपस्थित राहत नाहीत अंकुश [illegible] राहवी का याची शहानिशा करण्यासाठी [illegible] भितीने न करताच ती योजना संपविली जाते

[illegible] कामावर प्रभाव :

[illegible] कारवायानी आनेक विकास कामावर [illegible] दिसून येतो. नक्षलग्रस्त भागत कर्मचारी [illegible] नाहीत रस्ते बनवणारे शासकिय इमारती बा [illegible] नक्षलग्रस्त भागात जिवाच्या भितीने काम करण्यास [illegible] शाळेत शिक्षक जायला तयार नाहीत

[illegible] व्यवस्थेला धोका :

[illegible] मुळातच लोकशाही व्यवस्थेवर विश्वास [illegible] लोकशाहीला मनापासून विरोध आहे मतदानात भाग [illegible] मार्गाने आलेल्या सरकारचे नियम पाळणे याला ते [illegible] करतात सामान्य माणसाला पाळणे याला ते कडाडून [illegible] सामान्य माणसाला लोकशाहीपासून वंचित ठेवतात [illegible] सरकार नावाची वस्तूच आज शिल्लक राहिली नाही [illegible] त्याचेच समांतर सरकार चालते

[illegible] अर्थव्यवस्थेवर विपरित परिणाम :

[illegible] करण्यासाठी राज्य सरकारला आनेक उपाय [illegible] लागत आहेत. त्यासाठी राज्याच्या तिजोरीवर मोठा [illegible] आहे जनकल्याणाच्या योजनासाठी आसलेला पैसा [illegible] खर्च करावा लागत आसल्यामुळे राज्याच्या [illegible] विपरित परिणाम घडून येत आहे.

[illegible] जिवीत व वित्त हानी

भारतात दहशतवादयापेक्षा जास्त बळी नक्षलीनी घेतले [illegible] हजारो पोलिस नक्षल वादयाच्या हल्ल्यात मृत्युमूखी पडले [illegible] सामान्य माणूस सुध्दा त्यांच्या पासून सुटला नसून जिवीत [illegible] मोठया प्रमाणात वित्त हानी होत आहे. भाळांच्या [illegible] नष्ट करणे, रेल्वेमार्ग उखडून फेकणे, सार्वजनिक ठिकाणच्या [illegible] नासधुस करने आशा मार्गाचा अवलंब करित असतात. [illegible] त्यामुळे मोठया प्रमाणात आर्थीक हानी होत आसते

नक्षलवादावर उपाय :

नक्षलवादाची समस्या आता भिशण बनत चालली आहे. [illegible] समस्या निराकरणासाठी काही उपाय योजना करणे [illegible] आहे केंद्र आणि राज्य सरकारांच्या अक्षम्य दूर्लक्षामुळे [illegible] प्रभाव वरचेवर वाढत असून आताच सावधान होण्याची [illegible] आहे

1 नक्षलवाद मुळताच जमिनदारी पध्दतीची प्रतिक्रीया आहे. जमिनदारी पध्दतीचे आनेक कायद्याध्दारे निर्मूल करण्यात आले आसेल तरी [illegible] कायदयाची प्रभाविपणे अमल बजावणी होत नसून कायदयाचा जमिनदाराकडून सोयीस्कर अर्थ लावून त्यातील पळवाटाच्या आधारे ज्या कारणसाठर कायदा आस्तीत्वात आला तो उद्देशच कायदयाच्याच आधारे जमिनदाराकडून पायदळी तुडवला जात आहे त्यामुळे भारी कायदे अधिक कडक करण्याची गरज आहे

2 आदिवासी भागातील पोलिसकडे बहुधा जमिनदाराचे हितसंबध जोपासण्यासाठी उभारण्यात आलेली खाजगी सुरक्षा दलासारखे वाटतात पोलिसांच्या मदतीने भ्रष्ट जमिनदार आदिवासींवर अन्याय करतात पोलिसांना आपली भूमिका बदलावी लागेल त्यांना आदिवासीचे मित्र सहकारी म्हणून काम करवे लागेल

3 बडया जमिनदारानी स्वत च्या काही संघटना निर्माण केला आसून त्याव्दारे आपला हुकूम न मानणा या आदिवासींचे अमानुषपणे हत्याकांड घडवून आणले जाते आणि गुन्हे मात्र पोलिस नक्षलवादावर दाखल करतात आशा हत्याकांडाची सखोल चौकशी करुन अशा जमिनदारावर कडक कारवाई करण्यात यावी

4 नक्षलवादि संघटनावर बंदि घालण्यापेक्षा आशा नेत्याशी चर्चा करुनच त्याचे मत परिवर्तन करणे गरजेचे आहे

5. शासनाला आदिवासी लोकाच्या विश्वास संपादन करावा लागले 6 नक्षलग्रस्त भागत पोलिसदल वाढवण्यात यावे त्यांना अत्याधुनिक शस्त्रे कांही विशेषअधिकार देण्यात आले पाहिजे 7 आदिवासी भागात शिक्षण, आरोग्य, विज रस्ते, यासारख्या मूलभूत सोई सुविधाना प्राधान्य देवून सर्व योजना प्रभाविपणे आमलात आणल्या पाहिजेत 8 पोलिस आदिवासीवर नक्षलवादाचे खोटे गून्हे दाखल करताता आशा गोष्टींचा आधार घेवून आनेक मानवी हक्क संघटना पूढे येतात यामुळे खरेखरे नक्षलवादी सुध्दा सुटतात त्यामुळे पोलिसांनी प्रमाणित काम करावे 9 आदिवासी भागात रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करुन आदिवासीचे जिवनमान उचावण्याचा प्रयत्न करावा.

समारोप –

सरकारच्या चुकीच्या आणि श्रीमंताना अनूकूल धोरणामुळे अदिवासी भागता असंतोश खदखदतो आहे. तरीपण शासन आशा असंतोषाकडे दूर्लक्ष करुन शंडवलदाराचे चोचले पूरवण्यता मग्न आहे. आदिवासी शगापूरता मयादित नक्षलवादि सरकारच्या या धोरणामुळे शहरी भागात जेव्हा येईल तव्हा पळता भुई थोडी होईल मोठया उदयोगपतीना ठेकेदारांना करसवलती व अब्जावधी रुपयांची सबसीडी देण्यापेक्षा तोच पैसा गरिबाना रोजगार उपलब्ध करुन देण्यासाठी खर्च करावा सरकार मात्र भांडवलादराचे पक्के एजंट आसल्यासारखे वागत आहे. ही परिस्थीती नक्षलवादाला पोशण आशीच आहे. त्यामुळे नक्षलवाद निर्माण होण्यास इतर कोणत्याही कारणापेक्षा सरकारच अधिक जबाबदार आहे. दुसरीकडे नक्षली जे समताधिष्ठीत समाज निर्माण करायाला निघालेत तो समाज फक्त बंदुकीच्या आधारेच निर्माण होईल ही चुकीची समजुत आहे. शोषणमुक्त आणि समताधिष्ठीत समाजनिर्मिती हे तर भारतीय राज्यघटनेचे मुळ उदिष्ट आहे. आणि आपण त्या दिशेने यशस्वी मार्ग क्रमण केले आहे. उलट नक्षलवादयांनी मागच्या 30–40 वर्षात काहीच साध्य केले नाहीत. शांततामय मार्गाने झालेले समाजपरिवर्तन हे चिरकाल ठरणारे असते. त्यामुळे नक्षलदयांनी आपला मार्ग सोडून मुळ प्रवाहात येण्याची गरज आहे

संदर्भ ग्रंथ

1 ई एल कडीया – भारतीय शासन एवम राजनीति 2 The Naxality Movement -Bipla Das Gupta 3 The Naxality Movement -Shankaree Ghosh

ISSN 0974-2832

MAR-2011 Vol-II, Issue-26

AN INTERNATIONAL LEVEL REFERRED REGISTERED RESEARCH JOURNAL

SHODH SAMIKSHA AUR MULYANKAN

शोध समीक्षा और मूल्यांकन

Engineering, Management, Commerce, Life Sciences, Home Science Economics, Political Science, Public Administration, Education, Music, Law, Human Science, History, Computer, Psychology

AN INTERNATIONAL REFERRED RESEARCH JOURNAL
S.S.M.
A WAY TO SUCCESS.....
R.A.E.
JAIPUR INDIA

Editor
Dr. KRISHAN BIR SINGH

www.ssmrae.com

...tional Referred Research Journal Related to Higher Education For all Subject

SHODH, SAMIKSHA AUR MULYANKAN

ISSN 0974-2832 RNI RAJBIL 2009/29954

EDITORIAL BOARD

VOL.-II Issue :26
March -2011

...ditor
...r. Krishan Bir Singh

...itor's Office
...-215, Moti Nagar, Street No.7
...ueens Road Jaipur- 302021,
...ndia

...ntact -0141-2359838
09413970222, 08107775568
E-mail: dr.kbsingh@yahoo.Com
professor.kbsingh@gmail.Com

... पत्रिका के प्रकाशन, सम्पादन एव ... में पूर्ण सावधानी बरती गई है। किसी ... प्रकार की त्रुटि महज मानवीय भूल मानी ... त्रुटि हेतु सम्पादन, मुद्रक जिम्मेदार नहीं ...

Dr. H.B. Rathod - India

Dr. Kankure K.B - India

Prof. Engell, James -USA

rof. A. Achuthan -India

Prof. Harmahender Singh Bedi -India

Asst.Prof. Jaki Mumtaj - India

Prof. Purtle Jenny - Canada

Asst.Prof. Bharat Ranjan - India

Dr. Abhijeet Bhaumik - India

Prof. Richard Clay - UK

Prof. Sant Ram Vishya - India

Editing of the research journal is processed without any remittance. **The selection and publication is done after recommendation of subject expert Refree.**

Thoughts, language vision and example in published research paper are entirely of author of research paper. It is not necessary that both editor and editorial board are satisfied by the research paper. The responsibility of the matter of research paper is entirely of author.

Along with research paper it is compulsory to sent **Membership** form and copyright form. Both form can be downloaded from website i.e. **www.ssmrae.com**

In any Condition if any National/International university denies to accept the research paper published in the journal then it is not the responsibility of Editor, Publisher and Management.

Before re-use of published research paper in any manner, it is compulsory to take written acceptance from Chief Editor unless it will be assumed as disobedience of copyright rules.

All the legal undertaking related to this research journal are subjected to be hearable at jaipur jurisdiction only.

The research journal will be sent by normal post. If the journal is not received by the author of research paper then it will not be the responsibility of Editor and publisher. The amount of registered post should be given by the author of research paper. It will be not possible to sent second copy of research journal.

Authors are requested to follow the author's Guide lines available on its website or before sending research paper.

Contact Chief Editor -09413970222, 08107775568

Contents

Management

ONLINE SHOPPING: A MODERN
*** Ankur Kumar Rastogi** — **45-46**

KNOWLEDGE MANAGEMENT
*** Mrs.Aarti Gupta** — **26**

A STUDY ON MOTIVATION
*** Brajesh Kumar Verma** — **33-35**

TO STUDY THE SOURCES
*** Ms.Shwetambni Yadav **Dr. O.S.Yadav** — **42**

ONLINE DISPLAY ADVERTISEMENT
*** Dr. S.Radhika** — **56-57**

Psychology

LOCUS OF CONTROL IN RELATION
*** Dr. Neeta Gupta** Dr. Renuka Joshi** — **64-66**

Computer

ANALYSIS OF THE EFFECT
*** Bharat Bhushan sharma** — **5-6**

INFORMATION TECHNOLOGY
*** Pramod Kumar** — **43-44**

Commerce

'AN ANALYTICAL STUDY OF SOCIO-
*** Dr. Arundhati S. Ninawe** — **15-17**

औद्योगिक रूग्णता से आर्थिक सुधार की ओर
*** डॉ. योगिता चन्देल** — **95-96**

Economics

IMPACT OF GLOBALIZATION
*** Ms. Ku.P.V. Pohare** — **18-19**

IMPACT OF NEP ON BORROWING
*** Dr.Nalawade A.S.** — **40-41**

TRENDS IN NEW BUSINESS
*** Dr. B.K.Shinde. ** Dr.P.Neelkant.Rao** — **58-59**

भारतातील प्रादेशिक ग्रामीण बँका
*** शालिनी उत्तमराव कदम** — **146-148**

गो- पर्यावरणाचा आधार
*** प्रा. ठाकरकर राजेश गंगाधरराव** — **154-156**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार
*** डॉ. महेश प्रभाकरराव देशमुख** — **164-165**

Gymnastic

CONTRIBUTION OF YOGIC EXERCISES
*** Dr. R. K. Sharma** — **31-32**

Political Science

समाज में गरीब और दलित महिलाओं की स्थिति
*** डॉ. अनिल कुमार जैन** — **67-69**

आरक्षण और सामाजिक उत्थान
*** डॉ. राकेश कुमार मीना** — **80-83**

विकास प्रशासनाचे माध्यम : स्थानिक स्वराज्य संस्था
*** प्रा. दिगंबर बिरादार** — **130-131**

Sociology

PRESENT SCENARIO OF HIGHER
*** Debasmita Paul,** — **37-38**

बिहार में बाल श्रम उन्मूलन में बाधाएँ: एक समीक्षा
*** श्वेता सुन्दरम्** — **76-77**

ग्रामीण विकास एवं बदलता सामाजिक सांस्कृतिक
*** गौरव गोलवाल ** दिनेश व्यास** — **78-79**

वैश्वीकरण और वृद्धों की समस्या
*** डॉ. श्रीमती शारदा गर्ग** — **101-103**

दहिहांडा गावातील मजूरी करणा या स्त्रियांचे समाज
*** डॉ. बी. एच. किर्दक** — **132-133**

नागरीकरणातून निर्माण होणाऱ्या सामाजिक समस्या
*** प्रा. सविता गिरे** — **140-141**

महाराष्ट्रातील शेत मजुराच्या कुटुंबाची समस्या
*** प्रा. सविता गिरे** — **144-145**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व सामाजिक न्याय
*** प्रा. रवि सोपान डाखोरे** — **159-160**

भारतातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचे
*** प्रा. सविता गिरे** — **170-171**

महात्मा ज्योतिबा फुले ब्राह्मणेतर चळवळ
*** प्रा. सोनाली वाखारडे** — **176-177**

Dance

कथक नृत्य में गुरु शिष्य परम्परा का महत्व
*** डॉ. गीता शर्मा** — **97-98**

लखनऊ घराना
*** डॉ. गीता शर्मा** — **123-124**

History

STATUS OF WOMEN IN ANCIENT
*** Subzar Ahmad Dar** — **36-37**

ललखद के वाखों में धार्मिक रूढ़ियों का विरोध
*** मन्जू देवी ** सुभाष चन्द** — **92-94**

मल्लिकार्जुन शिवमंदिर आमगांव
*** डॉ. अनिल कठारे** — **152-153**

English

ADAPTATION OF SHAKESPEARE
*** Aliya Shobi Khan ** Manisha Rani** — **38-39**

THE MARGINAL VOICE
*Asst. Prof. Smt. Gawali M. B. 47-49
TEACHING ENGLISH TO MIXED
* Sangita Gandhi, 54-55

Hindi
समकालीन काव्य और मानवीय मूल्य
* डॉ. मनीषा शर्मा 70-71
नारी मुक्ति और छायावाद
* डॉ. श्रीमती सुनीता वर्मा 83-84
राष्ट्रजागरण और भारतदुर्दशा
* प्रकाश कुमार 85-86
केशवदास का प्रकृति चित्रण
* डॉ. संजीव खैमरिया 99-100
भाषावाद, राष्ट्रीय एकात्मता एवं हिन्दी साहित्य
* डॉ. सुधीर ग. वाघ 106-107
हिन्दी साहित्य में दलित कहानी
* प्रा. कांबळे एस. एस 108-109
विजेन्द्र के काव्य में दाम्पत्य प्रेम
* डॉ. सत्यपाल सिंह चौहान 110-116
वैश्विक एकता की दिशा में तुलनात्मक अध्ययन
* डॉ. कर्रि सुधा 117-118
प्रगतिवाद : परंपरा और देश -काल
* डॉ. सत्यपाल सिंह चौहान 119-121

Marathi
आजच्या मराठी नाटकाची पाऊलवाट आणि
* प्रा. डॉ. मंदाकिनी नारायण वाघ 134-137
नैतिक मूल्य आणि शिक्षकाची भूमिका
* प्रा. लक्ष्मण बादाडे 138-139
कीर्तन प्रयोग
* प्रा. डॉ. अर्चना पंढरीनाथ मोरे 142-143
साहित्य आणि समाज
* प्रा. डॉ. मोरे अर्चनादेवी पंढरीनाथ 149
तळी उचलणे : एक लोकविधी
* प्रा. डॉ. अर्चनादेवी पंढरीनाथ मोरे 150-151
चिकन सूप फॅार द सोल
* डॉ. मीनाक्षी मन्साराम वाघ 161-163
खानदेशात बारोमास होणा-या सण उत्सवांची परंपरा
* प्रा. डॉ. के. के. अहिरे 172-173

Sanskrit
समास तथा उसके भेद
* कुसुमलता 72-73
पाणिनि का शब्दानुशासन तथा परिचय
* कुसुमलता 74-75

Public Administration
URBANSATION & URBAN SLUMS
* Dr. Rajesh Kumar 1-2
THE ROLE OF JUDICIARY
* Ms. Jyoti 3-4

OBSTACLES IN AGRICULTURAL
* Dr. Venkat Vilegave 10-11

Geography
TRENDS IN AREA , PRODUCTION
* Barakade A.J. ** Dr. Lokhande T. N. 7-9

Home Economics
चिखलदरा या आदिवासी क्षेत्रातील एकात्मिक
* डॉ. सुजाता बळवंत सबाने 157-158

Physical Education
STRENGTH AND ITS MEASUREMENT
* Dr. Ashish Kumar Nigam 29-30
A COMPREHENSIVE STUDY
* Dr. Jaykishan Santoshi 52-53

Education
A STUDY OF ATTITUDE
* Dr. (Mrs.) Raina Tiwari 20-22
THE EFFECT OF SOCIO ECONOMIC
* Rajinish Gupta 50-51
A CRITICAL STUDY
* Dr. A.S.Ghadage 60-61
डिण्डौरी जिले के पालक -शिक्षक संघ
* डॉ. श्रीमती कुमुद दुबे 87-88
नगरीय प्रशासन व्यवस्था में नगरीय निकायों की स्थिति
* डॉ. अमिता भारद्वाज 89-91
सामान्य तथा अनुसूचित जाति के बेसिक शिक्षक
* डॉ. दिनेश कुमार 103-105
इयत्ता नववीच्या विद्यार्थ्यांना इतिहास विशयाच्या
* प्रा. भालेराव उषा गोविंदा 125-126
इयत्ता नववीच्या विद्यार्थ्यांना बीजगणितातील बैजिक
* प्रा. धांडे पिंगला हेमचंद्र 127-128
डी.एड. प्रशिक्षणार्थ्यांच्या भावनांक व बुध्यांक यांचा
* श्रीमती शशिकला सोमा महाजन 168-169

Research Paper
'ROLE OF RURAL ENTREPRENEURSHIP
* Dr. Kalpana P. Nandanwar 12-14
A COMPARATIVE STUDY OF
* Dr. Mrs. Gita Gulati 23-25
DEVELOPMENT OF PROSOCIAL
* Dr. Sandhya Verma** Dr. J.C. Ajawani 62-63
क्रांतिसिंह नाना पाटील एक तेजस्वी सूर्य
* प्रा. सौ. वंदना रामचंद लोंढे 166-167
स्त्रीवादाचे स्वरूप आणि स्त्रीवादी मराठी साहित्य
* प्रा. डॉ बनकर सुरेखा सीताराम 174-175
भारतीय गणराज्याची साठ वर्षे
* डॉ. भुजंग विठ्ठलराव पाटील 178-180

[illegible]विकास प्रशासनाचे माध्यम : स्थानिक स्वराज्य संस्था

* प्रा. दिगांबर बिरादार

* राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन विभाग, म. उ. महाविद्यालय, उदगीर

[illegible] व नगरपालिकांना आपण नागरी प्रशासनाच्या [illegible] संस्था म्हणतो तर ग्रामपंचायत राज्यव्यवस्थेला [illegible] चालवणाऱ्या स्थानिक स्वराज्य संस्था म्हणतो. [illegible] व राज्यकडे घडविणाऱ्या प्राथमिक व तळागाळातल्या [illegible] राजीव गांधीनी 72 व 73 वी घटनादुरुस्ती [illegible] अधिक जबाबदारी व अधिकार दिले. आज भारतात [illegible] लाख ग्रामपंचायती, पाच हजार सातशे पंचायत [illegible] व 457 जिल्हा परिषदा कार्यरत आहेत.त्यात 34 लाखाहून [illegible] लोकप्रतिनिधी ग्रामविकास प्रशासनाच्या नित्य नव्या कहाण्या [illegible] आहेत. अशीच स्थिती नगरपरिषदांची आहे. महाराष्ट्राचा [illegible] केला तर सुमारे तीनशे नगरपरिषदा व 25 महानगरपालिका [illegible]

[illegible]क स्वराज्य संस्था

भारतात पुरातन काळापासून ग्रामपंचायतीचे अस्तित्व [illegible] होते. त्याच्या कामाच्या संदर्भात सर चार्लस मेट कॉफे यांनी [illegible] जे उद्गार काढले ते सार्थ होते.ते म्हणतात, 'These [village] communities (village panchayats) are little re[pub]lics having nearly everything want within them[sel]ves, and almost independent of foreign relations: [they] seem to last where nothing else last.'

ऋग्वेद काळापासून ग्राम हा राज्यव्यवस्थेचा सर्वात [illegible] प्रशासकीय घटक अस्तित्वात होता.अनेक कुटुंब एकत्र [illegible] राहत त्याचा गाव बनत. त्याचा प्रशासकीय प्रमुख हा [ग्रा]मणी (आजच्या भाषेत सरपंच, प्रधान किंवा मुखिया) अशा [अने]क गावांचा एक विश (आजचा तालुका / जिल्हा), त्याचा [प्र]मुख विशपती (आजचा तहसिलदार / जिल्हाधिकारी), अनेक [विशां]चे एक जनपद व्हायचे त्याचा प्रमुख गोप, राजा हाच गोप [illegible] म्हणजेच आजच्या काळाशी तुलना केली तर गाव, [त]ालुका, जिल्हा (विश) व राज्य (जनपद) अशी प्रशासकीय [व्य]वस्था होती. पंचायत हा शब्द अखिल भारतीय स्वरूपाचा व [illegible] आहे. त्यानुसार पाच जेष्ठ लोकसभेला देश की [illegible] नेहा हाच पारंपारिक सदर्भ असतो. म्हणजेच [illegible] ग्रामपंचायत ही यंत्रणा कार्यरत होती. ती [illegible] व्यवस्था होती. त्यामुळेच भारतात [illegible] 'Village Republic' अर्थात ग्राम प्रजासत्ताक [illegible] विकसित व नियोजनबद्ध शहरेही वसवली [illegible] शहरी संस्कृती होत्या. [illegible] उज्जैन पाटलीपुत्राच्या [illegible] आपण विकसित व समृद्ध

शहर म्हणून उल्लेख येतो. चंद्रगुप्त मौर्याच्या दरबारात ग्रीकचा राजदूत मेगास्थनिस आला होता. त्यांनी पाटलीपुत्राचे वर्णन केले आहे. त्यामुळे प्राचीन भारतातले नगर प्रशासन हेच पुढल्यांचे होते असे म्हणता येते. मुघल काळातही अनेक शहरे विकसित झाली. ब्रिटिशांनी मुंबई, कोलकत्ता व चेन्नई ही शहरे विकसित केली. भारतातील पहिली महानगरपालिका 1688 मध्ये मद्रास (आताचे चेन्नई) येथे ब्रिटिशांनी स्थापन केली. तर कलकत्ता व मुंबई येथे त्या 1772 व 1793 मध्ये स्थापन झाल्या. लॉर्ड रिपनमुळे अनेक शहरात नगरपरिषदाही स्थापन झाल्या.

महानगरपालिका व नगरपालिकांना आपण नागरी प्रशासनाच्या स्थानिक स्वराज्य संस्था म्हणतो. तर ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हा परिषद्या त्रिस्तरीय पंचायत राज्य व्यवस्थेला ग्रामीण प्रशासन चालवणाऱ्या स्थानिक स्वराज्य संस्था म्हणतो. या कार्यकर्ते व राज्यकर्ते घडविणाऱ्या प्राथमिक व तळागाळातल्या प्रयोगशाळा आहेत. राजीव गांधीने 72 व 73 वी घटनादुरुस्ती करून त्यांना अधिक जबाबदारी व अधिकार दिले. आज भारतात सुमारे दोन लाख ग्रामपंचायती, पाच हजार सातशे पंचायत समित्या व 457 जिल्हा परिषदा कार्यरत आहेत. त्यात 34 लाखाहून अधिक लोकप्रतिनिधी ग्रामविकास प्रशासनाच्या नित्य नव्या कहाण्या रचित आहेत. अशीच स्थिती नगरपरिषदांची आहे. महाराष्ट्राचा विचार केला तर सुमारे तीनशे नगरपरिषदा व 25 महानगरपालिका आहेत.

त्रिस्तरीय पंचायत राज व्यवस्था

1957 साली बळवंतराय मेहता यांच्या अध्यक्षतेखाली एक अभ्यास समिती गठीत करण्यात आली. भारतात चालू असलेल्या समुदाय विकास कार्यक्रमाची (Community Development Programmes) समीक्षा करून जिल्हा प्रशासकीय यंत्रणेची विकास कामासाठी पुनर्रचना करणे हे या समितीची कार्यकक्षा होती. त्यांनी अहवालात सुरुवातीलाच सत्ता विकेंद्रीकरणाची गरज विशद करताना म्हटले, "So long as we do not discover or create representative and democratic institution which will supply the local interest, supervision and can necessary to ensure that expenditure of money upon local objects confirms with the needs and wishes of locility and invest it with adequate powers and assign to it appropriate finances, we will be never able to evoke local interest and excite local initiative in the field of development. बळवंतराय मेहता समितीच्या शिफारशी स्वीकारून

सर्वात प्रथम राजस्थान व आंध्र प्रदेशामध्ये पंचायती अवतरले. आज देशात सर्वच राज्यात ग्रामपंचायत समिती व जिल्हा परिषदा अशी त्रिस्तरीय पंचायत कार्यरत आहे. अपवाद तामिळनाडू (द्विस्तरीय) तर प.बंगाल (चार स्तरीय) महाराष्ट्र व गुजराथमध्ये जिल्हा परिषद सर्वात प्रभावी आहे. जि.प.च्या अध्यक्षांना तेथे मंत्रीपदाचा दर्जा दिलेला आहे. तर राजस्थानमध्ये पंचायत समिती सर्वात महत्वाचा स्तर आहे. अत्यंत उत्साहाने पंचायती राज सुरु झाले, पण महाराष्ट्र व गुजराथचा उल्लेखनीय अपवाद वगळता इतरत्र त्या फारशा प्रभावी ठरल्या नाहीत. (विशेषः हिंदीभाषिक राज्यांत) असा अभ्यासकांचे निरीक्षण आहे.

ग्रामपंचायतीच्या सदस्यांची थेट मतदानाने तर सरपंचाची निवड सदस्यांमधून होते. हेच सूत्र पंचायत समिती व जि.प.ला लागू आहे. येथे सरपंच, सभापती (पं.स.) व अध्यक्ष (जि.प.) हे सर्वोच्च लोकप्रतिनिधी असतात. त्यांना काही कर लावण्याचे अधिकार व इतर मार्गांनी उत्पन्न मिळवण्याचे स्रोत उपलब्ध करुन दिले आहेत. तसेच राज्य व केंद्राकडून लोकसंख्या व काही मानवी विकास निर्देशांकाचा विचार करुन निधी मिळतो. त्यातून छोटी विकासकामे करणे अभिप्रेत आहे.

पंचायत राज व्यवस्थेसाठी महाराष्ट्रासारख्या काही राज्यांत स्वतंत्र विकासयंत्रणा (केडर) आहे. त्याचे प्रमुख आय. ए.एस. अधिकारी असतात, त्यांना मुख्य कार्यकारी अधिकारी म्हटलं जातं. त्यांच्या मदतीला वर्ग एकचे राज्य विकास सेवेचे अनेक अधिकारी असतात. ग्रामपंचायतीसाठी ग्रामविकासाचे पद आहे. महाराष्ट्रचं उदाहरण घेउन चर्चा करायची झाली तर पंचायत राजला पुरेसे अधिकार व वित्तीय साधनसामग्री दिलेली नाही. तसेच जे त्यांचे काम आहे. (उदा. कृषि विकास, ग्रामीण रस्ते, सिंचन) तेथेही राज्याच्या अधिकारातली कार्यालये व अधिकारी आहेत. तसेच जिल्हा नियोजन व विकास मंडळाची निर्मिती करुन पंचायत राजला समांतर अशी विकासयंत्रणा निर्माण केली. तेथे पालकमंत्री व निमंत्रित असले तरी आमदारांच्या सल्ल्याने व प्रभावाने निधी वाटप व विकास योजनांची निवड केली जाते हे सर्वश्रुत आहे. त्यामुळे ज्या हेतूने पंचायतराज व्यवस्था आपण निर्माण केली, तिला कामकाजाचे पुरेसे स्वातंत्र्य नाही. खरे तर आजचे सर्व प्रमुख नेते, मंत्री हे पंचायतराज मुशीतून घडून पुढे आलेले आहेत. तरीही ही यंत्रणा पुरेशी बळकट, स्वायत्त व स्वयंपूर्ण करावी असे राज्य सरकारला वाटत नाही, ही वस्तुस्थिती आहे.

पंचायत राजचे चिकित्सक मूल्यमापन

पंचायत राज संस्थेचा उदेश हा केवळ स्थानिक कामाच्या व्यवस्थापनात नागरिकांचा सहभाग घेणे एवढाच नाही तर विकास कार्यक्रमाची अमलबजावणी हाही आहे. कारण लोकसहभागाविना विकास कार्यक्रम नीटपणे राबवले जाणे शक्य नाही, असा भारतीय घटनाकारांचा विश्वास होता. परंतु पंचायतराज व्यवस्थेकडून अपेक्षित यश मिळू शकलेले नाही. त्याची महत्वाची कारणे चिकित्सक मूल्यमापनाअंती स्पष्ट होतात. ती याप्रमाणे

1. कामाची सरमिसळ– स्थानिक स्वराज्य संस्था ... कास कार्यक्रमाची अमलबजावणी ही दोन्ही का... त राजकडे सुपूर्द केली, ती मूलतः भिन्न होती का... सन हे विशेष कौशल्याचे तांत्रिक ज्ञानसंपन्न ... अपेक्षिते, तर स्थानिक संस्थांच्या प्रशासनास कार्यात्मक ... हवी असते. पण या दोहोंच्या सरमिसळीमुळे दोन्हींची ... फलश्रुती मिळाली नाही.

2. कामाबाबतचे पुरेसे न मिळणारे स्वातंत्र्य–

विकास प्रशासनासाठी लागणारे स्वातंत्र्य पंचायत यंत्रणेस पहिल्यापासून मिळाले नाही, ही वस्तुस्थिती आहे ... प्रशासनाचे मोठया प्रमाणात नियंत्रण असल्याबरोबर ... परिषदेखील पंचायत समितीच्या तर पंचायत समिती ग्रामपंचायतीच्या स्वातंत्र्याचा (भारतीय परंपरेनुसार) संकोच करण्यास मागे पहात नाही, असेही दिसून येते.

3. वित्तीय कमतरता – जिल्हा परिषद ग्रामपंचायतीस ... प्रमाणातच कराद्वारे निधी उभारता येतो. राज्य व केंद्र शासनाचा निधीही विकास कामांच्या प्रमाणात पुरेसा मिळत नाही. उलट ... अत्यंत अपुरा असतो. वाढती जनाकांक्षा व विकास कामांचा ... यासाठी आर्थिक अपुरेपणामुळे पंचायत राज यंत्रणा पुरेशी प्रभावी ठरलेली नाही.

4. राज्यशासनाचे कडक नियंत्रण – पंचायत राज व्यवस्थेच्या कामांमध्ये नागरिकांचा लोकप्रिय सहभाग असणे अपेक्षित आहे, पण प्रशासकीय व तांत्रिक पदावर राज्यशासन अधिकारी नेमते, त्यांच्यामार्फत तसेच विविध नियमांच्या आधारे राज्य शासनाचे कडक नियंत्रण यामुळे या व्यवस्थेलाही 'स्टेटस को' ब्युरोक्रसीची अवकळा मोठया प्रमाणात प्राप्त झाली आहे व त्या प्रमाणात लोकसभा कमी झाला आहे.

5. राजकीय पक्षांचा वाढता हस्तक्षेप – खरं तर स्थानिक स्वराज्य संस्था या पक्षनिरपेक्ष असल्या पाहिजेत, असा सुदृढ व निरोगी लोकशाही संकेत आहे, पण वाढत्या प्रमाणात राजकीय पक्ष त्यात उतरल्यामुळे जातीय व धार्मिक घटक, पैशाचा प्रभाव आणि पक्षश्रेष्ठींचे नियंत्रण यामुळे पंचायत राजचा आत्माच जणू हरवला आहे. पक्षीय राजकारणामुळे गटबाजी वाढत चालली आहे. विकास प्रशासनाचा उदेश व चैतन्य हरवून गेले आहे.

त्र्याहत्तरावी घटना दुरुस्ती

1980 च्या उत्तरार्धापासून केंद्र व विविध राज्ये पुन्हा एकदा पंचायतीराज संस्था नव्याने बळकट करण्यावर गंभीरपणे विचार करु लागले होते. नियोजन विभागाने पंचवार्षिक योजना आखताना व त्याची वेळोवेळी समीक्षा करताना, उद्देश व फलश्रुतीचा आढावा घेताना लोकसहभागाची पंचायत राजमध्ये वाढत चाललेली कमतरता अधोरेखित केली. वर्षानुवर्षे स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुका न घेणे, प्रशासक नेमणे व राज्य सरकाराचे वाढते नियंत्रण आदी घटक चैतन्य हरवलेल्या पंचायत राज यंत्रणेमध्ये मोठया प्रमाणात वाढले आहेत असे दिसून आल्यामुळे केंद्र शासनाने दोन अभ्यासगट जी.व्ही.आर.राव व एल.एम.सिंघवीच्या अध्यक्षतेखाली नेमले व त्यांच्या शिफारशींचा विचार करुन केंद्राने 22 डिसेंब 1992 रोजी